

BHAVAN'S LIBRARY

This book is valuable and
NOT to be **ISSUED**
out of the Library
without Special Permission.

The Ganga Oriental Series—No. 2

GENERAL EDITOR:—

K. MADHAVA KRISHNA SARMA, M.O.L.

Catalog, Anup Sanskrit Library, Fort, Bikaner

JAGADVIJAYACCHANDAS

JAGADVIJAYACCHANDAS

OF

KAVINDRACHARYA

EDITED BY

DR. C. KUNHAN RAJA

Head of the Department of Sanskrit

University of Madras.

ANUP SANSKRIT LIBRARY, BIKANER

1945

जगद्विजयच्छन्दः

कवीन्द्राचार्यविरचितम्

मद्रपुरीविश्वविद्यालय
संस्कृतविभागाध्यक्षेण

डा. चि. कुञ्जनराजेन
संपादितम्

पीकानेर

सं० २००२

प्रस्तावना

मया नादृष्टपूर्वोऽयं मस्त्वद्भासमानोऽपि महत्या विभूतेर्विख्याते-
 व्याकरायमाणो विक्रमनगरभूखण्डः। अथ त्वन्नागमनस्य मे त्रितयं
 प्रयोजनम्-शान्तधीरोदाराणां शार्दूलसिंहमहाराजानां श्रीपादपीठोपा-
 स्तिः, तदीयसंस्कृतसाहितीप्रणयवैपुल्यस्येव मूर्तिमतोऽग्रत्यप्राचीन-
 ग्रन्थागारस्य संसेवनम्, महाराजमन्त्रीन्द्रपदमलंकुर्वतां द्वीपान्तरेष्वपि
 सुविदितसाहित्यपटिम्नां मेजरु सशर के. एम्. पण्डितरित्येतेषाम-
 स्मच्चिरन्तनसुहृदां सहवासमहोत्सवश्च।

इन्त ! मे वृन्त एकस्मिन् श्रीणि पुष्पाण्युत्पादितवता भगवता
 कालेन तरङ्गाचरङ्गमवगाहितोऽस्मि प्रमोदाकूपारस्य यदिदं जगद्विज-
 यच्छन्दो नाम षण्ढकमिदं पृथेतयास्यदयितुमवसरो लब्धः। सोऽयमपि
 बन्धुरस्तरो निधन्य एतावत्पर्यन्तमनेकैः सह सगोत्रैर्यत्र कुत्राप्यन्यतमसे
 गलमकीटादिदर्शयमानो जर्जरेष्वेव पश्रेष्वयिष्ठ, चिरेणाप्येव मोचित-
 स्तस्माच्चरकान्तरादित्यद्य भोः सचेतसः फलितं युष्मदीयाभिः पुण्य-
 ख्तिकाभिः।

येषामिष्टदेवतास्तुतिविकसिताद्बदनारविन्द्राश्रिगलितो मकरन्द
 इदं 'जगद्विजयच्छन्दः' त एते कर्वान्द्राचार्या वैदुष्ये कवित्वे चासा-
 धारणं स्थानमप्यतिष्ठप्रित्ययमयोऽनयेव भीत्या सुस्पष्टं गीयते।

उपलभ्यन्ते हामीभिर्विरचिताः संस्कृतहिन्दीमायामया यहवः
 सद्ग्रन्थाः। तेषु योगवासिष्ठस्य धरिष्ठा हिन्दीव्याख्यैकैत्रालं कवी-
 न्द्राचार्याणां प्रलेन्द्रस्याभ्यनुगृहीतत्वं व्याख्यातुम्। धृत्यते किञ्चित्तेभ्यः
 कब्यारसिकेन पाजहान् चक्रवर्तिना "सर्वविद्यानिधान" मित्युपाधिः
 सङ्गुमानं प्रादायि। नियतं स सावैर्मौमप्रसादः पात्र एव न्यपतत् यदेते
 सयंतग्रस्वनन्त्राः समकालिकेन सहृदयमण्डलेन नररुपिण्ययनीर्णा
 "सरस्वती" ति समक्युद्रेकं समाराधिताश्चासन्। यद्येतदन्याच्चर-
 प्रासमपिदितं अण्डपररश्चस्नोप्रदृष्टं कैरप्यास्तिर्कैविनुद्वकःएते रागता-
 बलवानुसारेण गीयेत तदा सुधाभिषिक्तधरोभिरिय भ्रोदभिः सच-
 मत्कारमुत्प्रेष्येत किं नु सरस्वती स्वयं विपश्चिकं पादयति प्रधरसदया
 गैर्वाण्याः पुरस्तादिति।

अथि प्रियपाठकाः, तस्याः समप्रवृद्धाभ्यां संगीतसाहित्याभ्यां समुन्नतीकृतद्वयायाः पुरुष “सरस्वत्याः” गभीरमधुरामिमां गाथा-
मर्थोद्बोधनपूर्वमस्मान् आचयितुं ये नामेदानीमभ्यन्त तेभ्यो डाक्टर-
सि. कुञ्जनराजेभ्यो वयं सुषु धारयामः । दण्डकस्यास्य टिप्पण्या-
मुद्धृतानां व्याकरणासूत्राणां कोशानां च संख्यामपि पिपठिपूर्णां सौ-
कर्याय निर्देष्टुं निस्तन्द्रमुद्युतेत्यहो गुरुसत्त्वायाः श्रीकुञ्जनराजले-
खन्याः क्लेशसहिष्णुत्वम् ।

अथवा बहोरारभ्य कालात्तत इतः संकीर्णतया विशीर्णतया वि-
विधपत्रपुञ्जतया च स्थितान् दण्डसहस्राधिकान् दुसद्भारतीग्रन्थान्
सूत्रावेक्षणैः संविभज्य नवीकृत्य पृथक्पृथग्विन्यस्य सर्वथोपयोगक्ष-
मांश्च कृत्वास्य महाराजग्रन्थागारस्याधुनातनी दर्शनीयता यस्यैव
तीत्रैः प्रयत्नैरुदपादि तस्य श्रीकुञ्जनराजस्य पाणिद्वयपरिमाणं परि-
धमगरिमाणं वा यथावदधिगन्तुं कोऽयमलसताविलासी जनः ।

एतस्या ग्रन्थशालायाः समग्रे संस्करणे निपुणे भरणे पुस्तकानां
च प्रशस्ते प्रकाशने विपश्चिद्राजानां कुञ्जनराजानां येन खलु दक्षिणेन
दक्षिणहस्तायितं तमपि विमृष्टानेकरास्त्रमर्माणं श्रीमाधवरूप-
शर्माणं न के के कृतकैतरया कृतकृतयाभिनन्देरन् ?

अमात्यवान् श्रीयुतमाधवेन यः
क्षितीशितुस्तस्य मनोऽज्ञयाज्ञया ।
अनेन शिल्पीन्द्रयुगेन संस्कृतं
सरस्वतीक्षेत्रमिदं भजामहे ॥

श्रीकानेर
१२-१०-१९४४

}

वळळत्तोळ

FOREWORD

(ENGLISH VERSION)

This is not the first time that I see this country of Bikaner which, though a desert in appearance, is an abode of immense riches and glory. My present visit has three objects: to pay my respects to His Highness Maharaja Sri Sadul Singhji Bahadur, the serene, brave and benevolent ruler of the country; to see the Library of ancient manuscripts here which shines as the embodiment of His Highness' vast love of letters; and to enjoy the company of my old friend Major Sardar K.M. Panikkar who now adorns the position of Prime Minister to His Highness the Maharaja and whose literary fame has spread even in other continents.

Lo ! by the Mighty Providence that has already produced the above mentioned three flowers on a single stalk of mine, I have been taken from the crest of one wave to that of another in the ocean of jubilation, in so far as I have now been given an occasion to taste for the first time this song named Jagad Vijaya Chandas. And this supremely fascinating poem, along with innumerable others of the same class, had been till recently, confined in gloom to decaying manuscript folia, bitten by insects and worms. Now that they have been rescued after a long time from what was a second purgatory, O lovers of letters, the tender creepers of your fortune have blossomed.

The great Kavindracharya, from whose lotus-like mouth made open by extolling the beloved Deity, this honey of Jagad Vijaya Chandas has flowed, occupied a very eminent position both as a scholar and as a poet; it is this same idea that is being sung in this very song.

Many classical works in Sanskrit and Hindi are available as coming from his pen. Among them, his Hindi commentary on Yoga Vasishtha by itself is enough to expound his title "having been blessed by Brahmendrasaraswati." It is known that the Emperor Shah Jahan, a great lover of arts, conferred on him the title of Sarvavidyanidhana (Treasure Trove of Omniscience). Undoubtedly, the patronage of that great Emperor descended on the right person in so far as this scholar, a master of all branches of learning, was worshipped by his contemporaries as an incarnation in man's form of Saraswati herself (the goddess of learning).

Should this song in praise of the Lord Siva, adorned with rhymes, be sung by a person with a divine fervour and with a trained voice, in proper tune with suitable time-beat and agreeable melody, then it is possible that those who listen to the song would wonder in ecstasy, as if their ears are immersed in nectar, whether Saraswati herself is playing on the harp in the presence of the language of the gods that is also a family companion.

O beloved readers, we are deeply indebted to Dr. C. Kunhan Raja who has now been kind enough to undertake the task of bringing to our notice, along with a commentary that elucidates the text, this majestic and sweet song of that Man-Saraswati whose heart has been elevated by music and literature, both developing in equal proportion. Admirable indeed, is the perseverance and hardihood of Dr. Kunhan Raja's pen of commanding powers, in that it has undertaken without any fear or hesitation, the heavy work of noting, for the convenience of the readers, even the exact references of grammatical and lexicographical citations appearing in the commentary of the song.

Or rather, who am I, this person indulging in leisureliness, to correctly estimate the measure of scholarship and the weight of studiousness of Sri

Kunhan Raja through whose sole efforts has resulted the present appearance of the Library in the Fort Palace, the more than ten thousand works in the Divine Sanskrit language that have been for a long time remaining more or less as a heap of leaves scattered here and there and mixed up, without proper arrangement, having now been properly classified after close examination, newly wrapped up and sorted out in separate bundles and thus organised into a state in which they can be utilised by scholars in all their pursuits.

And who will not bestow grateful felicitations on Sri Madhava Krishna Sarma, who has critically mastered the vital essence of the various Sastras, who has rightly taken up his position as the right hand of Kunhan Raja, the leader of critical scholars, in his efforts to organise this Library, in its efficient management, and in the creditable publications of the books.

I worship in this temple of Saraswati that has been consecrated by these two eminent builders under the gracious orders of His Highness the Maharaja of Bikaner, who is endowed with worthy Minister in the person of Sri Madhava Panikkar.

BIKANER

12-10-1944.

}

VALLATHOL.

Preface

This edition of the *Jagadvijayacchandās* with commentary in its longer recension, along with the same in a shorter recension with commentary and the two texts without commentaries, is based on four manuscripts in the *Anup Sanskrit Library, Bikaner*. The main portion of this edition along with the three Appendices have each a separate manuscript correspondingly. The details about the four manuscripts are given below.

1. *Jagadvijayacchandās, long, with commentary:* This manuscript is about 11 inches long and 4 inches wide. There are 43 leaves. On the first page of the first sheet, there is written in bold letters ॥ श्रीमहाजा + + सिंहस्य ॥ जगद्विजयछंदः ॥ The letter रा is omitted after श्रीमहा ; the letter नू is worm-eaten completely; the next letter ष is slightly damaged, but can be made out. The letters are nearly $\frac{3}{4}$ inch in height; There are thick double strokes at the beginning and at the end and also between the two words. To the left of this, slightly moved to the top of the page, there is written in a slanting line, the figure 622 in Arabic numerals by a modern hand. Evidently this must be the number assigned for preparing a list at some recent time. Just below the Title of the work there is a big hole, the damage having been produced by white ants. This is about an inch wide and an inch and a half long on the first sheet. It becomes smaller and smaller in the subsequent sheets. The first four sheets have been affected in this way.

a double line both on the left and on the right sides of the writing. On the second page of each sheet, there is written on the top of the left margin **ज. दं. टी** with the sheet number below. On the same pages there is written on the bottom of the right margin **राम** with the sheet number below it. The corrections are carried out in the margins. Thus if a word is to be inserted, there is a **v** mark above a certain letter where the insertion is to come, and the letter to be inserted, written in the margin with the number of the line from that margin, after the letter. Sometimes the line number is not given. In some cases the insertion is made on the side margin against the line in which the insertion is to be made.

The page numbering proceeds till the second page of the 42nd sheet, and in the next one, which is the last, the page numbering is given on the first page. The text ends on the first line here. On the second page of this sheet, there is written in the same bold letters as on the first page of the first sheet **॥ श्रीमहाराजश्रीमदनूपसिंहस्य ॥ जगद्विजयचंद्रः ॥** and below this is written in small letters **ग्रंथ 700**. Above the Title there is written **740**. This must be an earlier number for the manuscript. On the left side, a little to the top there is again the number **622** in Arabic numerals in modern hands in a slanting line.

The Text portion is written as divided into sections, and the commentary follows for that section. Then the next section of the text is given. But the numbering is given for each rhyming unit. These numbers are separately given for each part having a separate rhyme. Thus section 119 on P. 18 is given as: **स्मयगीर्वाण 17 श्रुतियुतगान 18** and its commentary follows. If a section

ends in the middle of a rhyming unit, then the number is given only at the end of the rhyming unit in the next section. Thus the sections 192 and 193 are given as: *स्वप्ननिर्वाण* 97 *स्वप्नहृत्*; then after commentary *स्वप्न* 98. *स्नोमिन्नाण* 99. The copy is fairly accurate. There are very few corrections on the margins, and even in editing the text there was not much need to conjecture readings on account of any defect in the manuscript.

The first thirteen sheets end with *क्षेत्रविता*, which is in section 156, and the final letter *न* appears in the next sheet. But there is space for at least two lines more on this page. The handwriting also changes in the next sheet. Quite on the top of the left margin of the second pages, above the letters and the sheet numbering, there are written in the next four sheets *ओ, न, म, सि* each letter being in a separate sheet. The second page of the 18th sheet closes with *कर्मधारयः* in section 218. There is still space in the last line for about eight letters and this space is filled with full stop marks which appear like *॥*. Then the first handwriting is found again. From the 26th sheet again, there is found on the extreme top of the left margin on the second page of the sheets the letters *ओ, न, म, सि, ॥* on five sheets and then in the next two sheets there are the letters *अ* and *आ* respectively. In the succeeding sheets (33 to 42) there are the figures 1 to 10 in that place. This closes the manuscript, the next sheet being practically blank.

2. *Jagadvijayacchandaa*, short, with commentary: This manuscript is more or less of the same size as the previous one, only $\frac{1}{4}$ inch shorter, but $\frac{1}{4}$ inch wider than the previous one. The first page of the first sheet is left blank completely, except for the

text is fairly correct and the manuscript is in a very good condition. There are seven sheets on the whole.

3. Jagadvijayacchandās, long, text: The size of this manuscript is 10 inches long and four inches wide. On the first page of the first sheet there is written in bold handwriting ॥ महाराजयोमदन्पसिहस्य ॥ जगद्विजयचंद ॥ There are double lines before and after the Title and also between the words. After the middle double line and before the name of the work there is a v mark and above is written in the same bold handwriting, the letter वृ; then a letter which looks like घ is defaced with ink and ह is written after that. Evidently the scribe started writing लघु on the top; the first letter was corrected into वृ, and घ was disfigured. There is the figure 621 in Arabic numerals to the left of this, slightly towards the top of the page, in a slanting line, as in the previous manuscripts. The work begins on the second page of the first sheet. The rhyming units are not numbered; but the total number at the end of each rhyming part is given. Thus the six parts have 121, 120, 111, 102, 61 and 60 units respectively.

The margins on the four sides in each page are less than an inch. The sheet numbers are given on the bottom of the left margin of the second page in each sheet. The writing is smaller; and it is not bold or clear as in the previous manuscripts. But it is quite legible. The work ends on the second page of the fourth sheet, leaving space for only about three more lines. In this space is written at the left end in small letters श्रव 110 and then there is written the owner's name in big, bold letters, exactly as on the first page of the first sheet. The figure 624 appears on the top of the left margin on this page again.

4. Jagādvijayacchandās, short, text: This manuscript is 10 inches long and $4\frac{1}{2}$ inches wide. On the first page of the first sheet there is written in bold, larger letters ॥ महागजश्रीमदनूपसिंहस्य ॥ with double lines before and after. On the left of this, slightly to the top there is written in a slanting line the figure 625 in Arabic numerals. The text begins on the second page of the first sheet. It begins : जय जय धीन ।

At the end of the rhyming units there is no numbering. But at the end of the first rhyming part there is, after प्रखलधुरीण, the figure 1. After स्वलितविनाम at the end of the next rhyming part there is only a small circle. At the end of the next rhyming part there is no indication of an end, the line स्वनुकृतनास following the line ध्वजवरकीर immediately. After the line प्रचितसमास at the end of the next part the first line in the succeeding part follows without any break. But in the next part, each rhyming unit is numbered. When in certain rhyming units the number is not given the unnumbered line is taken note of. Thus श्रीमुददण्ड is numbered as 7 and there is the figure 9 after श्रयिकोदण्डग्राहितदण्ड. The 36 units are thus numbered. The same plan is followed in the next three parts rhyming in आन, आल and अर्म. There is only one line ending in आर and this is numbered as 16, after द्रमिसंनिमान which is numbered as 15. The line श्रुतिरतर्म is numbered 12 and then the following lines are given without any numbering. The manuscript ends in the middle of the first page of the third sheet with भक्तिसमेतम् श्रीसर्वविद्यानिधानकवीन्द्राचार्यसरस्वती-
मां लघुगगद्वित्रयकन्दः पुस्तकम् ॥ शुभमस्तु ॥

On the second page of the first and the second sheets, there is written on the top of the left margin ल. ज. मू

and in the bottom of the right margin राम, with the sheet numbering below in both the places. In the first page of the third sheet, where the work ends, there is only मू with the sheet number below in the left margin; but in the right margin there is राम in full with the sheet number.

On the second page of the last sheet there is ॥ महा-
राजधीमद्वनूपसिद्धस्य ॥ in bold, large letters with double lines
before and after; above this is written 738, evidently an
earlier serial number, and below is written अथ 35. On
this page also there is ज. ज. मू and राम at the top and
bottom of the left and right margins respectively, with
the sheet number below in both the places. The number
625 is written in Arabic numerals in a slanting line to
the left, slightly to the top, of the main Title, in modern
hand.

The longer *Jagadvijayacchandās* is given in this
edition as the main work. And the commentary is also
given along with it. The shorter one is given as the
first appendix. In printing the text with the commen-
tary, I had to join up the rhyming units into a single
section in many cases and in some cases, the rhyming
units had to be broken up between two sections. In
the edition with the commentary, I cannot ignore the
meaning. - In order to enable the readers to under-
stand the rhyming, I have given the two texts separa-
tely as Appendices II and III, giving each rhyming
unit in a separate line. The text as found in the man-
uscript with the commentary is slightly different from
the text as found in the manuscript with the text alone.
In Appendix II, I have given the text exactly as it is
printed along with the commentary, and the variants

It is now my pleasant duty to record my sincere thanks to all the younger scholars who have helped me in bringing out this edition. Mr. Madhava Krishna Sarma had to arrange the manuscripts in the Library in the final form and also to prepare and pass through the Press, the catalogue of the Library. He did his work in connection with this edition very satisfactorily, in spite of his many such pre-occupations. So I must record my special thanks to him.

Pandit Sri Ram, Superintendent of the Government Press, Bikaner, has spared no pains to bring out this edition very expeditiously without at the same time sacrificing the interests of neat and correct printing. His expert knowledge of printing has been of great help to me in arranging the matter in the proper form. One can easily appreciate a good work after it is done; but it requires special skill to anticipate in advance, before the work is taken up, what the proper form of arrangement should be in order to give the book a good appearance. All the credit for the printing goes to Pandit Sri Ram.

Mahakavi Vallathol, the eminent scholar and poet of Malabar, who has won international reputation by his work in reviving the ancient art of dancing in Malabar, was in Bikaner in September of this year. He had already seen the work in parts when I met him in Malabar, before it was taken up for edition, and he appreciated the beauty of the poem very much. He encouraged me in taking up the work of editing it. At the time he visited Bikaner, the text portion had been printed. I am deeply indebted to him for the encouraging Foreword in Sanskrit which he has contributed.

When I discovered the work in the Anup Śaṅskṛit Library in the beginning of 1940, I showed it to Major K. M. Panikkar, the Prime Minister of Bikaner. He appreciated the work very much. His only fear was that it may be difficult to prepare a satisfactory edition. After I examined the manuscript I assured him that there would be no particular difficulty in the matter, and he sanctioned the inclusion of this work in the Series as soon as the Series was inaugurated. I had to consult him on various details, and with his usual courtesy, he always encouraged me with his advice and guidance in all matters. At the time the work was taken up by me he was the Foreign and Political Minister in Bikaner, and he had also the Portfolios of Education and Public Health under him. Thus he was in direct charge of the affairs of the Library, and he continues to be so even as Prime Minister. His scholarship, his critical insight, his eye for details and his thorough grasp of fundamentals contributed much to the rapid progress of the Library. If I have been of any service to the Library, I owe it entirely to the kindness of Major Panikkar. It is not possible for me to find adequate words to express my gratitude to him for his constant encouragement in my work.

I must also record here my gratitude to the University of Madras for permitting me to undertake this edition and to include it in the Series inaugurated by the Government of His Highness the Maharaja of Bikaner.

The author of the work was a great scholar and poet of the seventeenth century; he was patronised by the Moghul Emperors, Jahan Ghir and Shah Jahan, and also by Maharaja Anup Singhji of Bikaner. The author

must have written the work for dedication to his royal patron; the shorter text was written in praise of the royal patron. It is a great privilege for a humble student three centuries later, to edit the work under the patronage of His Highness the Maharaja of Bikaner, who continues the tradition of his ancestors by patronising Letters, Art and Scholarship. Works of this sort show the exalted position which scholarly pursuits occupied in the State in ancient times. While economic progress may enable the people to command the means of subsistence and while political progress may afford the security, it is cultural progress that makes life worthliving. Without cultural progress, life of man degenerates into a mere existence, not different from that of beasts. It is my belief that this humble contribution of mine will add something to the nobility in life of the people in the State, which is the constant aim of His Highness and also of the people of modern times, by giving them something that produces joy. I dedicate this work to His Highness as a loyal tribute for all the kindnesses which he has shown to me personally and for all the patronage he has bestowed on the Anup Sanskrit library and its undertakings.

BIKANER

15th December 1944.

C. KUNHAN RAJA.

CONTENTS

	PAGE.
प्रस्तावना by Mahakavi Vallathol	VII-VIII
Foreword (English version of the previous)	IX-XI
Facsimile of the first page in the manus- cript	XII
Preface	XIII-XXIV
Introduction	XXVII-XLV
Some evidence about the location of the MSS Library of Kavindracharya Sarasvati at Benares in A.-D 1665 by Prof. P. K. Gode, M.A. ...	XLVII-LVII
Text: जगद्विजयच्छन्दः बृहत् सटीकम् ...	१-७६
Appendix I जगद्विजयच्छन्दः लघु सटीकम्...	७७-६४
„ II जगद्विजयच्छन्दः बृहत् मूलम्...	९५-११०
„ III जगद्विजयच्छन्दः लघु मूलम्...	१११-११४
„ IV Common Passages ...	११५
Index	११७-१४०
Notes	141-163

INTRODUCTION

In 1935, the Madras University undertook the preparation of a "New Catalogus Catalogorum" of Sanskrit and Sanskritic manuscripts, making the Catalogus Catalogorum of Th. Aufrecht up-to-date. Three years after that, during which period some preliminary work was done, I was made the editor of the work and was put in charge of executing that difficult task. As a part of the work, I had to go to various manuscripts Libraries in India and to arrange for the preparation of complete and reliable catalogues.

Major K. M. Panikkar became the Foreign and Political Minister in Bikaner in 1939 and he was in charge of the portfolio of Education and Public Health as well in the State; as such, he was in direct charge of the rich collection of manuscripts preserved in the Bikaner Fort. He is a great scholar and poet, besides being a great administrator, politician, historian and author. As soon as he came to Bikaner, he took steps to put the Library in proper order. Knowing that I had to prepare the "New Catalogus Catalogorum" of Sanskrit and Sanskritic manuscripts, undertaken by the Madras University, he invited me to visit Bikaner and organise the Library there, which had been constituted as Anup Sanskrit Library, after Maharaja Anup Singhji who collected the major part of the manuscripts. During my first visit, which was for less than a month in February-March, 1940 and my second visit in May-June 1942, which was for nearly six weeks, I had to handle more than ten thousand volumes. My prime task was to arrange the manuscripts classified on a subject basis.

to identify the name of the work and of the author and to note them; this was preliminary to preparing a list. During this first examination it was not possible for me to select rare and valuable manuscripts. Yet even during such a casual examination I was able to notice a large number of works in Sanskrit, not known till now. I found that the collection was very rich in Classical Sanskrit, Alamkara, Sangita and Dharma Sastra. The four manuscripts that have been utilised in this edition were some of the few that attracted my attention even during my first visit.

The name of Maharaja Anup Singhji appearing as owner on the cover sheet, the peculiar form of the poem and the name *Jagadvijayacchandas* attracted my attention. I brought the manuscripts to the notice of Major K. M. Panikkar and he too was very much interested in the work.

About that time I had noticed the manuscript of a letter in Sanskrit written by Dara Shukoh, son of Shah Jahan, and addressed to one Nrisimha Goswamin. It is not exactly a letter; it is rather an address of greeting. It was written in an extremely artificial style. With considerable difficulty I was able to prepare a readable presentation of the letter for publication. It appeared in the Adyar Library Bulletin, with notes and an English version and it was later issued as a pamphlet from that Library. I was deeply interested in that form of literature. My interest was all the more when such literature was found to have flourished under the Muslim emperors.

When I discovered the four manuscripts in the Anup Sanskrit Library and when I examined them, I was able to detect some family resemblance between the

letter of Dara Shukoh which I had already examined, and published partially, and this work. Dara's letter was in prose. This is metrical in form. In all other details there is considerable resemblance. Maharaja Anup Singhji was the owner of these manuscripts. The name of Kavindracharya appeared in the manuscript of the shorter poem with commentary. It struck me that the poem is by Kavindracharya.

"Jagadvijaya" is not an ordinary name. No Hindu king is known to have assumed such a Title. When I thought of Kavindracharya, my mind naturally turned to the name Shah Jahan as the King to whom this shorter poem is dedicated. But "Shah Jahan" is "the ruler of the world" and the name that fits in with "Jagad Vijaya" is "Jahan Ghir". I started with the presumption, rather the hypothesis, that "Jagadvijaya" referred to some king. Since the longer poem is in praise of Siva, I also thought that the poem might have been composed to celebrate the victories of Shivaji. Another hypothesis which I had was that perhaps the poem was written in praise of Maharaja Anup Singhji himself, in so far he was recognised at that time as the Defender of Hindu Faith. There is no evidence of any connection between Kavindracharya and Shivaji, and my mind was wavering between Jahan Ghir and Maharaja Anup Singhji. The general trend of the poem shows that it was dedicated to and was written in praise of a Hindu King. Worshipping Sri Rama and performing Yagas are not quite appropriate in the case of a Muslim ruler, however tolerant he might have been, whatever patronage he might have bestowed on Hindu literatures and Hindu arts. Thus I was inclined to surmise that the poem referred to Maharaja Anup Singhji.

But I could not ignore the other side. Why did the poet select such a strange name for his poem, like "Jagadvijayacchandas?" "Jagadvijaya" is not a well known epithet of Hindu kings. The name is not seen either in ancient epics or in later literature. He must have had some special reason for selecting such a Title for the poem, and the most probable ground must have been that "Jagadvijaya" is the Sanskrit equivalent of a non-Sanskrit name. If this is so there can be no doubt that the king meant by this term is Jahan Ghir. The appearance of Hindu ideas like worshipping Sri Rama and performing Yagas need not be a great difficulty, even if the poem praises a Muslim ruler. To Indian poets, even a petty king ruling over a few square miles of territory is "the king of kings, ruling over the earth surrounded by the four oceans, to whom even the king of heaven pays tribute." As such even a non-Hindu king is an ideal king when a poem is written about him, and a non-Hindu king becomes a worshipper of Sri Rama and a faithful performer of Yagas.

After carefully considering all available factors I have come to the conclusion that the shorter poem is written in praise of the Moghul Emperor, Jahan Ghir, and in the longer poem also, there is the same name, although it praises Siva. There is a hint that Jagadvijaya (Jahan Ghir) was equal to Siva.

Three of the manuscripts bear the name of Maharaja Anup Singhji as the owner. The *Jagadvijayacchandas* short, with the commentary does not bear any name. The *Jagadvijayacchandas*, short, text alone belonged to Maharaja Anup Singhji, as the entry on the cover shows; but inside, it is stated that the book belonged to

Kavindracharya. Can it be that it originally belonged to Kavindracharya and later came to the possession of Maharaja Anup Singhji? Here we have to consider many things.

Kavindracharya owned many manuscripts. There was also a list of manuscripts that belonged to him. Copies of the list are available and the list has been published in the Guekwad Oriental Series. Many manuscripts which originally belonged to Kavindracharya are now found in the Anup Sanskrit Library Collection. Copies of Todar Mall's Dharma Sastra work called *Todarananda* now in the Anup Sanskrit Library originally belonged to Kavindracharya. All those manuscripts which belonged to Kavindracharya bear the name of the owner, and the name of the owner is written in a very conspicuous way. It is written in large, bold letters in the middle of the two outer pages, along the whole length of the page. Three of these four manuscripts, now utilised in this edition, bear the name of Maharaja Anup Singhji written exactly in the way in which the name of Kavindracharya appears on his own manuscripts.

Thus it is certain that the manuscripts did not originally belong to Kavindracharya and that they were not later transferred to Maharaja Anup Singhji. Such manuscripts could be easily identified, as in the case of the manuscripts of *Todarananda*. These manuscripts originally belonged to Maharaja Anup Singhji. There are many manuscripts in the Library which belonged to Maharaja Anup Singhji himself. They bear the entry that the book belonged to Maharaja Anup Singhji, written in small letters, mostly in Rajasthani. There are many

manuscripts which bear the entry that they were written in the kingdom of Maharaja Anup Singhji. But these manuscripts bear the name of Maharaja Anup Singhji written in the style of Kavindracharya, and one manuscript has the entry inside that it is Kavindracharya's book. Usually a statement like कवीन्द्राचार्यवरस्वर्ननां पुस्तकम् can mean only that the manuscript belonged to Kavindracharya and not that it is a work of Kavindracharya. Thus we have one set of evidence to show that the manuscript belonged to Maharaja Anup Singhji and another evidence that they belonged to Kavindracharya. One thing is certain and that is that all the manuscripts belonged to the same person. They form a set. There is doubt only about one of them, where there is no name of the owner. This is the manuscript of the *Jagadvijayacchandās*, short, with commentary. Here the style of writing is also slightly different. Yet, it belonged to the same set. Perhaps what we have is a later transcript.

Since the owner of the manuscripts is definitely Maharaja Anup Singhji, the only relation which Kavindracharya can have with the manuscripts is as the author. From the resemblance of the style to the style in the Sanskrit letter of Dara Shukoh, there is every possibility of Kavindracharya being the author of these works. It is only in the prefatory verse in the commentary on the longer *Jagadvijayacchandās* that there is a name. But that portion is completely gone. The letters are included in the portion damaged by white ants. But I examined the manuscript very carefully and I have given all the details in the Notes. From the Notes, it would be found that in the first line of this prefatory verse, all the letters except the last are in tact. The ए mark of the letter is retained, and there is no doubt that this last

letter is ते. After this, the first letter in the second line is completely missing. The ई mark following the second letter can easily be identified. The next letter must have a न, द or व which can be known from the small loop still remaining in the middle. What is seen after this is the bottom of र and a part of वि. This comes after space for two more letters. From the metre also, we know that before रचिने, there must have been five letters; even here, the second seems to have ई at its end and the next seems to have न as a part. From all these evidences, I reconstructed the line as कवीन्द्राचार्यरचिने I confess that the only evidence for assigning the work to the great Kavindracharya is what I have explained above. It is a large number of small indications joined together into a fairly reliable evidence. I am giving a block of the first page where the small bit of the broken name is visible.

The work must have been written when Kavindracharya was quite young. It shows more intellectual dexterity than poetic talent. It is not first class poetry. It is doubtful if it can be called poetry at all. Poetry must have some element of "meaning" also which gives joy. Here there are only words, and meaning is nothing. It is only a string of epithets, just like the Sanskrit letter of Dara Shukoh. Words are selected only for the sake of alliteration, *not because those words mean anything that have some propriety in the context*. According to the classification of Jagannatha Bhatta, it must come under अद्यय, or even अद्यमाद्यमद्यय. If this is to be called poetry, poetry must have a definition like रामायः एतः and not what Jagannatha Bhatta gives, namely रामायीयार्थमतिपादकः एतः। Here there is no अर्थ at all, to say nothing of रामायीयक in that अर्थ.

But it is not merely imagination that gives joy to the reader. Intellectual dexterity and super-erudition too produce some kind of joy, though that joy may not come under æsthetic enjoyment.

From the Title, it looks as though the work was written in praise of emperor Jahan Ghir, so far as the shorter poem goes, and in the longer poem also, the author had Jahan Ghir in mind when he praised Siva. What I surmise is that when Kavindracharya met Maharaja Anup Singhji, he presented him with a set of these texts, written in the style of his own manuscripts.

Apart from the fact that three manuscripts definitely belonged to Maharaja Anup Singhji and that Kavindracharya had some relation with one of them in so far as there is the entry कविन्द्राचार्यसरस्वतीनां पुस्तकं at the end of the manuscript, everything else remains in the realm of surmises. When no actual evidences are available, one has to pass on to the field of surmises. I had to accept the principle enunciated in the passage :

सामान्यस्तु सिद्धादतीन्द्रियाणां प्रतीतिरनुमानात् ।
तस्मादपि चासिद्धं परोक्षमाप्तागमात् सिद्धम् ॥

In such cases, what one has to examine is the method by which conclusions have been arrived at. Are the premises correct? Does the conclusion follow, if the premises are accepted? It is for the readers to pronounce a judgment on this point. All that I can do is to examine the point and to place all available facts before the readers. I have done this part of my work.

If Kavindracharya is the author and if it is Emperor Jahan Ghir that is meant by the term "Jagadvijaya", then the work has great historical importance. I edited Vitthala Krishna's *Anupa-simha-gunavatara* as the

dedicatory Volume in this series. There I could not give any detail about the work or the author. I have not presented in that edition what is termed the "critical apparatus." There, the idea was only to start the series. It was not meant as a critical edition. Further, nothing was known of the author at that time. Some information about him could be collected only after a thorough examination of the Anup Sanskrit Library itself. But I could not wait till that time to publish that volume. The only other information about the author is what I could collect from a drama written by him. It is a *prahasana*, a farce. There I find the following statement about the author : रसिकजनमनोविनोदकारिण श्रीहनुमानसिंहदेवमाधुरीधुरीणामारनोभावनानुसारिनिजवाग्देवताप्रादितस्वर्णीयमहापञ्जसेवाप्रतेन तैलङ्गजातीयेन गोकुलप्रामशसिना विद्वत्कृष्णविद्यावागीशेन etc. This farce was written under the instruction of Maharaja Sujan Singhji the son of Maharaja Anup Singhji. *Anupa-simha-gunaratra* was written when Anup Singhji was the heir-apparent. He reigned for thirty years. Thus this farce must have been written by him many years after he wrote *Anupa-simha-gunaratra*. Even now it is only a surmise that the author of this farce is also the author of *Anupa-simha-gunaratra*.

What is now important is that for the dedicatory volume in the series, a work about Maharaja Anup Singhji was selected. The first number in the series *Akbarasahisringaradarpuna* was written by Padmasundara, a Jain author under the patronage of Emperor Akbar. In this second number in the series, I am presenting a work by Kavindracharya about Emperor Jahan Ghir.

There are two points that impress me in this connection. One is that at that time literature enjoyed great

patronage at the hands of the Rulers. Poets, philosophers and authors enjoyed a very honoured position in the State. The other point is that what is called Hindu culture was at that time only Indian culture, not the culture of a particular community in India. India and Hindu mean the same thing philologically. And in those days the terms meant also the same thing. It is only now that India is used as meaning a geographical unit and Hindu as meaning a community in that geographical unit. The Emperor in Delhi and the rulers in the provinces were great patrons of learning and encouraged Hindu scholars (who were only Indian scholars), irrespective of the religious affiliation of the rulers. The rulers were only the rulers of the country and their personal religion formed an element only in their private life, and never influenced or diverted their just and impartial administration.

Religion is an illumination within and not a label outside. Culture is also an aspect of the inner development of man and not a set of formulas and codes. To a man in whom religion shines within, there is no conflict with other religions. To a cultured man also, there is no conflict of culture. Conflict of religion arises when religion is degenerated into a label, and talk about cultural conflict is the result of corrupting culture into a code. My great interest in undertaking these publications in the Bikaner series lies in the fact that it gives me an opportunity to present a certain phase in the life of India, prior to the time when modern civilization is supposed to have dawned in the country. Did civilization disappear from India, or has civilization dawned on India? When the history of India was patched up from mutilated fragments of political records, there was a

certain picture presented to the world. Literature and not political record truly reflects the genius of India. These publications help in understanding the Indian life in the medieval period in the true perspective.

There is a wave of nationalism moving over India ; but the movement does not receive its strength from any inherent vitality of the nation. As things are, the movement is more political, with a strong element of economic interests. The objective is more to transplant certain foreign elements in the Indian soil, without testing whether the soil of the country can grow such vegetation, whether there has been enough manuring of the soil, whether the plant can take root on the soil. There is always much talk about the possibility of adopting conditions obtaining in other countries with no consideration of the problem whether such conditions can be adapted to the situations in the country. Religious, social and political conditions are always in a state of movement and progress in any country with a life in the nation. It is only when there is a life in a nation that the body politic can adapt itself to the changing conditions. Sometimes such changes are very prominent ; sometimes it is not quite noticeable. At the time when the Muslim Rulers sat on the throne of Delhi, there were great changes in the national conditions of India, on account of the impact of a new culture and new ways of life on Indian life. Indian life withstood the strong impact without collapsing before it. The reason is that at that time the power to withstand the new forces that were sweeping over the land came from within. The result was a new mingling of the two cultures, the Indian culture and the culture brought by the Rulers. The

result was the appearance of a fresh Indian culture where both fused into a harmonious form. The old culture did not lose its individuality ; nor did it refuse to take in and assimilate the new tonic. Thus Indian culture, as was the case in all its stages of millenium long evolution, started a new life of youth and vigour. It is that a new Vedic-Muslim culture developed during the Moghal period that is reflected in the book that is now presented to the public. The development of this new culture, started in the time of Akbar, continued during the time of Jahan Ghir and culminated at the time of Shah Jahan was one of the greatest achievements of humanity. A great scholar and Samnyasin, following the orthodox Vedic religion, writing such a book on an Emperor who followed another religion, describing the Emperor as endowed with all the great qualities of a righteous king even from the most orthodox standards : what better testimony is wanted for the possibilities of human genius in the matter of cultural harmony ? The three Moghal Emperors, namely, Akbar, Jahan Ghir and Shah Jahan who sat on the Delhi Throne for a whole century, were the makers of a new Indian culture. During their reign, the difference between what is called orthodox Vedic religion and the Muslim religion was not any wider than the difference between the various sects among the followers of the Vedic religion. There was never allowed to grow on the Indian soil a Hindu religion different from what it always was, namely, the religion obtaining in the " Hind ", that is India. Hindu religion was only Indian civilization with its various phases, and Islam developed on the soil as one such phase of " Hindu religion " or the Civilization of Hind or India.

I entered on this subject rather elaborately only to support my original surmise that the Emperor Jahan Ghir could be the subject of the poem, although the author, according to my surmise, is the great Kavindracharya and the Emperor was a Muslim. It is not my intention to deliver any sermon on Hindu-Muslim problem or to express any opinion on political and nationalistic problems. What I want to emphasise is that the mention of virtues like worshipping Sri Rama and keeping the sacred sacrificial fire mentioned in connection with the "World-Conqueror" need not stand in the way of that "World-Conqueror" being Jahan Ghir, the Moghal Emperor. The followers of Vedic religion co-operated with the religious practices and religious ceremonies of the Muslims, and similarly, the Muslims also co-operated with the practices of Vedic Religion. This mutual co-operation, started in those days, continues even at present.

As has already been stated, the main text published here is a song in praise of Siva; but the deliberate and conscious allusion to some great king in the Title of *Jagad-Vijaya* is unmistakable. Otherwise, there is no meaning in giving the Title of *Jagad-Vijaya* to the song. The smaller text published as Appendix I and Appendix III is directly addressed to that same Emperor Jagad Vijaya (Jahan Ghir). The two songs contain many passages that are common and identical; many passages are similar to each other. I have given a list of all such passages at the end of the book. The commentary is also common both in plan and in wording. The identity of the authors of the two songs and of the commentaries is unquestionable. Kavindracharya being that author is still only in the realm of probabilities.

All the four manuscripts give the name of the work as *Jagadvijayacchandās*. But in the commentary on the longer song, the work is mentioned as a *Dandaka*. The former name suggests that it observes the rules of metre. The latter suggests that it is a run-on song without the sections having to be divided into regular metrical verses. I have chosen the former name since that is the title given on the cover sheet of all the manuscripts. That must have been the name by which it was known at the time. It makes little difference whether it is called by the one or the other name.

The correct text of the song has yet to be fixed. The text as found in the manuscript along with the commentary, is slightly different from the text as found in the other manuscript where there is no commentary. This is the case both with the main text given and the shorter song given in the Appendix. Naturally one expects a verse to consist of four rhyming units. Thus, to take the first few lines.

जय जय चण्ड सुतिजयचण्ड
प्लुतरिपुचण्ड संशितचण्ड

must be taken as the first verse. In this way, one further expects each section with a particular rhyme to have a definite number of such verses of four rhyming units. Actually this is not found to be the case. The text contains only a number of vocatives strung together. One further expects that at the end of a section with a particular rhyme there would be the end of a vocative also. This too is not found to be the case. Thus in the shorter song, the rhyme in ईर ends in the middle of a vocative (section 31 on P. 81). I am not myself sure whether we should try to reconstruct the text on a

plan of dividing the lines in groups of four and try further to divide each section with a particular rhyme into a definite number of such four-line verses. I have given the song as I have found it in the manuscript, and I have presented all the facts I have been able to get from the manuscripts.

Each rhyming unit contains eight *Matras* divided into four *bi-Matra* syllabic units. Thus a *bi-Matra* unit may be a single long syllable or two short syllables. But this scheme is not kept up with any kind of rigidity. This is the general cadence; that is all. Sometimes it is found that four *Matras* are contained as distributed among three syllables like "short-long-short." Thus the ninth section on P. 2 is like that. There are many cases of this kind. Yet on the whole we may say that a *bi-Matra* unit is made up of a long syllable or two short syllables. Another feature is that the two-short-syllable scheme is found only in the beginning and not at the end of a rhyme unit. The final is always a long. Since the words are vocatives, the final syllable can become a long syllable only if it is followed by a conjunct consonant. Hence it is found that all the rhyming units starts with a conjunct consonant. I have said that a unit of eight syllables represent a rhyming unit. In this case also there is no rigidity. Sometimes there is a rhyme only at the end of a sixteen-*Matra* unit. Thus in section 64 on P. 10, there is no rhyme at the end of the second of the three units contained in that section. If a vocative ends at the close of a unit of eight syllables, there is uniformly a rhyme there. In some cases the vocative ends in the middle of such an eight-syllable unit. In the commentary, the song

given as a **दण्डक**. As such, there is no need to think of dividing the song into verses. It is a continuous song.

This is only a song. In songs, sound is the most important element. Meaning has only a subordinate role. The piece now presented must be judged as a song and not as poetry. Does it serve the purposes of song? That is the question which has to be put in passing an opinion on the piece. There is no room for any difference of opinion on this point. The rhythm and melody are such as would attract any one's attention. It is not the highest kind of poetry alone that gives pleasure. Pleasure is derived from various sources, and the kind of literary piece represented by the one at hand is one such variety of the sources of pleasure. Clever handling of sounds, dexterous manipulation of words with their various meanings, exhibition of a vast command of vocabulary, grammar and Shastras: these aspects of human genius also give some pleasure to man along with sublime imagination. There are different schools of literary criticism. They judge poetic beauty with different standards. Imagination as the testing rod is only one among them. Style, figures of speech, flawless taste in workmanship: these too have been accepted as other tests for good poetry. If the present piece does not satisfy the test of poetry from the point of view of imagination, that does not in itself deny to it the claim of being a piece of literary art.

Man has a mind, an emotional aspect and an intellect, besides imagination. Imagination is found only in a few persons. Thus poetry that satisfies the test of imagination can give aesthetic pleasure only to the few who are endowed with imagination. Literary pieces of

the kind now presented have a wider appeal, though the appeal may not be deep. There are more persons that can enjoy a piece like this than a poem that appeals only to those select few with imagination.

The song is an applied text on grammar and lexicons. The various Sanskrit roots with different meanings are taken up and nominal forms are derived from them through various grammatical processes. Similarly words given in various lexicons in their various meanings are found here used in those varieties of meanings.

In the commentary, the commentator quotes Panini's *Sutras*. I have given the *Sutra* references where a *Sutra* is actually quoted or when there is a clear allusion to a *Sutra*. In giving the *Varṭikas* I have followed the *Mahabhashya* edited by Kielhorn. The references to the *Whitupatha* follow Boehtlingk's edition of Panini.

There are many citations from the *Viṣṇuprakāśa*. In many places there is slight difference in reading between what is found in the commentary here and what is found in the edition available. I have given all such differences in the Notes. A few citations are not traceable. The references are to the page and verse numbers in the edition in the Benares Sanskrit Series, No. 160 (Pages 1 to 100) and 168 (Pages 101 to 193).

The citations from *Medini* are indicated by the page and the verse according to the edition in the Kashi Sanskrit Series No. 41. Here also the differences in reading are to be found in the Notes.

In giving references to the *Amarakośa*, I have used the edition of the text in the *Nirnayasagarā Series* (1932) where the lines are numbered from 1 to 2989. The references are to these lines in the body of the

edition. In the Notes I have given the figures according to *Kanda*, *Varga* and verse. In the edition with Bhanu Dikshita, the *Vyoma* and the *Dik Vargas* in the first *Kanda* are given as two. But in the edition with the commentary of Kshiraswamin (by K. G. Oka, Poona, 1913) these two *Vargas* are given as a single one. So there is a difference in numbering for the first *Kanda*. In the Notes, I have drawn attention to this difference.

For Halayudha's *Abhidhanachintamani*, I have used Aufrecht's edition and for *Sasvata* I have used Weber's edition. For *Triandasesha*, the Nirnayasagara edition has been used. There is an edition of *Anekarthadhvanimanjari* with *Ekakshrakosa* printed in the Kashi Sanskrit Series. The numbers given in this edition refer to that book for both the works.

There is a reference to *Dharani Kosa* and to *Rudra Kosa*. These lexicons are not now available. There is a reference to Vyadi also, which I could not trace.

In the manuscript, passages from one work are given as from another work. I have drawn attention to all such cases in the Notes. Mistakes observed after the printing of the work are also corrected in the Notes.

The work now presented shows what the Sanskrit language is capable of, how much scope Sanskrit language affords to men's genius and how the intellect of the Indians have responded readily to such opportunities. There is no height to which the intellect of the Indians could not rise, where Indian intellect would feel giddy. This work exhibits a certain aspect of India's intellectual eminence.

The work has little historical value in so far as no names or events are mentioned. But history is some-

thing more than dates and events. As showing a certain side in the life of India, this work has great historical value.

In an Introduction the readers expect a full statement by the editor about the author of the work. Here I have said practically nothing about Kavindracharya. I have nothing to add to what has been said about him in the *Introduction to Kavindrachandrōdaya* when the late Hara Datta Sarma edited that work from Poona in 1939, and to what is contained in the Article on Kavindracharya by Prof. P. K. Gode in the *Annals of Sri Venkateswara Oriental Institute, Tirupati*, vol. I, Part iv (December 1940). Some information about him is also available in the Foreword by Ganganath Jha to the edition of *Kavindracharya List* in the Gaekwad Oriental Series as No. XVII in 1921. Prof. P. K. Gode, who is an authority on authors, works and dates, has kindly added a further note on the great Samnyasin, and it is added here after my Introduction. I am very much indebted to him for this very valuable contribution.

C. KUNHAN RAJA,

Some Evidence about the Location of the Manuscript Library of Kavindracharya Sarasvati at Benares in A. D. 1665.

By

Prof. P. K. Gode, M.A.

In 1941 I published my paper¹ on "Bernier and Kavindracharya Sarasvati at the Mughal Court" in which I tried to prove that the Chief of Benares Pandits with whom Bernier came into intimate contact for about three years after the execution of Dara Shukoh in A.D. 1659 was identical with the celebrated Kavindracharya Sarasvati, who was responsible for persuading Shah Jahan to abolish the pilgrim tax at Benares and Prayag and who, as a consequence of this achievement, received laudatory addresses in Sanskrit² and Hindi³ from the Sanskrit and Hindi Poets and Pandits of his time. Though the weight of evidence gathered by me for proving the above identity was too heavy to be brushed aside, I could not then produce direct and independent evidence in support of this identity. Fortunately for this identity Dr. Tara Chand of the Allahabad University has now brought forth independent confirmatory evidence and I have great pleasure in recording it here for the information of Sanskritists.

¹*Vide Journal of the S. V. Ori. Institute, Tirupati, Vol. I, Part 4, pp. 1-16*

²Kavindrachandrodaya ed. by M. M. Patkar and H. D. Sharma, Poona Oriental Series No. 60, 1941.

³Kavindrachandrika (Bikaner MS); copy kindly supplied to me by Dr. Dasharatha Sharma

who have been enchanted by the remarkable personality of Kavindracharya¹ Sarasvati, since Dr. Ganganath Jha published the Catalogue of Kavindra's library called the *Kavindracharya Sucipatra in the Gaikwad Oriental Series* (No. XVII in 1921).

Dr. Tara Chand in his recent article² on *Rafi-ul-Khilaf* of Sitaram Kayastha Saksena of Lucknow states that this work is written by its author on the lines of Dara Shukoh's *Majma-ul-bahrin*³ explaining that the differences between the religious beliefs of Hindus and Muslims are superficial and based on lack of understanding, for in reality all paths seek God. Sitaram further states that Dara's *Majma-ul-bahrin* was so short that many difficulties remained unexplained and hence he undertook to compose in Persian a commentary on Sri Kavindracharya's *Jnana Sara* which is a Bhasha version of the *Yogavasistha* in Sanskrit. A MS. of Sitarama's work belongs to the Dr. Jha Institute, Allahabad. Sitaram quotes Persian and Arabic texts to show that the teachings

¹Kavindracharya Sarasvati is different from another Hindi writer Kavindra (Born about A.D. 1678) author of रसचन्द्रोदय, विनोदचन्द्रिका, जोगलीला. His literary career belongs to the period A.D. 1719-1746. His name was दशनाथ; but he was known as कवीन्द्र (See p. 211 of गद्यपुगीन चरित्रकोश by Pt. Chitrano Shastri, Poona, 1937).

²Vide pp. 7-12 of *Journal of Ganganatha Jha Institute*, Vol. II, Part I (November 1944).

³Vide my article in *B. I. S. Mandal Quarterly*, Vol. 24, pp. 75-78 "Samudra Sangama, a Philosophical work of Dara Shukoh, son of Shah Jahan composed in A.D. 1655." *Samudra-Sangama* is a Sanskrit adaptation of Dara's *Majma-ul-bahrin*. The MS. of *Samudra Sangama* at the B. O. R. Institute, Poona (Govt. Mus. Library) No. 1043 of 1821-25 is dated A. C. 1708.

of the *Yogavasishtha* accord with those of Muslim mystics.¹

Dr. Tara Chand then mentions (1) the *Kavindracarya Sucipatra*, (2) that *Kavindrachandodaya* edited by M. M. Patkar and the late Dr. H. D. Sharma and (3) my article on *Bernier and Kavindracharya Saravati* and observes as follows :—

“Additional information which confirms Pt. P. K. Gode's suggestion concerning the identity of the Benares Pandit mentioned in Bernier's *Travels* with Kavindracharya comes from the *Padshah Namah* of Mohamad Waris, which is the completion of the *Padshah Namah* of Abdul Hamid Lahori. The Manuscript of Waris in the Allahabad University Library contains the following passage (p 200 b) under the account of the 24th year of the reign of Shah Jahan when he was weighed at Lahore on attaining the 61st year of his age (according to the Lunar reckoning):—

“*Kavindra Sanyasi* who is a Darbari has a correct taste and complete mastery in

¹Compare Bernier's remarks (p. 345 of *Travels*, Constable, 1891) on Dara's heresy in his letter to his friend Chapelain, dated 4th October 1667:—

“In conclusion I shall explain to you the *Mysticism* of a great sect which has latterly made great noise in Hindoustan in as much as “certain *Pendets* or *Gentile Doctors* had instilled it into the minds of Dara and Sultan *Sujah*, the elder sons of Shah Jahan.”

Dhrupad¹ music and Hindi Literary composition. He came to the Court of the Emperor (the protector of the world) and obtained permission for entry. His compositions were found pleasing by the Emperor², he was exalted with the award of a horse, a robe of honour, and *two thousand rupees in cash*. In esteem he was raised to the height of the sky. "

The above passage is very important as it confirms Bernier's account of Kavindracharya about his status at Shaha Jahan's Court and the pension of Rs. 2,000 given to him by the Emperor and later stopped by Aurangzeb. Secondly the expression "*Kavindra Sanyasi*" is a paraphrase of the name *Kavindracharya Sarasvati* mentioned in all the Sanskrit sources about this important and influential personality at Shah Jahan's Court. It will thus be seen that Dr. Tara Chand's discovery of the above passage harmonizes and strengthens all that we know about this Sanyasi from *Sanskrit, Hindi, French*

¹Kavindra composed a Hindi work called the *Kavindra Kalpalata*. My friend Dr. Dasharath Sharma has sent me a copy of this work from a Bikaner MS (in the Anup Sanskrit Library). Among the sections of this Hindi work there are sections in praise of Dara Shukoh and Shah Jahan. The Colophons of these sections refer to *Dhrupada Doha Kavitrant* of Kavindra as follows:—

"इति श्रीसर्वविद्यानिधान-कवीन्द्राचार्य-सarasvतीविख्यतायां कल्पप्रतायां दाय-
साहित्यविषयकमुपपरीक्षा कवित्वानि"

"इति श्री . . . कवीन्द्रकल्पप्रतायां साहित्यविषयकमुपपरीक्षा"

²Most probably Shah Jahan must have perused or heard the *Dhrupada Dohas* in the *Kavindra Kalpalata* before sanctioning Rs. 2,000 for being paid to Kavindra. .

and *Persian* sources. We are now in a position to study more closely and with confidence all the details about Kavindra's life and character disclosed by all these sources jointly and severally. In the present paper I propose to examine the evidence for locating Kavindra's Manuscript Library at Benares on the strength of contemporary sources.¹

In view of the close contact of Bernier with the Chief of the Benares Pandits now identified with Kavindracharya, Bernier's account of Benares Pandits and Sanskrit learning as recorded in his letter of A.D. 1667 assumes much historical significance. I may note here what Bernier says about the Benares Brahmins and their learned pursuits.—

P. 334 (Travels).—

"The town of Benares, seated on the *Ganges*, in a beautiful situation and in the midst of an extremely

¹We cannot consider the *Kavindracharya Suci* as a contemporary source for Kavindra's life-history (*Vide NIA*, May 1943, pp. 41-42—my paper on "*The Kavindracharya Suci—Is it a dependable means for the reconstruction of Literary Chronology?*"). Dr. Benoytosh Bhattacharya stated (*Bulletin of Rama Varma Research Institute*, July 1942 pp 77-91) that "All works mentioned in the Catalogue (*i.e.* *Kavindracharya Suci*) belong to a period anterior to 1650 A. D." I have pointed out that this statement is misleading because the *Suci* contains many works composed later than A. D. 1700 and ranging in dates from A. D. 1700 to 1859. The *Suci* contains some nucleus of the Kavindra MSS library; but the items forming this nucleus must be verified. There are MSS from Kavindra's library in the Government MSS Library (B. O. R. Institute), the Oriental Institute, Baroda, the Government Sanskrit College, Benares, the Anup Sanskrit Library, Bitaner etc. Some of these MSS bear the endorsement "श्रीसर्वविद्यानिधानकवीन्द्राचार्य-सरस्वतीनां"

fine and rich country, may be considered the general school of the *Gentiles*. It is the *Athens of India*, whither resort the *Brahmens* and other devotees; who are the only persons who apply their minds to study. The town contains no colleges or regular classes as in our universities, but resembles rather the schools of the ancients; the masters being dispersed over different parts of the town in private houses, and principally in the gardens of the suburbs, which the rich merchants permit them to occupy. Some of these masters have four disciples, others six or seven, and the most eminent may have twelve or fifteen; but this is the largest number. It is usual for the pupils to remain ten or twelve years under their respective preceptors during which time the work of instruction proceeds but slowly for the generality of them are of an indolent disposition, owing in a great measure, to their *diet* and the *heat* of the country. Feeling no spirit of emulation, and entertaining no hope that honours or emolument may be the reward of extraordinary attainments, as with us, the scholars pursue the studies slowly and without much to distract their attention, while eating their *Kichery*, a mingled mess of vegetables supplied to them by the care of rich merchants of the place."

The foregoing extract gives us a graphic picture of the *Bharatiya Vidya* as pursued at Benares, painted by an acute Frenchman like Bernier and hence it possesses much historical value for any account of Sanskrit learning¹ at Benares in the 17th Century.

¹From Bernier's account of Sanskrit education current at Benares in A.D. 1665 we turn to the foundation of a Sanskrit

Bernier then proceeds to tell us how *Sanskrit* is taught to students at Benares. Speaking of the Sanskrit language "*the holy and the divine language*" he observes: That it is extremely old, however, it is impossible to deny, the books of their religion, which are of unquestionable antiquity being all written in *Sanskrit*. It has also its authors on *philosophy*, works on *medicine* written in verse,¹ and many other kinds of books with which a large hall at Benares is entirely filled."

College, Benares in Journal of Dr. G. Jha Institute, May 1944, pp. 315—325) Some points from Dr. Sen's paper may be noted here:—

- (1) The Sanskrit College or Pathasala was founded by Jonathan Duncan about A D. 1793.
- (2) Kasinatha Pandita was the First Rector or Head Preceptor with seven other professors.
- (3) The discipline of the College was to be maintained according to the edicts of Manu
- (4) Kasinatha was later dismissed on account of serious malversation (he entered the name of a fictitious Pandit in his bill to receive his allowance). He was replaced by Jatashankara.
- (5) The professors were holding their classes at their residences according to old traditions."

In his article "*Sir John Shore, a Friend of the Poor*" (pp. 31—49 of the above Journal May 1944) Dr. Sen has given us the story of Kanharadasa, probably a student of the above Sanskrit College. This student hailed from Gwalior. His funds were soon exhausted and being in distress he addressed some letters to Sir John Shore (Governor-General) who appears to have helped this student, who was then 26 years old.

1. Vide p 338 of Bernier's *Travels*—"On physic they have a great number of small books, which are rather collections of recipes than regular treatises. The most ancient and the most esteemed is written in verse". This is possibly a reference to *Charakasamhita*.

I am of opinion that "a large hall at Benares" filled with many kinds of books on philosophy, medicine, etc., referred to by Bernier is probably identical with *Kavindracharya's Manuscripts Library*, the subject of the present paper. Bernier tells us further, while speaking of the *Puranas* and *Vedas* that these books "of great bulk" were shown to him at Benares. Speaking of the *Vedas* he says—"They are so scarce that my Agah (Danishmand Khan) notwithstanding all his diligence, has not succeeded in purchasing a copy. The *Gentiles* indeed conceal them with much care, lest they should fall into the hands of the *Mahometans*, and be burnt, as frequently has happened". In his remarks on the Hindu worship of idols Bernier informs us on the following points:—

- (1) His visit to Benares while going down the river Ganges.
- (2) His visit to Kavindracharya, the chief of *Pendets*.
- (3) Description of Kavindra as a Fakire or Devotee—pension of Rs. 2000 (about 1000 crowns) to Kavindra by Shah Jahan—Kavindra a stout, well-made man with a white silk scarf round the waist and a large scarf of red silk on his shoulders as a cloak—Kavindra often seen in the company of the *Omrahs* and before Shah Jahan—Aurangzeb stops the pension of Rs. 2000 on coming to the throne—Kavindra pays constant visits to Danishmand Khan for one year to get this pension renewed through this

Khan—Bernier's "close intimacy with this distinguished personage" and "long and frequent conversations" with him.

- (3) Bernier States; "when I visited him (Kavindra) at Benares he was most kind and attentive giving me a collation in the *University library*, to which he invited the six most learned Pandets in the town" for a debate on the worship of idols.

The large hall at Benares filled with Sanskrit manuscripts (p. 334 of *Travels*) is, I believe, identical with the *University library* where Bernier met his friend Kavindra and six most learned Pandits of Benares. If this suggestion is accepted we may be justified in supposing that Kavindra must have deposited all his manuscripts in this hall or *University library*.

Now as regards the location of this library the editor of travels records the following foot-note on pp.—341-342:—

"Tavernier when travelling from Agra to Bengal in 1665, on which journey he was accompanied by Bernier, was at Benares on the 11th, 12th and 13th December of that year. He tells us (Tavernier's *Travels*, Vol. ii, pp. 234, 235) that adjoining a great temple on the side which faces the setting sun at midsummer, there is a house which serves as a college, which the Raja Jai Singh, the most powerful of the idolatrous princes, who was then in the empire of the great Moghul, has founded for the education of the

charya's MSS library¹ at Benares on the strength of evidence recorded in this paper from contemporary sources *viz.* Bernier's *Travels* and Tavernier's *Travels*, which are sufficiently trustworthy for our present purpose.

¹I note here some MSS from this Library :—

- (1) The Catalogue of Anup Sanskrit Library (by C. K. Raja and K. M. K. Sarma, Bikaner, 1944) contains the following MSS page 82—MS of Kalikapurana (folios 1—237). On the first and last pages:—"श्रीसर्वविद्या-निधानकविन्द्राचार्यसस्वतीभिर्बुधराजश्रीमावसिंहाय दत्तम्". We must identify भावसिंह. Page 83—MS of Devipurana—Owner—कवीन्द्राचार्य.
- (2) B O R Institute (Govt. MSS). No. 762 of 1891—95—MS of Tattvaloka of Janardana dated Samvat 1514—A.D. 1468—endorsed "श्रीसर्वविद्यानिधान कवि आचार्य सस्वतीनां देवान्त तत्त्वलोकः"
- (3) There are some Kavindra MSS in the Oriental Institute Library, Baroda (*Vide* p. VIII of Introduction to Kavindracharya Sucipatra G. O. S. Baroda, 1921). On p IX Mr. R. A. Shastri states that he saw at Surat a MS of *Dharma Pravritti* (now in the Oriental Institute, Baroda) with a verse at the end which when rendered into English reads as follows :—

"In the blessed year of 1713 (1657 A. D.) in the month of *Aryuna* (March and April) on the fifth day of the bright fortnight on Tuesday, by me named Sri Kantha was copied *Dharma Pravritti* in the Kavindra house" (No. 10544 of Ori. Institute, Baroda). I reserve for a later occasion a verification of this verse and the location of Kavindra house mentioned therein. As Mr. Shastri has not quoted the Sanskrit original of the above translation I am unable to verify the exact significance of "Kavindra house" and its location

जगद्विजयचन्द्रः ।

श्रीगणेशाय नमः ।

श्रीगणेशं भवानीयौ नत्वा टीका विरचयते ।
कवीन्द्राचार्यरचिते जगद्विजयचण्डके ॥

१ जय जय

वृणुतकान्तस्थेन शिवयोचकेन मण्डयेन धन्यः । म हे शिव जय
अथ सर्वोत्कर्षेण वर्तस्य वर्तस्य ॥
कथंभूतः—

२ चण्डद्युतिजयचण्ड

चण्डद्युतिः सूर्यः । तस्य जये चण्डः तीव्रः । तस्य संबोधनम् ।
एवं अप्रेऽपि सर्वत्र संबोधनान्तं बोध्यम् ॥

३ प्लुतरिपुचण्ड

प्लुङ् गतौ (१. १००७) प्लुतः गमः रिपुः शत्रुः चण्डः दैत्यः
यस्मात् । देयीरूपेण शिवेनैव मारितत्वात् ॥

४ भ्रंशितचण्ड

भ्रंशु अघःपतने (४. ११५) विजृम्भन्तात् कः । भ्रंशिताः नाशिताः
चण्डाः यमदासाः येन ॥

५ प्रणुदितचण्ड

णुद प्रेरणे (६. २, १३२) आदिकर्मणि कः (३. ४, ७१)
उपधात् (१. २. २१) इति वा क्त्विम् । प्रकर्षेण नुदिताः
उत्पादिताः चण्डाः शङ्खपुष्पाः येन । लोकोपकारकत्वात् ॥

६ क्षोभितचण्ड

क्षोभिताः क्षोभयुक्ताः कृताः चण्डाः कोपनाः येन ॥

७ व्यासितचण्ड

विशेषेण व्यासिता । असु क्षेपणे (४. १००) विजन्तः । विक्षेपिता
चण्डा धनहरी सुगन्धिद्रव्यविशेषः येन ।

८ द्विद्यदचण्ड

त्रिद्विद्या स्नेहममोचनयोः (१. ७८०, ४. १३४) द्विद्यतां
स्निह्यतां अचण्डः शान्तः ।

चण्डो दैत्यान्तरे तीव्रे चण्डो दासे यमस्य च ।

चण्डा धनहरी शङ्खपुष्पयोश्चण्डोऽपि कोपने । (४३— ६)
इति विश्वः ॥

९ स्फुरत्प्रचण्ड

स्फुरत् शोभमानं प्रचण्डं उदरं यस्य । सामुद्रिकलचणोपेतत्वात् ॥

१० वृष्टत्प्रचण्ड

वृष्ट छेदने (६. ८२, १०. १५६) वृष्टत् प्रचण्डं पश्वपयधः
यस्मात् । गरिमसिद्ध्याक्रान्तत्वेन नान्दिना बुर्यहत्वात् ।

११ क्षमाप्रचण्ड

समया पृथ्व्या प्रचण्डः बुर्यहः । तृतीया (२. १. ३०) इति योग-
विभागात् सुष्मुषा (२. १. ४) इति वा समासः ॥

१२ श्वसत्प्रचण्ड

श्वसन्तः जीवन्तः प्रचण्डाः श्वेतकरवीराणि यस्य । अतिप्रिय-
त्वेनाधाने समारोपितत्वात् ॥

१८ क्षमातलदण्ड

क्षमातले पृथ्वीतले दण्डः प्रयस्तः । सप्तमी (२. १. ४०) इति
योगविभागात् सुप्तुपा (२. १. ४) इति वा समासः ॥

१९ स्कन्दनदण्ड

स्कन्दते घनेन इति स्कन्दनः । अर्थात् शत्रूणाम् । शोषणः दण्डः
अभिमानः यस्य ॥

२० प्रोद्धुरदण्डप्रतमहिदण्ड

प्रोद्धुराः प्रचण्डाः ये दण्डाः अश्वाः तैः । पुद्गलौ (१. १००६)
पुताः प्राताः मह्याः पृथिव्याः दण्डाः कोणाः येन ॥

२१ प्रोद्धुदण्ड

प्रकर्षेण उद्धुदः दण्डः लघुदः यस्य ॥

२२ म्वायितदण्ड

म्वायिताः म्लानि प्रापिताः प्रमाभिः दण्डाः चण्डांगोः ॥

२३ स्तिमिजलदण्डद्रावकदण्ड

स्तिमिः समुद्रः । तस्य जलस्य दण्डेन कलापरिमाणमेवेन द्रावकः
क्षोभकः दण्डः मन्यानः यस्य ।

दण्डो यमे मानमेदे लघुदे यमसैन्ययोः ।

व्यूहमेदे प्रकाण्डेऽथे कोणमन्यानयोरपि

अभिमाने ग्रहे दण्डधण्डांगोः पारिपाक्षिके । (४४-१२, १३)

इति विश्वः ॥

२४ क्षितिमार्तण्ड

क्षितिं पृथिव्यां मार्तण्डः सूर्यः । तद्रूपः ।

क्षितिर्निपाते मेदिन्यां स्थानमात्रे तथा च्ये । (१०-५०)

इति विश्वः ॥

२५ स्तुतमार्तण्ड

स्तुतः स्तुतिविषयीकृतः । अर्थात् पावेत्याः । मार्तण्डः क्रोडः
यस्य ।

मार्तण्डस्तपने क्रोडे । (४५-२८)

इति विश्वः ॥

२६ स्थितजगदण्ड

स्थितं जगदण्डं ब्रह्माण्डं यस्मिन् ॥

२७ द्रवदहृदण्ड

द्रवन्ति द्रवीभवन्ति अहृदां शङ्खणां अण्डानि मुष्का यस्मात् ।

अण्डं खगादिकोशे स्यान्मुष्के वीर्येऽपि च क्वचित् । (४३-७)

इति विश्वः ॥

२८ प्रवलदुदण्ड

प्रकर्षेण चलत् बह्वभवत् उत्कृष्टं अण्डं वीर्यं पराक्रमः यस्य ॥

२९ श्रितनखण्ड

श्रिता आश्रिता नख नखावयवाः खण्डाः भारतादयः यम् ॥

३० प्रगलितखण्डस्फुरमणिपण्डप्रविहितगण्ड

प्रकर्षेण गलितः गतः खण्डः मणिदोषः येषां ते । इहयाः स्फुराः
स्फुराश्च ते मणयश्च । तेषां पण्डः समूहः । तेन प्रविहितः कृतः गण्डः
भूषणं येन ।

स्यात् खण्डः शकले चेत्तुविकारमणिदोषयोः ।

गण्डः कपोले पिटके योगमेदे च गण्डके ।

गण्डः प्रवीरे चिह्ने स्यादश्वभूषणबुद्बुदे । (४३-७, ८)

इति विश्वः ।

पण्डं पद्मादिसंघाते पण्डः स्यात् पुंसि गोपतौ । (४४-१०)

इति विश्वः ॥

३१ द्युतखलखण्ड

द्युतु अभिगमने (२. ३१) द्युतः अभिगतः खलानां खलकर्मणां
खण्डः खण्डनं येन ॥

३२ स्वादितखण्ड

प्लव्द आस्वादने (१. १८, १०. २६३) शिजन्तः । स्वादितः
रुचिविषयीकारितः खण्डः शर्करा येन ॥

३३ त्रिजगदखण्डस्फुरितगुणौघश्रीश्रीखण्ड

त्रिजगति अखण्डं यथा स्यात् तथा स्फुरिताः देदीप्यमानाः
गुणौघाः गुणसमूहाः श्रिया शोभया युक्ताः श्रीखण्डाः चन्दनाः इव
यस्य ।

वेधरो मालयस्तु स्याच्छ्रीखण्डो रंहिराश्च सः ।

इति चन्दनपर्याये त्रिकाण्डशेषः । अखण्डं स्फुरिताः इत्यत्र सुप्सुपा
(२. १. ४) इति समासः । त्रिजगत्यखण्डस्फुरिताः इत्यत्र सप्तमी
(२. १. ४०) इति योगविभागात् सुप्सुपा (२. १. ४) इत्येवं वा ।
गुणौघाः श्रीश्रीखण्डाः इव इत्यत्र उपमितं व्याघ्रादिभिः (२. १. ५६)
इति । पश्चाद्वहुव्रीहिः ॥

३४ व्यवसितपण्ड

व्यवसितः व्यवसायं प्राप्तः पण्डः गोपतिः वृषभः यस्मात् ।

३५ क्षितपाखण्ड

क्षि क्षये (१. २५५) क्षिताः क्षयं प्राप्ताः पाखण्डाः दाम्बिकाः
यस्मात् ॥

३६ स्तावकगण्ड

स्तावकाः स्तुतिकारकाः गण्डाः प्रवीराः यस्य ॥

३७ भ्राजितगण्ड

भ्राजितौ शोभितौ गण्डौ कपोलौ यस्य ॥

३८ स्तोचितगण्ड

पुच प्रसादे (१. १८८) स्तोचितः प्रसन्नः गण्डः चिह्नं यस्य ॥

३९ व्यापृतगण्ड

व्यापृतः लोके प्रसिद्धः गण्डः योगमेदः यस्मात् ॥

४० श्लथरिपुगण्ड

श्लथाः शिथिलाः रिपूणां गण्डाः अश्वः यस्मात् ।

४१ श्वसनितगण्ड

श्वस प्राणने (२. ६०) श्वसनं जीवनम् । तत् संजातं येषां ते श्वसनिताः गण्डाः बुद्बुदाः शरीराद्यकारणीभूताः सांख्यप्रसिद्धाः यस्मात् ॥

४२ द्रावितगण्ड

द्रावितः गमितः । अर्थात् नाशितः । गण्डः रोगविशेषः येन ॥

४३ ह्लादकगण्ड

ह्लादकः सुखदः गण्डः नदविशेषः यस्य ॥

४४ प्रविजितगण्ड

प्रकर्षेण विजिताः गण्डाः अङ्गिनः येन ॥

४५ क्षोदितगण्ड

क्षुद्रि संपेपणे (७. ६) णिजन्तः । क्षोदिताः संपेपिताः गण्डाः प्रदाः प्रतिकूलाः येन ।

गण्डः स्यात् पुंलि अङ्गिनि ।

अद्योगप्रमेदेऽपि वीथ्यङ्गे पिठकेऽपि च ।

चिह्नवीरकपोलेषु हयभूषणबुद्बुदे । (४१-८, ६)

इति मेदिनी ॥

४६ क्षितपोगण्ड

क्षि निवासगत्योः (६. ११४) क्षिताः निवासं प्राप्ताः पोगण्डाः
भीरवः यस्मात् ॥

४७ क्षितपोगण्ड

क्षिताः गताः पोगण्डाः विकलाङ्गाः । शरणार्थे इत्यर्थः ।

४८ क्षितपोगण्ड

क्षि क्षयैश्वर्ययोः । क्षिताः ऐश्वर्यविशिष्टाः पोगण्डाः राजसूतवः
यस्मात् ।

पोगण्डः विशुक्ते प्रोक्तो विकलाङ्गे तु भीरुके । (४६-३६)
इति विश्वः ।

विकलाङ्गस्तु पोगण्डः । (११६५)

इत्यमरः ।

पोगण्डो विकलाङ्गकः । (२-२३२)

इति हलायुधः ।

४९ त्रिदशभरण्डश्लाघितपण्ड

त्रिदशानां देवानां ये भरण्डाः स्वामिनः सैः श्लाघिता स्तुता पण्डा
मुद्रिः यस्य ।

पण्डः शौण्डे धियि स्त्री स्यात् । (४१-१८)

इति मेदिनी ॥

५० त्रस्यदपण्ड

त्रसी उद्वेगे (४. १०) त्रस्यन्तः प्राप्तं प्राप्नुवन्तः अपण्डाः वीराः
यस्मात् ॥

५१ त्वक्षितभण्ड

त्वंक्षू तनूकरणे (१. ६८६) ऊदित्यात् वेट् । त्वक्षितः तनूहृतः
भण्डः शूदनभिः येन ॥

५२ न्यक्कृतमण्ड

न्यक्कृताः तिरस्कृताः मण्डाः पामरजातयः येन ।

मण्डः पामरजानौ स्याद्वृद्धनामौ च वाच्यवत् । (४४-१३)
इति विश्वः ॥

५३ भ्रस्तसरण्ड

भंसु अधःपतने (१. ७६२) यस्य विभाषा (७. २. १५) इति
नेट् । भ्रस्ताः अधःपतिताः सरण्डाः धूर्ताः यस्मात् ॥

५४ द्वेपिसरण्ड

द्वेपिणाः अप्रियाः सरण्डाः भूषणान्तराणि यस्य । प्रियसर्पमात्र-
भूषणत्वात् ।

५५ क्षुण्णसरण्ड

क्षुण्णाः अभ्यस्तः सरण्डः पन्थाः यस्य ।

सरण्डः सरटे धूर्ते सरण्डो भूषणान्तरे ।

सरण्डो द्वे भुजङ्गानां मार्गे गोमयमण्डले । (४५-३०)
इति विश्वः ॥

५६ म्लक्षितमण्ड

म्लक्ष्य अदने (१०. १२०) म्लक्षितः भक्षितः मण्डः शाकविशेषः
येन ॥

५७ स्वर्दितमण्ड

स्वर्द आस्वादने (१. १६) स्वर्दिता आस्वादिता मण्डा धात्री
येन ॥

५८ व्यञ्जनमण्ड

व्यञ्जनं अचयवः मण्डः सारः यस्य । तदीयलिङ्गस्य अतिपूज्यत्वेन
लिङ्गपुराणादौ उक्तेः ।

व्यञ्जनं मेहने चिह्नं श्मश्रुण्यवयवेऽपि च । (६१-७७)
इति विश्वः ॥

५९ प्रपीतमण्ड

प्रकर्षेण पीतः मण्डः एकभक्तजलं येन । योगिरूपत्वात् ॥

६० व्यञ्जनमण्ड

व्यञ्जनं श्मधु मण्डं भूपणं यस्य ।

मण्डं मस्तुनि शाके च मण्डः स्यात् सारपिच्छयोः ।

परण्डे भूपणे त्वाथ मण्डः धात्र्यामुदीरितः । (४४-१६)

इति विश्वः ॥

६१ भ्राशिशिखण्ड

डुभाशु दीती (१. ८७६) ग्रह्यादित्वात् (३. १. १३४) शितिः ।
भ्राशी शोभमानः शिखण्डः चूडा यस्य ॥

६२ त्रखितशिखण्ड

त्रय गनौ (१. १४८) त्रखितः प्राप्तः शिखण्डः मयूरपिच्छः यम् ।

शिखण्डो वर्हचूडयोः । (४५-२८)

इति विश्वः ॥

६३ प्रियतमरण्ड

प्रियतमा रण्डा मृषिकपर्णा ओषधिविशेषः यस्य ॥

६४ स्वलदेरण्डद्रुमसमवैरिप्ररुदितरण्ड

स्प्रलन्तः नश्यन्तः ये परण्डद्रुमाः तत्समाः ये वैरिणाः तेषां प्रकर्षेण रुदिताः रोदनयत्यः रण्डाः विधवाः यस्मात् ॥

६५ क्षारितरण्ड

क्षर संचलने (१. १०४) क्षिजन्तः । क्षारिता दुरीकृता रण्डा पांसुला सैरिणी येन ।

रण्डा मृषिकपर्णा स्याद्विधवायां च योऽिति । (४५-२३)
इति विश्वः ।

रण्डापि पांसुलायां स्यात् । (४२-२४)

इति मेदिनी ॥

६६ क्षोणिवरण्ड

क्षोण्याः पृथिव्याः वरण्डः अन्यन्तरः । अन्तराधारकः इति यावत् ॥

६७ प्रमदवरण्ड

प्रमदसंमदी हर्षे (३. ३. ६८) प्रमदानं हर्षाणां वरण्डः समूहः । तद्वरुणः ।

६८ श्लिष्टप्रत्यण्डस्तुप्रत्यण्ड

श्लिष्ट आलिङ्गने (४. ७७) क्लिप् । श्लिष्यन्ति ते श्लिष्टः । तादृशाः प्रत्यण्डाः गन्धकीटाः येषु तादृशाः ये स्तव्यः सान्वयः तेषु प्रत्यण्डाः गन्धमृगाः यस्य ।

प्रत्यण्डो गन्धकीटोऽपि तथा गन्धमृगे स्मृतः । (४५-२८) इति विश्वः ।

स्तुः प्रत्यः सानुस्त्रियाम् । (६४२) इत्यमरः ॥

६९ प्रणड्वरण्ड

प्रकर्षेण नश्यति इति प्रणड्व वरण्डः मुखरोगः यस्मात् ॥

७० प्रक्षितवरण्ड

पिप् निषाने (५. ३) प्रकर्षेण शितः तीक्ष्णोऽतः वरण्डः यद्वा यस्य ।

७१ त्रातवरण्ड

त्रात् पालने (१. १०१४) त्राताः रक्षिताः वरण्डाः सारिकाः येन ।

७२ प्रेष्ठवरण्ड

अतिपायेन प्रियाः प्रेष्ठाः । अतिपायने तमविष्टनौ (५. ३. ५४) इति श्रुतिः प्रियस्थिरं (६. ४. १५७) इति प्रादेशः । वरण्डाः येनैव यस्य ।

वरण्डोऽभ्यन्तरे वेदौ सन्दोहमुखरोगयोः । (४५-२७)
इति विश्वः ।

वरण्डा सारिका वर्तिलङ्गधेनुषु कथ्यते । (४३-३६)
इति मेदिनी ॥

७३ स्थेष्ठतरण्ड

स्थेष्टाः अतिशयेन स्थिराः तरण्डाः भद्रवस्तूनि यस्मात् ।
तरण्डो वडिरीसूत्रे भद्रवस्तूनि भेलके । (४५-२७)
इति विश्वः ॥

७४ म्लाशितफण्ड

दृम्भाष्ट दीप्तौ । म्लाशितः शोभितः फण्डः उदरं यस्य ॥

७५ व्यापत्तटिनीप्रौढतरण्ड

विरिष्टा आपत् व्यापत् । सैव तटिनी नदी । तस्यां प्रौढः
उत्कृष्टः तरण्डः नौः ।

७६ प्रहतवितण्ड

प्रहता दूरीकृता वितण्डा कथाविशेषः येन ॥

७७ न्यस्तवितण्ड

न्यस्ता दूरीकृता वितण्डा करवीरी येन ॥

७८ अस्तवितण्ड

अस्तु अदने (१. ६६१) अस्ता भक्षिता वितण्डा आकविशेषः येन ।

७९ असितवितण्ड

अस्र प्रहणे (१०. २०६) क्षुरादायदन्तः । असिता गृहीता विगम्भ-
रयात् एयनोपदेशनार्थं वितण्डा शिक्षा येन ।

८० श्रिण्मार्तण्डश्रिण्मार्तण्ड

धिषु श्रिषु दाहे (१. ७३३, ७३४) क्तिप् । श्रिद् दाहकः यः
मार्तण्डः सूर्यः तस्यापि श्रिल् दाहकः मार्तण्डः क्रोडः यस्य ।

मार्तण्डस्तपने क्रोडे । (४५-२८)

इति विश्वः ॥

८१ प्रभुभेरुण्ड

प्रभूणां राशाम् । अर्थात् पापीनाम् । भेरुण्डः भीमदंष्ट्रः ॥

८२ स्तुद्रेरुण्ड

स्तौति इति स्तुत् । स्तोत्री भेरुण्डा देवताविशेषः यम् ॥

८३ मुदूभेरुण्ड

मुप स्नेहने (१. ५५) क्तिप् । मुष्णाति इति मुद । स्नेहयुता
भेरुण्डा यच्चिणीमेदः यस्मिन् ।

भेरुण्डो भीमदंष्ट्रः ।

भेरुण्डा देवताभेदे यक्षिणाभिदि चेष्यते । (४५-३२)

इति विश्वः ॥

८४ क्षितिवारुण्ड

क्षितौ निपासे वारुण्डः सेकपात्रम् ॥

८५ व्युद्वारुण्ड

व्युद् गतौ (१. १००४) व्यधेते तौ व्युतौ वारुण्डौ दृक्कर्णमले
यस्य ।

वारुण्डः सेकपात्रे स्यान् मले दृक्कर्णयोरपि । (४५-३३)

इति विश्वः ॥

८६ प्रियजलरुण्ड

प्रियाः दृषाः जडद्वयदाः सपांः यस्य । प्रीम् तपंशे कान्ती या
(२. २) व्युप्य (१. १. ११५) इति क्तिप् ।

प्रियो धवे च हृद्ये च वृद्धिनामौपधेऽपि च । (११५-६)
इति विश्वः ॥

८७ क्षितजलरुण्ड

क्षिणु हिसायाम् (८. ४) कः । अनुनासिकलोपः । क्षिताः
नाशिताः जलरुण्डाः पयोरेणवः येन ॥

८८ स्वृतजलरुण्डप्रभरितकुण्डप्रपिव

ऋ गता (३. १६) सुतरां ऋताः गताः ये जलरुण्डाः जलप्रवाहाः
तैः । भू भरणे (६. २१) प्रकर्षेण भरितानि पूर्णानि यानि कुण्डानि
पिठराः तेषु प्रकर्षेण पिबति । सुप्सुपा (२. १. ४) इति समासः ।
पात्रा (३. १. १३७) इति शः । पिबादेशः (७. ३. ७८)
जलरुण्डो जलावर्ते पयोरेणौ भुजङ्गमे । (४६-३६)
इति विश्वः ॥

८९ सुकुण्ड

सुष्ठु कुण्डानि देवजलाशयाः यस्य ॥

९० व्युदसितकुण्ड

अस गत्यादिषु (१. ६३४) व्युत्पूर्वः । विशेषेण उदसिताः दूरी-
कृताः कुण्डाः जारजाः येन ॥

९१ प्रवरितकुण्ड

य भरणे (६. २०) प्रकर्षेण वरितानि भृतानि कुण्डानि अग्न्या-
लयाः येन ॥

९२ द्रुभृतकुण्डप्रदः

द्रुः हिरण्यम् । तेन भृतानि पूर्णानि यानि कुण्डानि मानमेदाः तेषां
प्रदः दाता । आतद्योपसर्गे (३. १. १३६) इति कः ।
कुण्डमग्न्यालये मानमेदे देयजलाशये ।
कुण्डो कमण्डलो आराम् पतियत्नीसुते पुमान् ।
पिठरे तु न ना । (४०-४, ५)

इति मेदिनी ।

कुण्डं देवप्रलाधारे पिटके च कमण्डलौ ।

कुण्डी कुण्डः स्मृतौ जारात् पतियत्नीसुते पुमात् । (४४-११)

इति विश्वस्य ॥

१३ वरशुण्ड

घराः उत्तुष्टाः शुण्डाः ब्रह्मस्तित्यः यस्मात् ॥

१४ प्रदलितमुण्डप्रमथनरौद्रप्रक्षरशुण्ड-

भ्रमिधरघुण्डप्रसभसशुण्डद्विपवरमुण्ड

प्रकर्षेण दलितानि । मुण्डः दैत्यः । तद्वत् प्रमथन्ति ते प्रमथनाः ।
नन्द्यादित्यात् (१. १. १३४) ह्युः । तादृशानाम् । प्रकर्षेण चरन्ति ते
प्रक्षराः । पचायच् (३. १. १३४) शुण्डाः मदनिर्भराः । तादृशानाम् ।
भ्रमयः भ्रमणानि । तेषां धराः धारकाः घुण्डाः भ्रमराः येषु तादृशानाम् ।
प्रकर्षेण भाभिः सहिताः प्रसभाः । तादृशानाम् । शुण्डामिः सहिताः
सशुण्डाः । तादृशानाम् । द्विपेषु हस्तिषु घराः धेष्टाः । तेषां मुण्डानि
येन ॥

१५ स्मितचामुण्ड

स्मित ईषदसने (१. ६६६) स्मिता ईषदास्ययुक्ता चामुण्डा
देवी यस्मिन् ॥

१६ त्याजितशुण्ड

त्याजिता त्यागविषयीकारिता शुण्डा मदिरा येन ॥

१७ प्राणितशुण्ड

प्रीञ्च तर्पणे (१०. २६३) धृञ्प्रीञ्चोर्मुञ्चकट्यः (वा. ७. ३. ३७)
इति नुक् । प्राणिताः तोपिताः धनदानादिना शुण्डाः धारयोपितः ।
अर्थात् स्वयंश्रयाः उर्वरीमुखाः । येन ॥

१८ प्रापितशुण्ड

प्रापिता प्राणविषयीकारिता शुण्डा नलिनी येन ।

शुण्डापि जलहस्तिन्यां मदिराकरिहस्तयोः ।

नलिन्यां वारयोपायां शुण्डस्तु मदनिर्भरे । (४५-२४)

इति विश्वः ।

मुण्डो दैत्यान्तरे राहौ मूर्धमुण्डितयोरपि । (४४-१७)

इति विश्वः ॥

११ क्षितपरतुण्ड

क्षिणु हिंसायाम् (= ४) क्षितानि हृतानि परेषां शत्रूणां
तुण्डानि मुखानि येन ।

चम्पास्ये वदनं तुण्डम् । (१२११)

इत्यमरः ॥

१०० व्युपहतमुण्ड

विशेषेण उपहतः ताडितः मुण्डः राहुः येन ॥

१०१ व्युपशृतहुण्ड

विशेषेण उपरता नष्टा हुण्डा संघातः यस्मात् । हुड संघाते
(६. १०२) गुरोध्व हलः (३. ३. १०३) इति भ्रमत्ययः । रुयधि-
कारात् यप् ॥

१०२ द्रवसितमुण्ड

द्रवस्य परितापपरिचरणायोः । द्रवसिताः परिचरणां प्राप्ताः मुण्डाः
सन्यासिनः यस्मिन् ॥

१०३ प्रोन्निद्राण

प्रकर्षेण उन्निद्राणां जागरूकः ॥

१०४ क्षिप्रविमान

क्षिप्रः शीघ्रगामी विमानः यस्य ।

ज्योमयानं विमानोऽस्त्री । (६५)

इत्यमरः ॥

१०५ छर्पितयान

कृप संदीपने (१०, २७७) छर्पितं संदीप्तं यानं गति यस्य ।
यानं गतौ वाहने च । (८५-७)
इति विश्वः ॥

१०६ आवाशयान

प्राच्यां पर्वते
प्राचाणौ शैलपापाणौ (२५४६)
इत्यमरः । शेते असौ शयानः ॥

१०७ क्षमायितहान

क्षमायी विधूनने (१, ५१५) क्षिजन्तः । क्षमायितं विधूयितं हानं ।
हानिः घेन ॥

१०८ ब्रह्मसमान

ब्रह्म शुद्धं चैतन्यम् । तेन समानः समः ॥

१०९ प्रमासमान

प्रमया यथार्थज्ञानेन समानः एकः अद्वितीयः ॥

११० व्योमसमान

व्योम आकाशः । तद्वत् समानं सर्वं नित्यत्यादिना ।
ब्रह्म तत्त्वतपोवेदे न द्वयोः पुंसि घेषसि ।
आत्यग्योगभिदोविघ्रे (८६-६६, ६७)
इति मेदिनी ।
समानाः सत्समके स्युः (२५८६)
इत्यमरः ॥

१११ त्रिगुणनिदान

त्रयो गुणाः यस्मिन् निदानं आदिकाणाम् । त्रयाणां गुणानां
समाहारः त्रिगुणम् । तस्य निदानं इति या ॥

११२ प्रलयितदान

लीङ् श्लेषणे (४. ३१) णिजन्तः । उपसर्गवशाद्भाशेऽर्थे वृत्तिः ।
प्रलयितं नाशितं दानं खण्डनं येन । दो अघखण्डने (४. ४०) व्युद् ॥

११३ प्रायितदान

ग्रीङ् प्रीतौ (४. ३६) णिजन्तः । प्रायितं प्रीतिविषयीकारितं दानं
वितरणं येन ॥

११४ झसिनिधान

झतिः ज्ञानम् । तस्याः निधानं निधिः ॥

११५ द्रुमसन्तान

द्रुमेषु वृक्षेषु सन्तानः कल्पवृक्षः ॥

११६ त्रिजगत्प्राण

त्रिम्यो जायन्ते इति त्रिजाः ब्रह्मादयः । पञ्चम्यामजातौ (३. २. ६८)
इति जनेर्दः । तान् गच्छन्ति ते त्रिजगतः । क्विपि गमः कौ (६. ४. ४०)
इत्यनुनासिकलोपे तुक् । ईदृशाः प्राणाः यस्य । तदात्मकत्वात् ॥

११७ स्तकदुपमान

स्तकं प्रतिघाते (१. ८१६) । स्तकन्ति प्रतिघातं प्राप्नुवन्ति
उपमानानि सादृश्यानि यस्य ॥

११८ स्वरदनुमान

सृष्ट्वा शब्दोपतापयोः (१. ६७१) स्वरत् शब्दायमानं अनुमानं यस्य ॥

११९ समयगीर्वाणश्रुतियुतगान

समयाः गायनाः ये गीर्वाणाः देवाः तेषां श्रुतिभिः स्वरारम्भका-
ययैः शब्दविशेषैः युतं गानं गीतं यस्य । श्रुतिनिरूपणं सङ्गीतशास्त्रे ।
प्रथमध्वन्याच्छब्दः ध्रुयते ह्रस्वमाश्रयः ।
स ध्रुनिः संपरिज्ञेया स्वराययलक्षणा ।
इति ॥

१२० ध्वनितपुराण.

ध्वनितानि कथितानि पुराणानि येन ।

१२१ प्रथितपुराण

प्रथ प्रख्याने (१. ८०२, १०. १६) कर्तरि क्तः । प्रथितः विख्यातः ।
पुराणः अनादिः । कर्मधारयः ॥

१२२ प्रसिताधान

प्रकर्षेण सितं श्वेतं आधानं स्थानं यस्य । कैलासवासित्वात् ॥

१२३ प्रसिताधान

पिष्ट् बन्धने (५. २, ६. ५) प्रकर्षेण सितं बद्धं अग्न्याधानादि
येन ॥

१२४ त्रिविधज्ञान

त्रिविधं भूतमविष्यद्वर्तमानवस्तुविषयकं ज्ञानं यस्य ॥

१२५ कथिताज्ञान

कथ हिंसायाम् (१. ८३८) कथितं नाशितं अज्ञानं अविद्या येन ।
लोकानां इति भावः ॥

१२६ स्मृतविज्ञान

स्मृतं स्मृतिविषयोक्तं मन्वादिभिः विज्ञानं शिल्पादिविषयकं
ज्ञानं यस्य । यद्वा स्मृतानि स्मृतयः । तेषु विज्ञानं यस्य ॥

१२७ स्तरितग्लान

सृष्ट् आच्छादने (६. १४) स्तरितं आच्छादितं ग्लानं ग्लानिः
येन ॥

१२८ स्फुटमम्लान

स्फुटं प्रव्यक्तं अम्लानः दृष्टः ॥

१२९ स्मितपरिधान

स्मिद् अनादरे (१०. ३७) स्मितं अनादृतं परिधानं आच्छादतं येन ।

अन्तरीषोपसंव्यानपरिधानान्यधौऽशुके । (१३०७)
इत्यमरः ॥

१३० स्फुटदुद्यान

स्फुट विकसने (१. २७६, ६. ८०) स्फुटन्ति विकसन् प्राप्नुवन्ति उद्यानानि उपवनानि यस्य ।

पुमानाक्रीड उद्यानम् (६५४)
इत्यमरः ॥

१३१ अदितविगान

अद् मर्दने (१. ८०४) अदितं मर्दनविषयीभूतं विगानं तिन्दा यस्मात् ॥

१३२ त्रिपथपुनान

त्रयाणां पथां समाहारः त्रिपथम् । तस्य । पुनीते असौ पुनानः । शेषपञ्चया समासः ॥

१३३ द्विपल्लुनान

द्विपतां पञ्चणाम् । लुनीते असौ लुनानः ॥

१३४ त्रिपुरधुनान ।

त्रिपुराणां पुरां समाहारः त्रिपुरम् । मृकपूर (५. ४. ७४) इत्यप् । तस्य धुनानः । धूय कम्पने (५. ६. २. १७, १०. २६२) व्यादित्यात् इत्यः (७. ३. ८०) । कम्पनकारी ॥

१३५ स्वभूदधान

स्वभुपः प्रहणः । पते असौ दधानः धारकः ॥

१३६ स्वर्गददान

स्वर्गस्य । दत्ते असौ ददानः दाता ॥

१३७ ब्रह्मोद्यान

ब्रह्मणा वेदानां उद्यानं निस्तरणं यस्मात् ॥

१३८ ब्रह्मोद्यान

ब्रह्मणा तपसां उद्यानम् । उद्देभ्यं इति यावत् ।

स्यादुद्यानं निस्तरणे वनमेदे प्रयोजने । (२५६=)
इत्यमरः ॥

१३९ ब्रह्मोत्थान

ब्रह्मणा विमाणां उत्थानं तन्त्रम् । हेतुः इति यावत् ।

उत्थानमुद्यमे तन्त्रे पौरुषे पुस्तके रणे ।

अङ्गुलीद्रमहर्षेषु मलवेने च कीर्तितम् ॥ (६०-५८)
इति विश्वः ।

तन्त्रं कुटुम्बकृत्ये स्यात् सिद्धान्ते चाप्युत्तमे ।

प्रधाने तन्तुघाते च शास्त्रमेदे परिच्छदे ।

श्रुतिश्रान्तरे हेतावुभयार्थप्रयोजके ॥ (१२५-४०, ४१)
इति मेदिनी ॥

१४० ब्रह्मोत्थान

ब्रह्मणः प्रजापतेः उत्थानं उद्यमः यस्मात् ॥

१४१ श्रेष्ठोत्थान

अतिगयेन प्रगस्यं श्रेष्ठम् । श्रेष्ठं प्रगस्यस्य अर्थः (१. ३. ६०)

अतिगयेन स्तुत्यं उत्थानं पौरुषं यस्य ।

ब्रह्मा विरिञ्चिद्विजयोर्भूत्विक्षन्द्रार्कयोगयोः ।

ब्रह्म प्रोक्तं तपोऽभ्यात्मवेदज्ञानेषु सूरिभिः ।

इति विश्वः ।

१४२ स्वव्युत्थानद्रुड्व्युत्थान

स्वस्य आत्मनः व्युत्थानं प्रतिरोधः । तिरस्कारः इति यावत् ।
तद्रूपः यः द्रुद् द्रोही तस्य व्युत्थानं विरोधाचरणं यस्मात् । स्वेपां
स्वीयानां व्युत्थानां स्वतन्त्रता यस्मात् ।

स्वतन्त्रता च व्युत्थानम् ।

इति त्रिकाण्डशेषः । द्रुहां द्विपां व्युत्थानं विरोधाचरणं यस्मिन्
इति वा ।

व्युत्थानं स्वैरकरणे विरोधाचरणेऽपि च । (१०-५७)

इति विश्वः ॥

१४३ व्यूढपिधान

व्यूढानि विन्यस्तानि पिधानानि आच्छादनानि अपवृत्तिमात्रकाणि
येन ।

व्यूढौ संहतविन्यस्तौ । (२४२४)

इत्यमरः ॥

व्यूढः संहतविन्यस्तपृथुलेषु च भेद्यवत् । (४६-२)

इति विश्वः ।

आच्छादने संपिधानम् । (२५८३)

इत्यमरः ।

आच्छादनं संपिधाने वस्त्रेऽपवृत्तिमात्रके ।

इति धरणिः । न च क्षितपरिधान इत्यनेन पौनरुक्त्यम् । तेन
परिधानाभावस्य अनेन आच्छादकमात्राभावस्य च उक्तत्वात् ॥

१४४ व्यूढनिधान

व्यूढानि पृथुतराणि निधानानि निधयः यस्य ।

व्यूढः पृथुतरे श्यानो न्यस्तसंहतयोरपि ।

इति धरणिः ॥

१४५ प्रत्ययधान

प्रत्ययस्य प्रथितत्वस्य धानम् । बुधान् धारणपोषणयोः । (३-१०)
व्युद् । पोषणं यस्मात् ।

प्रत्ययः रणये रन्ध्रे विश्वासाचारहेतुषु ।

प्रथितत्वे च सत्तादावधीनज्ञानयोरपि । (१२०-६६)
इति विश्वः ।

१४६ भ्रमदपदान

भ्रमत् प्रचरन् अपदानं महत् कर्म यस्य ।
अपदानं महत् कर्म ।
इत्यमरः ॥

१४७ स्वतःप्रमाण

स्वतः स्वस्मादेव । न तु विषयेन्द्रियसंनिकर्षादिरूपगुणजन्यत्वा-
दिना । प्रमाणं प्रमितिः यस्मिन् ॥

१४८ ग्रावनिपान

ग्रावसु पापाण्येषु निपानं ग्राहावः यस्य ।
ग्राहावस्तु निपानं स्यादुदकूपजलाशये । (११८)
इत्यमरः ॥

१४९ सूक्ष्मज्ञान

सूक्ष्मं यज्ञपात्रविशेषः । प्रज्ञानं बुद्धिः । तद्रूपः । सूक्ष्मस्वरूपतायाः
सहस्रनाम्नि उक्तत्वात् । ज्ञानरूपतायाः चेदे ।

ध्रुवोपभृज्जुह्वनां तु ध्रुवो भेदाः सूचः स्त्रियः । (१५०२)

प्रज्ञानं बुद्धिचिह्नयोः । (२५७६)

इति उभयत्र अमरः । यद्वा सूक्ष्मं तैदण्यादिना प्रज्ञानं यस्य इति ॥

१५० श्रीप्रज्ञान

श्रीः लक्ष्मीः प्रज्ञानं चिह्नं यस्य ॥

१५१ प्रणयाह्वान

प्रणयः प्रसादः आह्वानं आकारणं यस्य ।

प्रणयः प्रेम्णि विश्वस्मे तथा याव्याप्रसादयोः । (१२०-६५)
इति विश्वः ।

द्वितिराकारण्याह्वानम् । (३२७)

इत्यमरः ॥

१५२ श्रेयःस्थान

श्रेयसः मुक्तेः स्थानं सन्निवेशः यस्मात् ।

श्रेयो मुक्तौ शुभे धर्मेऽतिप्रशस्ते च वाच्यवत् । (१७३-४२)

इति मेदिनी ।

स्थानं स्थितौ च सादृश्ये सन्निवेशावकारयोः । (८६-८)

इति विश्वः ॥

१५३ प्रकृतिस्थान ।

प्रकृतिः गुणसाम्यम् । तस्य । स्थीयते अत्र स्थानं स्थितिः ।

प्रकृतिर्गुणसाम्ये स्यादमात्यादिस्वभावयोः ।

योनौ लिङ्गे पौरुषे । (६३-१३२)

इति मेदिनी ॥

१५४ प्रकृतिवितान

प्रकृतिः पौरुषेणः । तस्य वितानः विस्तारः यस्मात् ।

वितानो यज्ञविस्तारोल्लोचेषु क्रतुकर्मणि ।

वृक्षमेदावसरयोर्वितानं तुच्छमन्दयोः । (८६-४४)

इति विश्वः ॥

१५५ प्राप्तवितान

प्राप्ताः वितानाः यज्ञाः यम् ॥

१५६ क्षेत्रवितान

क्षेत्रेण घटीरेण वितानं तुच्छम् । शून्यं इति यावत् ।

प्राप्तारं फल्गु शून्यं तु घटिकं तुच्छरिक्तके । (२१३७)

इत्यमरः ॥

१५७ त्रिदिववितान

त्रिदिवस्य स्वर्गस्य वितानः उल्लोचः । आच्छादकत्वात् । रक्षकः
इति यावत् ॥

१५८ क्षीरवितान

क्षीरेण वितानाः क्रतुकर्माणि यस्य । यजमानमूर्तिरित्यात् ॥

१५९ ज्ञप्तवितान

ज्ञप्त ज्ञाने ज्ञापने च (१०-२१) ज्ञप्तः ज्ञापितः वितानः वृत्तमेदः
येन ।

१६० स्तोत्रवितान

स्तोत्राणां स्तुतिफरणीभूतानां वितानः अवसरः यस्मिन् ॥

१६१ प्रोदिततान

प्रकर्षेण उदिताः उक्ताः तानाः येन । तानाः एकोनपञ्चाशत् सङ्गी-
तशास्त्रे प्रसिद्धाः । तदुक्तम्—

सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामा मूर्धनास्त्येकविंशतिः ।

ताना एकोनपञ्चाशदित्येतत् स्वरमण्डलम् ।

इति ॥

१६२ त्वगधिष्ठान

त्वक् अधिष्ठानं स्थानं यस्य ॥

१६३ प्रपदत्राण

प्रकृतं पदं स्थानं तेषां ते प्रपदाः इन्द्रादयः । तेषां त्राणं रक्षणं
यस्मात् ।

पदं ध्यवसिति त्राणस्थानजक्षमादिप्रवस्तुषु । (२५२१)

इत्यमरः ॥

१६४ ग्रहगृह्णान

ग्रहान् सूर्यादीन् गृह्णीते अनुगृह्णीते ॥

१६५ व्यवहितकाणप्रोथदृगाण ।

काण शब्दे (१. ४७६) घञ् । व्यवहितः दुरस्थः यः काणः शब्दः तेन । प्रोथ पर्याप्तौ (१. ६१६) प्रोथन् पर्याप्नुवन् । अण प्राणने (४. ६६) भावे घञ् । ऋचां आणः ऋगाणः ऋक्प्राणभूतः वेदान्तसमूहः यस्मिन् ।

यतो वाचो निवर्तन्ते
इति श्रुतेः । सर्वेषां वेदान्तानां ब्रह्मणि तात्पर्याच्च ॥

१६६ क्रमजुपमाण

क्रमः शक्तिः । तस्याः जुपमाणः सेवमानः । शेषपञ्चा (२. ३. ५०) समासः ।

क्रमः शक्तौ परीपाठ्यां क्रमश्चलनकम्पयोः । (११०-६)
इति विभ्यः ॥

१६७ द्रविपापाण

द्रवः अस्य अस्ति इति द्रवी पापाणः चन्द्रकान्तमणिः । तद्रूपः । शुभ्रत्वात् निर्मलत्वाच्च ।

१६८ श्रममुष्णान

श्रमस्य श्रेयस्य मुष्णानः नायनवीलः । फलदानेन भक्तश्रेयसायकः इति भावः । मुष स्तेये (१. ७०७; ६. ५८) ताच्छील्ये चानश् (३. २. १२६) ।

श्रमः श्रेयस्तपःक्रिया । (२०३)
इत्यनेकार्थं धनिमञ्जरी ॥

१६९ श्रमपुष्णान

श्रमः तपःक्रिया । तस्याः पुष्णानः । पूर्ययत् चान्त्रन् ॥

१७० ग्रहसंस्त्यान

ग्रहाणां अनुग्रहाणां संस्त्यानं सम्यग्गता यस्मिन् ।

ग्रहोऽनुग्रहतिरन्वग्रहणेपु रणोद्यमे ।
सूर्यादीं पूतनादीं च संहिकेयोपरागयोः । (१७६-६)
इति विभ्यः ।

स्त्यानं स्निग्धे प्रतिध्वाने घनत्वानस्ययोरपि । (८६-७)
इति विश्वः ॥

१७१ द्रवविद्राण

द्रवस्य गतेः विद्राणं पलायनं यस्मात् ।
द्रवः प्रद्रावरसयोगेर्गती नर्मणि विद्रवे । (१६२-३)
इति विश्वः ॥

१७२ श्रेयःख्यान

श्रेयः अतिप्रसिद्धं ख्यानं प्रकथनं यस्य । ख्या प्रकथने (२. ५१)
ल्युट् ॥

१७३ ग्रन्थिलवाण

ग्रन्थिलाः ग्रन्थियुक्ताः बाणाः शराः यस्य ।
ग्रन्थिलो ग्रन्थिसहितः ।
इत्यमरः ।
बाणः स्यात् केचले काण्डे काण्डावयवद्वययोः । (४७-३)
इति विश्वः ॥

१७४ द्वयनिर्माण

द्वयस्य प्रपञ्चस्य निर्माणं निर्मितिः यस्मात् ।
निर्माणं निर्मितौ सारे निर्माणं च समञ्जसे । (५२-५६)
इति विश्वः ॥

१७५ स्फायितवाण

स्फायी वृद्धौ (१. ५१६) णिजन्तः । स्फायितः वृद्धिं प्रापितः
बाणः असुरविशेषः येन ॥

१७६ ध्वनदालानद्विपरुन्धान

ध्वनन्ति आलानानि गजध्वनानि येषां एतादृशाः ये द्विपा तेषां
रुन्धानः रोधनकर्ता ॥

१७७ प्रक्षितकृपाण

प्रक्षयेण शितः तीक्ष्णीकृतः कृपाणः खद्गः यस्य । शिशु
निशाने (५-३)

१७८ क्ष्वेदितवाण

त्रिद्विधा स्नेहनमोचनयोः । (१. ७८०; ४. १३४) शिजन्तः ।
क्ष्वेदिताः मोचिताः वाणाः काण्डावयवाः येन ।

१७९ व्रजपरमान

व्रजे निवहे परं उत्कृष्टं मानं प्रख्यानं यस्य ।

गोष्ठाप्यनिवहा व्रजाः । (२३६५)

इत्यमरः ।

मानं प्रमाणे प्रख्याने मानश्चित्तोन्नतौ ग्रहे । (८५-४)

इति विश्वः ॥

१८० स्वरसन्धानक्रियाविधानत्रिपुरामानस्रंसनभान

स्वराणां सतानां निपादादीनां या सन्धानक्रिया संघट्टनक्रिया
तस्याः विधानं यत्नः । तेन यत् त्रिपुरायाः देव्याः मानस्रंसनं मान-
च्युतिं तथा भानं शोभा यस्य ।

स्वरो वर्णादिमात्रासु मध्यमादिषु च ध्वनौ ।

उदात्तादिष्वपि प्रोक्तः स्वरो नासासमीरणे । (१२५-६)

इति विश्वः ।

सन्धानं स्यादभिपद्ये तथा संघट्टनेऽपि च । (६२-६४)

इति विश्वः ।

विधानं विप्रकारेषु गङ्गानां बन्धने विधौ ।

इति विश्वः ॥

१८१ द्रविणस्थान

द्रविणस्य काञ्चनस्य स्थानं सादृश्यं यस्य ।

द्रविणं काञ्चने वित्ते द्रविणं तु पराक्रमे । (५१-४४)

इति विश्वः ॥

१८२ द्रविणस्थान

द्रविणस्य पराक्रमस्य स्थानं अवकाराः यस्मिन् ॥

१८३ ध्वस्तविगान

ध्वस्तं अधरीभूतं विशिष्टं गन्धर्वादीनां गानं यस्मात् ॥

१८४ द्रमितनिमान

द्रम गती (१. ४६४) द्रमितं गतं निमानं मूल्यं यस्य ॥

१८५ क्रमसंस्त्यान

क्रमेण परिपाठ्या संस्त्यानानि वेदादिग्रन्थाः यस्य । स्तै ष्टै राग्द-
संघातयोः ॥

१८६ धृतपरिमाण

धु गती (६. १०७) धृतं गतं परिमाणं इयत्ता यस्य ॥

१८७ श्रुतबहुमान

श्रुतानि श्रुतौ उक्तानि बहुनि मानानि यस्य ॥

१८८ प्रणतत्राण

प्रणताः त्राणाः रक्षिताः येन ।

त्राणं तु त्रायमाणायां रक्षिते रक्षणेऽपि च । (४७. ५)
इति विश्वः ॥

१८९ स्यन्दितवान

स्यन्दु प्रस्रवणे (१. ७६८) स्यन्दितानि आर्द्राकृतानि वानानि
शुष्काणि येन ।

धानं शुष्कफले शुष्के कटे सेवनकर्मणि । (८५-५)
इति विश्वः ।

११० प्राक्तविषाण

प्रकर्षेण आत्तं गृहीतं विषाणं शृङ्गं येन ।

विषाणं तु क्रोडद्विरदन्तयोः ।

पशुशृङ्गे । (५२-६४, ६५)

इति विश्वः ॥

१११ प्यायितपान

प्राप्यायी वृद्धौ (१. ५१७) शिजन्तः । प्यायितं वर्धितं पानं रक्षणं येन ।

पानं पीतौ च रक्षणे । (८५-७)

इति विश्वः ॥

११२ ध्वजनिःशानभ्यसकृत्

ध्वजस्य खड्गस्य यत् निःशानं तीक्ष्णीकरणम् । शानं तेजने (१. १०४४) निरूपर्वः । भावे घञ् । तेन भ्यसकृत् भयकृत् । शत्रूणां इत्यर्थः । भ्यस भये (१. ६५६) भ्यसनं भ्यसः । घञर्थे कविधानं चिदिति कः ।

ध्वजं ध्विहने पताकायां ध्वजः शौण्डिकशेषयोः ।

खड्गो च । (३२-३, ४)

इति विश्वः ।

११३ ध्वानस्तोमितगाणः

ध्वानेन शब्देन । स्तोम श्लाघायाम् (१०. ३७७) स्तोमितं श्लाघितं गाणं प्रमथसमूहः यस्य ।

गाणः समूहे प्रमथे संख्यासैन्यप्रमेदयोः । (४७-२)

इति विश्वः ॥

११४ ज्वलदभिधान

ज्वलं दीप्तौ (१. ८४२, ८८४) ज्वलत् त्रिषु लोकेषु देदीप्यमानं अभिधानं नाम यस्य ॥

११५ हलदभिमान

हल गती (१. ८४३) । हलन् गच्छन् अभिमानः हिंसा यस्मात् ।
अभिमानः स्मृतो ज्ञाने गर्वे प्रणयद्विसयोः । (६८-१६१)
इति विश्वः ॥

११६ मुनिर्वाण

मुद्ग गती (१. १००६) कृप् । मुत् गतं निर्वाणं शस्तगमनं
यस्मात् ।
निर्वाणमस्तगमने गजसज्जनयोरपि ।
अपवर्गे च । (५२-५६, ५७)
इति विश्वः ॥

११७ क्रमितश्राण

क्रमितं प्रवर्तितं श्राणं दानं येन । क्रमेः शिजन्तात् कः । श्राण दाने
(१. ८३५, १०. ४२) घञ् ॥

११८ क्षरितद्राण

क्षरितं गलितं द्राणं कुत्सा यस्मात् । द्रा कुत्सायां गती (२. ४५)

११९ क्ष्वेडप्सानस्पृहितध्यान

क्ष्वेडस्य विपस्य । प्सा भक्षणौ (२. ४६) प्सानं भक्षणम् । तेन ।
स्पृह ईप्सायाम् (१०. ३-१) स्पृहितं स्पृहाविषयीकृतं ध्यानं येन ॥

२०० स्थिरसापानव्यानसमान-

स्फुडितोदानभ्राजिप्राण

स्थिरः निश्चलाः । अपानेन सहिताः सापानाः । व्यानः च समानः
च । स्फुड संवरणे (६. ६७) स्फुडितः संवृतः च अस्मै उदानः च ।
भ्राजी । प्रह्लादित्वात् (३. १. १३४) शिनिः । दीप्तः च अस्मै प्राणः
च । प्ले पञ्च वायव्यः यस्य । कर्मधारयगर्भितः ह्रन्द् । तद्गर्भितः
कर्मधारयः । तद्गर्भितः बहुव्रीहिः ।

स्थिरा भूमौ शालपर्या स्थिरो निश्चलमोक्षयोः । (१३२-८७)
इति विश्वः ।

प्राणो हन्मारुते चाले काव्यजीवेऽनिले बले ।
वाच्यवत्पूरिते प्राणं प्राणाश्वासुपु कीर्तिताः । (४७-५, ६)
इति विश्वः ॥

२०१ ज्ञेयप्राण

ज्ञेयः प्राणः काव्यजीवः यस्मात् ॥

२०२ श्लोणविदानक्षमनिस्वान

श्लोणं संघाते (१. ४८५) घञ् । श्लोणः संघातः । तस्य निदानं
छेदनम् । दा लुघने । ल्युट् । तत्र क्षमः समर्थः निस्वानः शब्दः यस्य ।
क्षितिचान्त्योः क्षमा युक्ते क्षमं शक्ते हिते त्रिषु । (२६२०) .
इत्यमरः ॥

२०३ स्वरुनिर्माण

स्वरुः वज्रम् । तद्वत् निर्माणं सारः यस्मात् ।
स्वरुर्वज्रेऽध्वरे वाणे यूपखण्डेऽपि च स्वरुः । (१३१-७२)
इति विश्वः ॥

२०४ समयविश्राण

समयः अद्भुतः । तस्य विरिष्टं श्राणं पाकः यस्मिन् । श्रे पाके
(१. ६६६) ल्युट् ।
समयो गर्वेऽद्भुते योगे गातव्ये गायनेऽपि च । (११५. ५)
इति विश्वः ॥

२०५ ख्यापितदान

ख्यापितं प्रसिद्धीकृतं दानं शुद्धिः येन । द्वैप् शोधने (१. ६७१)
ल्युट् ।
दानं गजमदे त्यागे पालनच्छेदशुद्धिषु । (८५-६)
इति विश्वः ॥

२०६ द्रमदभिमान

द्रमन् गच्छन् अभिमानः गर्वः यस्मात् ॥

२०७ त्रखदभिमान

त्रय गतौ (१. १४८) त्रयन् गच्छन् अभिमानः हिंसा यस्मात् ॥

२०८ स्पृहाभिमान

स्पृहा इच्छा । अभिमानं ध्यानम् । ते नित्यं स्तः अस्य । अर्शआ-
द्यच् (५. २. १२७)

भूमनिन्दाप्रशंसासु नित्ययोगेऽतिशायने ।

संबन्धेऽस्तिविवक्षायां भवन्ति मतुवादयः ।

इति नित्यार्थे ॥

२०९ ग्रहांभिमान

ग्रहाः रणोधमाः । तेषु अभिमानः प्रणयः यस्य ॥

२१० स्तोकखगान

स्तोकः अल्पः यः खगः पक्षी चातकः तं ध्यानयति जीवयति ।

स्तोकोऽल्पे चातके । (४-२६)

इति विश्वः ॥

२११ ध्रुवसन्तान

ध्रुवः विष्णुः सन्तानः अपत्यं यस्य ।

२१२ ध्रुवसन्तान

ध्रुवः योगः सन्तानः सन्ततिः । तद्रूपः । कर्मधारयः ॥

११३ ध्रुवविदधान

ध्रुवस्य वसुमेदस्य विधत्ते विदधानः कर्ता ॥

२१४ ध्रुवपचमान

ध्रुवं निश्चयेन पचमानः पाचकः ॥

२१५ ध्रुवजुहुराण

ध्रुवे खे जुहुराणः चन्द्रमाः ॥

२१६ ध्रुववृधसान

ध्रुवाः नित्याः वृधसानाः मानवाः यस्मात् ।

ध्रुवः शङ्खौ हरे विष्णौ वटे चोत्तानपादजे ।

वसुयोगभिदोः पुंसि ध्रुवं खेऽजस्रतर्कयोः ।

स्त्रीमूर्वाद्वयोः शालपण्यां गीतस्रग्मेदयोस्त्रिषु ।

स्थिरे नित्ये निश्चले च ध्रुवं क्लीबं प्रकीर्तितम् । (१५८-१३, १४)

इति मेदिनी । ध्रुव स्थैर्ये (६. १०७) इगुपध (३. १. १३५) इति

फः । यद्वा ध्रु स्थैर्ये (१. ६६०) अच् । कुटादित्वात् (१. २. १)

खित्वम् । उवङ् ॥

२१७ स्वमञ्जसान

सस्य धनस्य मञ्जसानः मेघ इव ।

स्वो धातावात्मनि स्वं त्रिष्वात्मीये स्वोऽस्त्रियां धने । (२७५८)

इत्यमरः ॥

२१८ ध्रुवसहसान

ध्रुवः श्रौत्तानपादिः । सहसानः यज्ञः । तद्रूपः । कर्मधारयः ॥

२१९ ध्रुवयुञ्जान

ध्रुवं अजस्रं युञ्जानः योगं कुर्वाणः ॥

२२० ध्रुवमीशान व्याचक्षाण

ध्रुवे तर्के हे ईशान व्याचक्षाण व्याख्यानकारिन् ।

२२१ त्रिःपवमान

त्रिः वारत्रयम् । पृङ् पवने (१. १०१५) पवते पवमानः ॥

२२२ प्रसंस्तवान

प्रकर्षेण संस्तवानः धाम्नी ॥

२२३ ध्रुवजरसान

ध्रुवः हरः । जरसानः पुरुषः आत्मा । सांख्ये शः । कर्मधारयः ॥

२२४ स्वव्यवधानप्रतिसन्धानस्वारभमाण

स्वस्य आत्मनः व्यवधानं विस्मरणम् । अथ च प्रतिसन्धानं स्मरणम् । ते सुतरां आरभते ॥

२२५ क्षमशवसान

क्षमः हितः शवसानः पन्था यस्य ॥

२२६ प्रणयगृणान

प्रणयस्य प्रेम्णाः गृणानः । गृह निगरणे । उपदेष्टा ।

२२७ प्रणयबुधान

प्रणयः याच्ना । तस्य बुधानः योद्धा ।

बुधानः परिडिते गुरौ । (६०. ६३)

इति विश्वः ॥

२२८ प्रणयदृशान

प्रणयेन विश्रम्भेण दृशानः लोकपालः ।

प्रणयः प्रेम्णा विश्रम्भे याच्नाप्रसरयोरपि । (१२०-६५)

इति विश्वः ।

२२९ प्रप्लवमान

प्रकर्षेण प्लवते गच्छति सर्वत्र ॥

२३० प्रक्रममाणध्रुवयजमानप्रतिलभमान

प्रक्रममाणः प्रारभमाणः ध्रुवानां शङ्कुनां यज्ञस्थानां यजमानानां यज्ञकारिणां च प्रतिलभमानः प्राप्नुवन् । रोपपृष्ठा (२. ३. ५०) समासः । ततः कर्मधारयः ॥

२३१ प्रसमिन्धानप्रमन्दसानव्याजुह्वान

प्रकर्षेण सम्यक् इत्ये असौ प्रसमिन्धानः । तादृक् यः प्रकृष्ट-
मन्दसानः अग्निः तत्र विशेषेण समन्तात् जुह्वते ॥

२३२ द्रुघण

द्रुः संसारवृक्षः हन्यते अनेन इति द्रुघणः । करणेऽयोविद्रुषु
(३. ३. ८२) इति हन्तेः करणे अप् घनादेशश्च । पूर्वपदात् (८. ४. ३)
इति णत्वम् ॥

२३३ युधान

युधानः योद्धा । युधियुधिदशः किञ्च इत्यानच् ॥

२३४ व्यपहतभारभ्रमसंभार

व्यपहताः नाशिताः भाराः भ्रमसंभाराः अज्ञानसमूहाश्च येन ।
द्वन्द्वगर्भितः बहुव्रीहिः ।

भ्रमोऽम्बुनिर्गमे आन्तौ कुन्दभ्रमणयोरपि । (११०-३)

इति विभ्यः ।

२३५ त्वष्टविकार

त्वक्ष्ण तनूकरणे (१. ६८६) ऊदित्वात् घेद् । त्वष्टाः तनूकृताः
विकाराः येन ।

परिणामो विकारो द्वे समे विकृतिविक्रिये । (२२८०)

इत्यमरः ॥

२३६ स्वलितनिकार

स्वलिताः अष्टाः निकाराः परिभवाः यस्मात् ।

निकारः स्यात् परिभवे धान्यस्य किरणेऽपि च । (१३६-१७०)

इति विभ्यः ॥

२३७ स्वर्गद्वार

स्वर्गस्य द्वारं अभ्युपायः ।

द्वारं पुनर्निर्गमनेऽभ्युपाये । (१२७-२३)

इति विभ्यः ॥

चन्द्रे कीले प्लवङ्गे च यमे घाते च कीर्तितः ।
इत्यनेकार्थः ॥

२४५ स्वभ्यवहारश्रमपरिहार

सुष्ठु अभ्यवहारेण भक्ष्येण श्रमं परिहरति । भक्तानां इत्यर्थः ॥

२४६ क्षेत्रियहार

क्षेत्रियः असाध्यः व्याधिः । तमपि हरति ।
क्षेत्रियं क्षेत्रजतृणे परदाररस्तेऽपि च ।
अन्यदेहचिकित्साहर्हेऽसाध्यरोगे च जानते । (१२०-७२)
इति विश्वः ॥

२४७ ज्ञान्यवहार

ज्ञया बुद्ध्या व्यवहारः यस्मिन् ॥

२४८ स्वैरविहार

स्वैरं स्वेच्छया विहारः क्रीडा यस्य ॥

२४९ स्थायुकहार

लपपतपदस्था (३. २. १५४) इत्युक्त्वा । स्थायुकः स्थितिरीलः
हारः मुक्तावलिः यस्मिन् ।
हारो मुक्तावली । (१२८२)
इत्यमरः ॥

२५० दुण्णदभिचार

दुदादिः । दुण्णन्तः गच्छन्तः अभिचाराः हिंसाकर्माणि यस्मात् ।
हिंसाकर्माभिचारः स्यात् । (२२८७)
इत्यमरः ॥

२५१ कथितविचार

कथ निष्पाके (१. ८६६) कथितः परिष्कृतः विचारः यस्य ॥

२५२ व्यपगतपार

विशेषेण व्यपगतः पारः परतटः । अर्थात् अन्तः यस्य ।
पारः परतटे ग्रान्ते पारः पोत्रीपरागयोः । (१२६-१६)
इति विश्वः ॥

२५३ द्रवसंचार

द्रवः सुखरूपः संचारः प्रचारः यस्य ।
द्रवः प्रद्रावरसयोगेनौ नर्मणि विद्रवे । (१६२-३)
इति विश्वः ॥

२५४ स्थावरचारध्वजितसार

स्थावराः स्थितिरीलाः । तत्सहिताः चरा एव चाराः । स्वार्थेऽण् ।
मध्यमपदबोपी समासः । तेषु ध्वजितः प्रापितः सारः स्थिरांशः येन ।
ध्वजि गती (१. २३३) णिजन्तः ।
सारो बले स्थिरांशे च न्याप्ये क्लीबं घरे त्रिषु । (२६७७)
इत्यमरः ॥

२५५ भ्रीसंसार

भ्री भये (६. ३४) त्रिणाति इति भ्रीः भयवान् संसारः यस्मात् ॥

२५६ श्रुतिकासारव्यक्तविसार

श्रुतिरूपः यः कासारः मरुती तस्यां व्यक्तः स्फुटः विसारः मन्स्यः ।
पृथुरोमा भूपो मत्स्यो मीनो वैसाः णोऽण्डजः ।
विसारः शकुनी च । (४००, ४०१)
इत्यमरः ।
व्यक्तः स्फुटमनीषिणोः (४६-३४)
इति विश्वः ॥

२५७ स्वरविस्तार

मन्त्राणां मन्त्राणां विस्तारः यस्मात् । तत्स्वरूपः वा ।
स्वरो वर्णादिमात्रासु मध्यमादिषु च प्यनौ ।

उदात्तादिष्वपि प्रोक्त. स्वरो नासासमीरणे । (१२५-६)
इति विश्वः ॥

२५८ स्मृतवरनारप्रतिनिस्तार

स्मृतं स्मरणम् । तेन वरं उत्कृष्टम् । नराणां समूहः नारम् ।
तस्य प्रतिनिस्तारः निर्वाहः यस्मात् ।

वरोऽर्भाष्टे देवतादेवरो जामातृपिङ्गवोः ।

श्रेष्ठेऽन्यवत्परिवृत्तौ वरं काश्मीरजे मतम् । (१२५-७)

इति विश्वः ॥

२५९ क्रत्ववतार

कतूनां यज्ञानां अवतारः ।

क्रतुर्यज्ञे मुनेभिदि । (५८-१८)

इति विश्वः ॥

२६०. प्रतिकान्तारक्षणिकासार

प्रतिकान्तारं प्रतिवनम् । क्षणः अस्य अस्ति इति क्षणिकः । अत
इतिठनौ (५. २. ११५) इति ठन् । सोत्सव आसारः प्रसारः यस्य ।

कान्तारमुपसर्गादौ घने कुर्मवत्तर्म्नि ।

इक्षुप्रमेदे कान्तारः । (१३८. १६५)

इति विश्वः ।

निर्व्यापारस्थितौ कालविशेषोत्सवयोः क्षणः । (२४२६)

इत्यमरः ।

आसारः स्यात् प्रसरणे वेगवर्षे मुहद्वले । (१३८-१६७)

इति विश्वः ॥

२६१ क्षपणकमार

क्षपणकान् बौद्धविशेषान् मारयति ॥

२६२ प्लोपितमार

प्लोपितः दाहितः बद्धिद्वारा मारः कन्दर्पः
(४. ८, १०७) शिजन्तः ॥

उदात्तादिष्वपि प्रोक्तः स्वरो नासासमीरणे । (१२५-६)
इति विश्वः ॥

२५८ स्मृतवरनारप्रतिनिस्तारः

स्मृतं स्मरणम् । तेन वरं उत्कृष्टम् । नराणां समूहः नारम् ।
तस्य प्रतिनिस्तारः निर्वाहः यस्मात् ।

वरोऽभीष्टे देवतादेवरो जामातृपिङ्गयोः ।

श्रेष्ठेऽन्यवत्परिवृतौ वरं काश्मीरजे मतम् । (१२५-७)
इति विश्वः ॥

२५९ क्रत्ववतारः

क्रतूनां यज्ञानां अवतारः ।

क्रतुर्यज्ञे मुनेभिर्वि । (५८-१८)
इति विश्वः ॥

२६०. प्रतिकान्तारक्षणिकासारः

प्रतिकान्तारं प्रतिवनम् । क्षणः अस्य अस्ति इति क्षणिकः । अतः
इतिष्ठनौ (५. २. ११५) इति ठन् । सोत्सव आसारः प्रसारः यस्य ।
कान्तारमुपसर्गादौ वने दुर्गमवर्त्मनि ।

इक्षुप्रभेदे कान्तारः । (१३८. १६५)

इति विश्वः ।

निर्व्यापारस्थितौ कालविशेषोत्सवयोः क्षणः । (२४२६)
इत्यमरः ।

आसारः स्यात् प्रसरणे वेगवर्षे सुहृद्वत्ते । (१३८-१६७)
इति विश्वः ॥

२६१ क्षपणकमारः

क्षपणकान् यौद्धविशेषान् मारयति ॥

२६२ प्लोपितमारः

प्लोपितः दाहितः यद्धिद्वारा मारः कन्दर्पः येन । प्लुपु दाहे
(४. ८, १०७) णिजन्तः ॥

उदात्तादिष्वपि प्रोक्तः स्वरो नासासमीरणे । (१२५-६)
इति विश्वः ॥

२५८ स्मृतवरनारप्रतिनिस्तार

स्मृतं स्मरणम् । तेन वरं उत्कृष्टम् । नराणां समूहः नारम् ।
तस्य प्रतिनिस्तारः निर्वाहः यस्मात् ।

वरोऽभीष्टे देवतादेर्वरो जामातृपिङ्गयोः ।

श्रेष्ठेऽन्यवत्परिवृत्तौ वरं काश्मीरजे मतम् । (१२५-७)
इति विश्वः ॥

२५९ क्रत्ववतार

क्रतूनां यज्ञानां अवतारः ।

क्रतुर्यज्ञे मुनेभिर्दि । (५८-१८)

इति विश्वः ॥

२६०. प्रतिकान्तारक्षणिकासार

प्रतिकान्तारं प्रतिवनम् । क्षणः अस्य अस्ति इति क्षणिकः । अतः
इतिष्ठनौ (५. २. ११५) इति ठन् । सोत्सव आसारः प्रसारः यस्य ।
कान्तारमुपसर्गादौ वने दुर्गमवर्त्मनि ।

इक्षुप्रभेदे कान्तारः । (१३८. १६५)

इति विश्वः ।

निर्व्यापारस्थितौ कालविशेषोत्सवयोः क्षणः । (२४२६)

इत्यमरः ।

आसारः स्यात् प्रसरणे वेगवर्षे सुहृद्वले । (१३८-१६७)

इति विश्वः ॥

२६१ क्षपणकमार

क्षपणकान् यौद्धविशेषान् मारयति ॥

२६२ प्लोपितमार

प्लोपितः दाहितः यद्धिद्वारा मारः कन्दर्पः येन । प्लुपु दाहे
(४. ८, १०७) शिञ्जन्तः ॥

२७० प्रमुदिततारश्रद्धाधारस्मरदुद्धार

प्रमुदिताः प्रहृष्टाः । तारः अत्युच्चैःस्वरः । श्रद्धा भक्तिः । ते धरन्ति । तादृशाः ये स्मरन्तः जनाः तान् उद्धरति ।

तारो मुक्तादिसंशुद्धौ तरणे शुद्धमौक्तिके ।

तारं च रजतेऽत्युच्चस्वरेऽप्यन्यवदीरितम् ।

ऋक्षाक्षिमध्योस्तारा सुग्रीवगुरुयोपितोः ।

बुद्धदेव्यां मता तारा । (१२६-१८, १६, २०)

इति विश्वः ॥

२७१ श्रितजलधार

श्रिता आश्रिता जलधारा गङ्गाप्रवाहः येन ॥

२७२ क्लीवविवार

क्लीयाः अपौरुषाः । तान् निवारयति पूजकत्वेन न अङ्गीकरोति ॥

२७३ स्वःप्रावार

स्वः स्वर्गस्य प्रावारः उत्तरासंगः । आच्छादकः इति यावत् ।

द्वौ प्रावारोत्तरासंगौ । (१३०८)

इत्यमरः ।

२७४ व्रजिततुषार

व्रजितः प्राप्तः तुषारः हिमं येन । हिमालयवासित्वात् ॥

२७५ प्रोषितजार

प्रोषितः प्रवासं प्राप्तः । अर्थात् गतः । जारः जरणं जीर्णता यस्य ।
जृ वयोहानौ । (६. २४, १०. २७२) घञ् ॥

२७६ घञ्जिज्वार

घञ्जि गतौ । (१. २३२) सर्वघातुभ्य इन् । घञ्जिः गतः ज्वारः
रोगः यस्मात् । ज्वर रोगे । (१. ८१३) घञ् ॥

२७७ प्रेक्षितवारस्त्रीगणहार

प्रेक्षितः दृष्टः वारस्त्रीणां गणिकानां नृत्यकर्त्रीणां गणस्य समू-
हस्य द्वारः माल्यविशेषः येन ।

इष्टकादिचयो द्वारो द्वारो मुक्तागणः स्मृतः ।

द्वारो माल्यविशेषः स्याद्द्वारश्च क्षेत्रमुच्यते । (१२)

इत्यनेकार्थध्वनिमञ्जरी ॥

२७८ प्रत्ययहार

प्रत्ययः मन्त्रः । तस्य द्वारः क्षेत्रम् ।

प्रत्ययः शपथे रन्त्रे विश्वासाचारहेतुषु ।

प्रयित्तत्वे च मन्त्रादौ चाथ धीमानयोरपि ॥ (१२०-६६)

इति विश्वः ॥

२७९ क्षयदभिसार

क्षयन् नश्यन् अभिसारः परस्त्रीगमनानुकूलव्यापारः यस्य ॥

२८० क्षयसंवार

क्षयः रोगः । तं संवृणोति नाशयति ॥

२८१ श्रोघनसार

श्रिया वेपेण घनसारः कर्पूरसदृशः । शुभ्रत्वात् ॥

२८२ प्रतिसिरसार

प्रतिसरः मन्त्रः सारः बलं यस्य ।

भवेत् प्रतिसरो मन्त्रमेदे मालये च कङ्कले ।

ब्रह्मशुद्धौ च मूषट्ठे पुंसि न स्त्री तु मण्डने ।

आरत्ने करसूत्रे च नियोज्येऽप्यन्यलिङ्गकः । (१४२-२७६, २७७)

इति मेदिनी ।

सारो बले स्थिरांशे च मञ्जि पुंसि जले धने ।

न्याय्ये क्लीबं त्रिषु वरे । (१२६-६५, ६६)

इति मेदिनी ॥

२८३ प्रतिसरसार

प्रतिसराः माल्यानि साराः धनानि यस्य ॥

२८४ प्रतिसरसार

प्रतिसरः नियोज्यः सारः न्याय्यः यस्य ॥

२८५ प्रतिसरसार

प्रतिसरः कङ्कणं सारः वरं श्रेष्ठं यस्य ॥

२८६ प्रतिसरसारप्रतिसरसारप्रतिसरसार

प्रतिसरः मण्डलम् । तद्रूपाः साराः जनाः । तेषां प्रतिसरः चमूः पृष्ठम् । तस्य साराः मञ्जानः । प्रतिसरः करध्वजम् । सारः बलम् । एते प्रियत्वेन सन्ति अस्य । अर्यग्राह्यम् । (५. २. १२७)

न्याय्ये च नीरे च जने च सारम् । (१२७-२३)

इति विश्वः ॥

२८७ स्वःप्राकार

स्वः सुखविशेषस्य प्राकारः आवृत्तिः । आवरकः इति यावत् ॥

२८८ छपुरस्कार

छं निर्मलं पुरस्करोति अङ्गीकरोति ॥

२८९ छतिरस्कार

छं तरलं निरस्करोति दूरीकरोति ॥

२९० छनमस्कार

छः छेदकः पापानां तमस्कारः यस्य ।

निर्मलं छं समाख्यातं तरलं छं प्रकीर्तितम् ।

छेदके छः समाख्यातो विद्वद्भिः शब्दकोविदैः । (१२, १३)

इति एकाक्षरकोशः ॥

२११ क्षपुरस्कार

क्षस्य वपुषः पुरस्कारः संस्कारः यस्मात् ।

क्षः क्षेत्रे वपुषि प्रोक्तं क्षः क्षमायां तथाभ्यरे ।

इति विश्वः ॥

२१२ स्वकफूत्कारक्षविनिष्कार

स्व एव स्वकः आत्मीयः यः फूत्कारः तेन क्षाणां राक्षसानां विनिष्कारः निराकरणं यस्मात् ।

क्षः क्षेत्रे रजसि प्रोक्तो बुधैः क्षः शब्दशासने । (३७)

इति एकाक्षरकोशः ॥

२१३ प्रसमुत्सार

प्रकर्षणं समुत्सारयति सर्वान् । प्रलयफारित्वात् इत्यर्थः ॥

२१४ प्रसप्रकार

प्रकर्षणं । प्रकाराः भेदाः विशेषाः देवतिर्यङ्मनुष्यादयः । ते सहितः ।

प्रकारौ भेदसादृश्ये । (२६६०)

इत्यमरः ॥

२१५ छलत्प्रकारप्रतिहतशार

छलमिव आचरति इति छलत्प्रकारः प्रकृष्टरुतिः येषां तेषां प्रति-
हृताः शाराः चायवः । अर्थात् प्राणाः । येन ।

शारः शयलवातयोः । (१२६. २०)

इति विश्वः ॥

२१६ क्षणगणशार

क्षणानि व्यापारस्थितयः । तासां गणाः । तेन शारः शयलः
मिथितः । सर्वदा निर्व्यापारः इति यावत् ॥

२१७ श्विदलंकार

दृश्योश्च गतिवृद्धयोः (१. १०५६) अन्येभ्योऽपि दृश्यते
(३. २. १७८) इति कृष्णः । श्वयति इति श्वित् धर्धमानः अलंकारः यस्य ॥

२९८ ध्वदहंकार

ध्वंसति इति ध्वन् नष्टः अहंकारः यस्य ॥

२९९ सन्निर्धार

संसति इति सन् गतः निर्धारः निश्चयः यस्मात् । संसु ध्वंसु
अधःपतने (१. ७६०, ७६१)

३०० द्रुमसहकार

द्रुमेषु वृक्षेषु सहकारः आश्रयवृक्षः । तद्रूपः ।

द्रुमो वृक्षे पुत्राण्येके ।

इत्यनेकार्थध्वनिमञ्जरी ॥

३०१ द्रुमदुर्वार

द्रुमः सूर्यः । तद्वत् दुर्वारः अनिवार्यः ॥

३०२ श्रीह्रींकारक्रींकारह्रींकार

एतद्वर्णस्वरूपः । तन्निरूपणं च आगमशास्त्रे । विस्तरभयात् न
लिख्यते ॥

३०३ स्वरुवरवार

स्वरूपे वाणेषु वराः श्रेष्ठाः । तेषां वारः समूहः यस्य ।

वारः सूर्यादिदिवसे द्वारे दिवसवृन्दयोः ।

कुञ्जवृक्षे हरे वारो वारं मद्यस्य भाजने (१२६, १७, १८)

इति विश्वः ॥

३०४ त्सरुपरिवार

त्सरः खड्गमुष्टिः । तेन युक्तः परिवारः परिजनः यस्य । मध्यमप-
दलोपिस्तमासः ।

त्सरः खड्गादिमुष्टौ स्यात् (१६४७) ।

इत्यमरः ।

परिवारः परिजने खड्गकोशे परिच्छदे ।

इति धरणिः ॥

३०५ स्वरपरिवार

स्वरः यूपखण्डः परिवारः परिच्छदः यस्य ।

३०६ प्रस्तरवार

प्रस्तराणां यशानां वारः संभक्तिः यस्मिन् । वृङ् संभक्ती (६. ३३)

यम् ।

संस्तरप्रस्तरावेतौ प्रस्तराध्ययोरपि ।

मणिपापाण्योश्चापि यथाक्रममुदीरितौ (१३४. ११५)

इति विश्वः ॥

३०७ प्रस्तरवार

प्रस्तराः पापाणाः । अर्थात् मणयः । तेषां वारः द्वारं यस्य ॥

३०८ स्वरपरिवार

स्वराः उदात्तादयः । तेषां परिवारः कोशः । परिवारशब्दस्य खड्ग-
कोशवाचित्वम् । समुदाये दृष्टाः शब्दाः कचित् अवयवेऽपि वर्तन्ते
इति न्यायात् ॥

३०९ श्रीप्रस्तार

श्रियं सरस्वतीं वर्णमात्ररूपां प्रस्तारयन्ति । पिङ्गलरूपत्वात् ॥

३१० श्रीदोदार

श्रियं त्रिवर्गसंपदं ददन्ति ते श्रीदाः । तेषु उदारः दक्षिणः ॥

३११ ग्रहिलाकारस्पृङ्गव्याहार

ग्रहिलाः निर्यन्धवन्तः आकाराः इङ्गितानि तेषाम् । स्पृशति इति
स्पृङ् व्याहारः उक्तिः यस्य ।

व्याहार उक्तिर्लपितम् । (३१३)

इत्यमरः ॥

३१२ स्तृतगुणतार

स्तृताः विस्तृताः गुणाः एव ताराः द्वाराः यस्य ॥

३१३ स्फुण्डिततार

स्फुण्डि परिहासे । स्फुण्डितं परिहसितं तारं रजतं येन ॥

३१४ द्योतिततार

द्योतिताः प्रकाशिताः ताराः नक्षत्राणि येन ॥

३१५ क्लृप्तसंतार

क्लृप्तानां हर्षक्षयाणां सम्यक् तारः तरणं यस्मात् ॥

३१६ क्लेशाङ्गारश्रन्धितवार

क्लेशाः पञ्च क्लेशाः अविद्यास्मितारागद्वेषमोहरूपाः । ते एव अङ्गाराः । दाहकत्वात् । तेषां श्रन्धितः । अग्नि सैथिल्ये (१. ३५) सिधिलितः वारः अवसरः येन ॥

३१७ स्फोडकवार

स्फुड संवरणो (६. ६७) स्फोडकः संवरणकारकः वारः हारः ॥

३१८ हुतकेदार

हुद् अपनयने । हुताः अपनीताः केदाराः पर्वताः येन । प्रलयका-
रित्वात् इति भावः ।

केदारः पर्वते शम्भौ क्षेत्रमेवालवालयोः (१३८. १६८)
इति विश्वः ॥

३१९ ज्वलनकडारप्रदर

ज्वलनः अग्निः । तद्वत् कडाराः पिङ्गलाः प्रदराः केशाः यस्य ।
अथवा ज्वलन इति पृथक् संबोधनम् । ज्वलन अग्निरूप । कडाराः
पिङ्गलाः प्रदराः केशाः यस्य इति पृथक् ॥

३२० मदारप्रदरमदार

मदाराः धूर्ताः । तेषाम् । दृ हिंसायाम् । शूदोरप् (३. ३. ५७)
प्रपूर्वः । प्रदरः भद्रः । तत्र मदारः हस्ती ।

मदारो द्विरदे धूर्ते (१३६-१६६)
इति विश्वः ॥

३२१ द्योतिकडार

द्योतः अस्ति एषां द्योतिनः प्रकाशिनः कडाराः दास्ताः यस्य ।
प्रकाशो द्योत आतपः (२. ३.)
इत्यमरः ॥

३२२ प्रदरकुठारप्रदरकुठार

प्रदरः नारीरूपः । कुठारं कपटम् । अनयोः प्रदरः घाणः । कुठारः
द्वेदनकारी शस्त्रविशेषः । तद्रूपः ॥

३२३ स्वादुकुठार

स्वादु प्रियं कुठारं मैथुनं यस्य ।
प्रदारो भङ्गनारीरूप्याणां अक्षाः कक्षा अपि
कुठारं मैथुने विधात् कुठारं कपटेऽपि च (१३६-१७७)
इति विश्वः ॥

३२४ स्त्रम्भितदास

स्त्रम्भिताः विभ्यासिताः दास्ताः येन । अग्रे विभ्यामे (१. ७६४)
पिङ्गन्तः ।
दासः युद्धे दानपात्रे भृत्यधीवरयोरपि (१७४. ३)
इति विश्वः ।

३२५ स्थितिकैलास

स्थायने अस्मिन् इति स्थितिः । एतादृक् कैलासः यस्य ॥

३२६ स्त्रम्भितहास

स्त्रम्भिताः प्रमादिताः । नान् हसति । अग्रे प्रमादे । (१. ४२०)
पिङ्गन्तः ॥

३२७ प्रेमनिवास

प्रेम्णाः शनेहस्य निवासः इयानम् ।

३२८ त्रोटितपाश

त्रोटितः छेदितः पाशः बन्धनं येन ।

पाशः पक्ष्यादिवन्धने ।

इत्यमरः ॥

३२९ व्यथितहास

व्यथ भयसंचलनयोः (१. ८०१) व्यथितः भीतः हासः क्षेप्यं यस्मात् ॥

३३० क्रान्तविवास

क्रान्तः प्राप्तः विवासः समाप्तिः । अर्थात् आरब्धस्य । येन ॥

३३१ क्लमिकीनाश

क्लमी ग्लानियुक्तः कीनाराः यमः यस्मात् । क्लमु ग्लानी (४. ६८) यमित्यष्टम्यो घिनुण् (३. २. १४१)

कीनाराः कर्षके क्षुद्रे कृतान्तपशुघातिनोः (१६६-२१) इति विश्वः ।

३३२ क्रथनविलास

क्रथ हिंसायाम् (१. ८३८) क्रथनं हिंसनं विलासः भावः यस्य ।

विलासो भावलीलयोः (१७५-२२)

इति विश्वः ।

३३३ हलदभ्यासस्फूर्च्छितरास

हल चक्षणे (१. ८४४) हलन् चक्षन् यः अभ्यासः पौनःपुन्यं तेन स्फूर्च्छितः विस्तारितः रासः क्रीडा येन । स्फुच्छा विस्तृता (१. २२८) शिजन्तात् कः । रास क्रीडायाम् । घञ् ॥

३३४ द्राडितवाश

द्राडृ ध्राडृ शोषणालमर्थयोः । द्राडितः शुष्कः वाशः इच्छा यस्य । यय कान्तौ (२. ७०) घञ् । कान्तिः इह इच्छा ॥

३३५ स्थलद्वकाश

प्यत स्थाने (१. ८८६) स्थलन् तिष्ठन् अवकाशः आकाशः
यस्मिन् ॥

३३६ भ्रेषिनिकाश

भ्रेष गती (१. ६३३) सर्वधातुभ्यः इन् । भ्रेषिः गच्छन् निकाशः
उपमा यस्य ।

निकाशो निश्चये तुल्ये । (१६६-२१)
इति विश्वः ॥

३३७ स्त्यायितभास

स्त्ये ष्ट्ये शब्दसंघातयोः (१. ६५६) गिजन्तः । स्त्यायिताः
संघातं प्रापिताः भासाः दीप्तयः येन ॥

३३८ क्रोशितभास

क्रुश आदाने (१. ६०६) शिजन्तः । क्रोशिताः आद्यायिताः भासाः
श्रुधाः येन । भैर्यकृषित्वात् ।

भासो भासि समास्यानो गोष्ठे कुक्कुटगृध्रयोः (१७४-२)
इति विश्वः ॥

३३९ क्षरणग्रास

क्ष् कौटिल्ये (१. ६७८) क्षरणो कौटिल्यं प्रगतिं भवयति । प्रतु
घटने (१. ६६१) कर्मण्यमा ॥

३४० म्नातन्पास

म्ना अभ्यासे (१. ६७६) म्नात अभ्यस्यन्तः म्पासः मातृकादि-
पासः येन ॥

३४१ क्षुरसङ्काश

क्षुरेण शस्त्रविशेषेण सङ्काशः सदृशः । तीक्ष्णत्वात् ॥

३४२ स्रवितप्रास

स्र गती (१. ६८७) स्रवणं स्रवः । सः संज्ञातः यस्य स्रवितः
निष्फलीकृतः प्रासः कुन्तः । अर्थात् शत्रूणाम् । येन ।

प्रासस्तु कुन्तः (१६५४)
इत्यमरः ॥

३४३ स्थायिश्वास

स्थायिनः श्वासाः यस्य । स्थायी इत्यत्र प्रख्यादित्वात् (३. १. १३४)
णिनिः ॥

३४४ ध्यातविकाश

ध्यातेन ध्यानेन विकाशः प्रकाशः यस्य ॥

३४५ स्नातविभास

स्नातं अस्मिन् इति स्नातः । अस्माद्यच्च (५. २. १२७) विभासः
नीर्यविशेषः येन ॥

३४६ स्थापितवास

स्थापितः वासः व्यवस्था येन ।

वासो गृहे व्यवस्थाने वासः स्यादाढरूपके (१७४-७)
इति विश्वः ॥

३४७ ध्मातहुताश

ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः (१. ६७४) ध्मातः प्रज्वालितः हुताशः
अग्निः येन ॥

३४८ प्रातबुधाश

प्रा पूरणे (२. ५२) प्राता पूर्णकृता बुधानां पण्डितानां ध्याया-
वाञ्छा येन ॥

३४९ स्वयंनिराश

स्वयं आत्मना निराशः इच्छारहितः ॥

३५० प्रायितरास

प्रीङ् प्रीतौ (४. ३६) प्रायितः प्रीतिविपर्ययकृतः रस एव रासः
स्यादः येन ॥

३५१ त्यक्तोच्छ्वासस्पर्धिबिनाश

त्यक्तः यः उच्छ्वासः बिनासः तेन स्पर्धिनां शत्रूणां बिनाशो
यस्मात् ॥

३५२ क्रूरत्रास

क्रूरान् नृशंसान् त्रासयति । प्रसी उद्वेगे (४. १०) शिजन्तात्
कर्मण्यण् ।

क्रूरस्तु कठिने घोरे नृशंसे त्वभिधेयवत् (१२७-२५)
इति विश्वः ॥

३५३ श्यायितकास

श्यङ् गतौ (१. १०१२) शिजन्तः । श्यायितः गमितः कासः
रोगविशेषः येन ॥

३५४ अदितश्वास

अद मर्दने (१. ८०४) अदितः नाशितः श्वासः रोगविशेषः येन ॥

३५५ स्यमिताश्वास

स्यम वितर्कं (१०. १५४) शिजन्तात् क्तः । स्यमितः तर्कं
प्रापितः आश्वासः व्यसनं येन ।

आश्वासो निर्वृता मतः ।

आश्यायिकापरिच्छेदेऽप्यभ्यासे व्यसनेऽन्तके (१७५-२१)

इति विश्वः ॥

३५६ ग्रस्तोज्जास

ग्रस्तान् व्याध्यादिना उज्जासयति मोचयति । जसु मोक्षणे
(४. १०२) शिजन्तः । उत्पूर्वः ॥

३५७ स्वादितघासस्वतनुम्लास

स्वाद आस्वादने (१. २८) स्वादितः घासः तृणविशेषः येन स यलीवर्दः नन्दी । तेन स्वस्य तनुं शरीरं म्लासयति । म्लास्य दीप्तौ । शिजन्तः ॥

३५८ त्रौकितमास

त्रौक गती (१. ६६) त्रौकिताः गमिताः मासाः कालभेदाः येन । चिरजीवित्वात् ॥

३५९ श्वेतितवास

श्वेतितं श्वेतं वासः वस्त्रं यस्य ॥

३६० परप्रकाश

परः उत्कृष्टः प्रकाशः प्रहासः यस्य ।

३६१ स्वपत्प्रकाश

स्वपन्ति ते स्वपन्तः प्रकाशाः आतपाः । अर्थात् तेजांसि । यस्मिन् ।

प्रकारोऽतिप्रसिद्धे स्यात् प्रहासात्पयोः स्फुटे (१६६-२०) इति विश्वः ॥

३६२ त्विड्जितकाश

त्विषा जिताः कायाः तृणाविशेषाः येन ।

काशस्तृणे स्यात् क्षवयौ वाराणस्यां तु काश्यपे (१६८-७) इति विश्वः ॥

३६३ क्रथितायास

कथ हिंसायाम् (१. ८३८) क्रथितः दूरीकृतः फलदानेन आयासः परिश्रमः येन ॥

३६४ श्लथहृल्लास

श्लथः शिथिलः हृल्लासः रोगविशेषः यस्मात् ॥

३६५ द्विदृक्कलास

द्विपः शत्रवः कृकलासाः सरदाः इव यस्य ॥

३६६ भ्रूव्यत्यासत्रपितव्यास

भ्रुवः व्यत्यासेन त्रपितः लज्जितः व्यासः मुनिः येन । अपूप
लज्जायाम् (१. ३६६) श्लिजन्तः । घटादित्यात् मित्वेन ह्रस्वः ।

व्यासो मुनी स्याद्विस्तारे (१७४. ७)

इति विश्वः ॥

३६७ शुफितव्यास

शुफ हिंसायाम् (१. ४३७) शुफितः नाशितः व्यासः विस्तारः
येन । नाशकत्वात् ॥

३६८ स्तरणहास

स्त्वम् आच्छादने (५. ६) स्तरणं आच्छादनम् । तस्य हासः
क्षयः यस्य । दिगम्बरत्वात् ॥

३६९ प्रियविश्वास

प्रियः विश्वासः प्रत्ययः यस्य ॥

३७० व्रणितपलाश

व्रणः संजातः येषां ते व्रणिताः मारिताः । पलं मांसं अश्नन्ति
ते पलाशाः व्याव्रादयः येन । मृगयाप्रियत्वात् ॥

३७१ छन्नपलाश

छद् अपवारणे (१०. २६०) छन्नाः अपवारिताः पलाशाः राक्षसाः
येन ।

पलाशः किंशुके साठ्यां हरिते राक्षसेऽपि च ।

पद्मे पलाशम् (१६६-२३, २४)

इति विश्वः ॥

३७२ छातपलाश

छो छेदने (४. ३८) छातानि पलाशानि पत्राणि क्रीडार्थं येन ॥

३७३ प्रेषितकाशश्रोण

प्रकर्षेण ईप्सितः । काश्यां भवाः काराः लोकाः । तेषां धोणः संघातः यस्य । श्रोणु संघाते (१. ४८४) घञ् ।

३७४ पलाश

पलाशः ब्रह्मवृक्षः । तत्स्वरूपः ॥

३७५ घणितव्याश

घण शब्दे । घणितुं योग्यः घणितव्यः । वाच्यः इत्यर्थः । व्याशः । व्यां ब्रह्माणं श्रयति तनूकरोति इत्याशः ।

आकारो ब्रह्मणि प्रोक्तः ।

इत्येकाक्षरकोशः । शो तनूकरणे (४. ३७) आतोऽनुपसर्गे कः (३. २. ३) ॥

३७६ स्तनितखलाशद्रोहिनिरास

स्तनिताः शब्दयुक्ताः खलाः दुष्टाः । शः श्रेष्ठः । तद्भिन्नाः भराः । ईदृशाः ये द्रोहिणः शत्रवः तेषां निरासः निराकरणं यस्मात् ।

क्षकारः कथितः श्रेष्ठः ।

इत्यनेकार्थः ॥

३७७ क्रूरपरासस्निग्धाभ्यासस्तुक्

क्रूरेभ्यः परे अन्ये । न विद्यते सः कोपः येषां ते असाः । स्निग्धाः स्नेहयुक्ताः । तेषु अभ्यासेन संमुखोपवेशेन श्लोचते प्रसीदति । आस उपवेशने (२. ११) अभिपूर्वः । घञ् । प्लुच प्रसादे (१. १८८) क्तिप् ।

सः कोपे चारणे रास्ये तथा श्लिनि कीर्तितः ।

इत्यनेकार्थः (३५) ॥

३७८ संन्यास

सतः साधून् नितरां आ समन्ताद्भावेन असति स्वीयत्वेन आदत्ते । अस गतिदीप्त्यादानेषु (१. ६३४) ॥

३७९ स्वःपतिज्ञास

स्वःपति इन्द्रं शास्ति ॥

३८० प्रभाप्रकाश

प्रभामिः प्रकाशते ॥

३८१ व्याप्तदशाश

व्याप्ताः दशसंख्याकाः आद्याः दिशः येन ॥

३८२ द्विष्टदशास

द्विष्टान् अभीतान् घति सण्डयति इति द्विष्टदः । दो अवपण्डने (४. ४०) कः । तादृशः शासः गङ्गाः यस्य ॥

३८३ क्लिष्टदशास

क्लिष्टाः क्लेशयुक्ताः । तेषां याः शन्यादिदशाः ताः स्यति नारायति । यो अन्तर्कर्मणि (४. ३६) ॥

३८४ प्रायितलास

प्रकर्षेण अयितः प्राप्तः लासः नृत्यं येन । अय गती (१. ५०३, ६३५) कः । लस शिल्पयोगे (१०. १८६) घञ् ॥

३८५ स्वरित्विभास

स्वः स्वर्ग इताः प्राप्ताः स्वरिताः । तान् विशेषेण भासयति दीपयति ॥

३८६ भ्रेजितनास

भ्रेजृ दीर्घा (१. १६३) भ्रेजिता योमिता नासा द्वारोर्ध्वदारु यस्य नासा तु नासिकायां स्यान्नासा द्वारोर्ध्वदारुणि (१७४. ११) इति विश्वः ॥

३८७ ग्लपितपिपास

ग्लै हर्षक्षये (१. ५५२) ग्लास्नावनुवर्मां च (धा. पा. १. ८६८; पा. १. ४. १२) इति मित्वम् । ग्लपिता ग्लानिं प्रापिता पिपासा पातुं इच्छा येन ॥

३८८ प्रहतयियास

प्रकर्षेण हता यियासा गन्तुं इच्छा येन । स्थाणुः इत्यर्थः ॥

३८९ स्यूतसमास

स्यूतः मिलितः समासः संक्षेपः यस्य । अणिमसिद्धिसंयुक्त इत्यर्थः ॥

३९० स्नपितविपाश

स्नपितं स्नानप्रयोजकः व्यापारः । तत् यस्याः सा स्नपिता इति अर्शभाष्ये (५. २. १२७) तादृशी विपाशा नदी यस्मात् ॥

३९१ ह्रसिताकाश

हसितः हस्वीकृतः आकाशः येन ॥

३९२ स्नकार्पास

स्निग्ध गतिशोषणयोः (४. ३) क्तिप् । ज्वरत्वरं (६. ४. २०) इति ऊद । स्त्रीव्यति इति स्नः गतम् । कर्पासस्य विकारः कार्पासं वस्त्रं यस्मात् । दिगम्बरत्वात् ॥

३९३ ज्युतदुर्वास

ज्युङ् गतौ (१. १००५) ज्युतः गतः दुष्टः वासः वासना यस्मात् ॥

३९४ क्षणुद्धिध्यास

क्षणु तेजने (२-२८) क्तिप् । क्षणति इति क्षणत् उत्तेजयित्री द्विध्यास ध्यानेच्छा यस्य ॥

३१५ स्रग्दिग्वास

स्रग्प्रपाः दिराः वस्ते आच्छादयति ॥

३१६ व्रजदधिवास

व्रजन् गच्छन् अधिवासः धूपनादिभिः संस्कारः यम् ।

अधिवासो निवासे च संस्कारे धूपनादिभिः । (१७८ ५०)

इति विश्वः ॥

३१७ द्युसदधिवास

दिवि सीदन्ति इति द्युसदः देवाः । तेष्वधिवासः निवासः यस्य ॥

३१८ ह्रीच्छित्तदाश

ह्रीच्छ लज्जायाम् (१. २२५) ह्रीच्छिताः लज्जिताः । दाशृ दाने
(१. ६३१) पचाद्यच् (३. १. १३४) दाराः दातारः यस्मात् ॥

३१९ क्षोटितदाश

क्षोट क्षेपे (१०. ३२६) क्षोटिताः क्षिताः दाराः कैवर्ताः येन ।
दशति मत्स्यान् इति दाराः । दंसेष्टनौ न आ च (उ. ५-१५, १६)
यद्वा दाश्यते मूल्यं अस्मि । दाशृ दाने (१-६३१) घञ् ।

शालो छपे धीवर एव दाराः ।

इति शब्दमेदः ।

कैवर्तभृत्ययोर्दानो दासी वाणा च चेष्टिका ।

इति रुद्रात् दन्त्यान्तोऽपि ॥

४०० प्रचितचकास

प्रचितः संचितः चकासः क्षीतिः येन । चकास् क्षीतौ (२. ६५)
घञ् ॥

४०१ प्रीणितदास

प्रीणिताः तर्पिताः दासाः दानपात्राणि येन ॥

४०२ ध्वजितस्पाश

ध्वज गतौ (१. २३२) ध्वजितः गतः स्पाशाः बाधा यस्मात् ।
स्पाश बाधने (१. ९३६) घञ् ॥

४०३ ध्वजितस्पाश

ध्वजिताः गताः स्पाशाः एव स्पाशाः चाराः यस्मात् । सर्वज्ञत्वात् ।
ध्वज गतौ (१. २३२)

अपसर्पश्चरः स्पाशः (१४९३)

इत्यमरः ॥

४०४ ध्वजितकास

ध्वजितः गतः कासः कुत्सितराब्दः यस्मात् । ध्वजि गतौ (१. २३६)
कः । कास शब्दकुत्सायाम् (१. ६५४) घञ् ।

४०५ द्रवदितिहास

द्रु गतौ (१. ६६२) द्रवन्तः प्रचरन्तः इतिहासाः पुरावृत्तानि
यस्य ॥

४०६ द्युदुर्वासःकृतपरिहासप्रकरविलास

द्यु^३ अभिगमने (२. ३१) क्तिप् । द्युत् अभिगतः यः दुर्वासाः
ऋषिः तस्य कृतः यः परिहासः तस्य प्रकरः समूहः । तद्रूप एव
विलासः लीला यस्य । कृष्णशिवयोरमेदात् ॥

४०७ प्रद्रुतकास

प्रद्रु^३तः प्रचलितः कासः शातनं यस्मात् । कस गतिरासनयोः
(२. १४) घञ् ॥

४०८ ह्लादकरास

ह्लादकः सुखकरः रासः ध्वनिः यस्य ।

रासः फोलाहले ध्वनी ।

भाषागृङ्गलके रासः (१७४-३, ४)

इति विभ्यः ।

४०९ प्रफुल्लवास

फुल्ल विक्रमने (१. ४६४) पचाद्यच् (३-१-१३४) प्रफुल्लाः
विकसिताः वासाः आटरूपकाः यस्य ।

वासो गृहे व्यवस्थाने वासः स्यादाटरूपके (१७४. ७)
इति विश्वः ॥

४१० व्यंसकवास

व्यंसाः एव व्यंसकाः धूर्ताः । तान् अस्यति क्षिपति । असु क्षेपणे
(४. १००) कर्मणि अण् ॥

४११ व्यञ्जकवास

अञ्जू व्यक्तिप्रक्षरणकान्तिगतिषु (७. २१) विशंपेण अञ्जकः
कान्तियुक्तः वासः गृहं यस्य ॥

४१२ प्रचरद्रास

प्रचरन्तः रासाः भाषाप्रबन्धाः यस्य ॥

४१३ प्रवरप्रास

प्रवरान् उतरुषान् प्रासयति विस्तारयति । प्रस विस्तरणे (१. ८०३)
कर्मणि अण् ॥

४१४ प्रघृतकपाल

प्रकर्षेण घृतं कपालं शिरोऽस्थि येन ।

कपालं शिरमोऽस्त्रि स्याद्वटादेः शकले व्रजे (१५७-१०३)
इति विश्वः ॥

४१५ त्रिभुवनपाल

त्रयाणां भुवनानां समाहारः त्रिभुवनम् । पात्रादित्वात् न डीप् ।
तत् पालयति ॥

४१६ प्रगुणकृपाल

प्रगुणां भूयसीं कृपां लानि आदत्ते । अर्थात् स्वयंकेषु । आतो-
ऽनुपसर्गे कः । (३. २. ३)

४१७ प्रकृततमाल

अतिशयेन प्रकृतः प्रकरणाविपरीकृतः प्रकृततमः । तं अलति भूपयति । अल भूपणापर्याप्तिवारणेषु (१. ५४८) कर्मण्यण् ॥

४१८ प्रसरदरालप्ररूचितवालप्रियतमवाल

प्रसरन्तः अरालाः कुटिलाः प्ररूचिताः शोभिताः वालाः केशाः यस्याः सा प्रियतमा वाला स्त्रीः यस्य ।

अरालः कुटिले सर्जरसे समददन्तिनि (१५७-१०६)
इति विश्वः ॥

४१९ प्रवलितवाल

प्रकर्षेण वलितं प्रवृद्धं वालं वलं यस्य । कलिवली कामधेनू ।

वालः केशो वलं वालम् ।
इत्यनेकार्थः ॥

४२० श्लोणितवाल

श्लोण्टु संघाते (१. ४८५) श्लोणिताः संघीभूताः वालाः वेगाः यस्य ।

वालो वेग उदाहृतः ।
इत्यनेकार्थः ॥

४२१ भ्रंसितवाल

भ्रंसिताः दूरीकृताः वालाः मूर्खाः येन ।

वालः कचे शिशौ मूर्खे (१५०-२१)
इति विश्वः ॥

४२२ प्रभवरवाल

प्रकृष्टा भाः यस्य इति प्रभः । वरः उत्कृष्टः वालः शिशुः यस्य ॥

४२३ भ्राजन्माल

भ्राजन्तः शोभमानाः मालाः जनाः यस्य ।

४२४ कलुतकरवालध्वनितविदाल

कलुङ्कर्ता (१. १००५) कलुतः प्राप्तः यः करवालः राहगः तेन ध्वनिताः विदालाः विदलनानि येन । दल विस्तरणे (१. ५८१) घञ् ॥

४२५ ज्युतजम्बालस्फुटशैवालप्रतिमितवाल

ज्युङ्कर्ता (१. १००४) ज्युतः गतः जम्बालः कर्दमः येभ्यः तादृशानि स्फुटानि निरारणशीलानि शैवालानि । तेषां प्रतिमिताः सदृशीकृताः घालाः केयाः यस्य ॥

४२६ स्फुलितजटाल

स्फुलितः मानविषयः । स्फुल संचलने (६. ९६) जटालः जटा-सहितः ॥

४२७ द्विजपतिभाल

द्विजपतिः चन्द्रः भाले मस्तके यस्य ॥

४२८ द्युतिनिधिभाल

द्युतिनिधिः सूर्यः । तद्वत् भालं तेजः यस्य ।

भालं ललाटमहसोः (१४९-१३)

इति विश्वः ॥

४२९ प्रमदकुलाल

प्रमदसम्मर्दा हर्षे (३. ३. ६८) प्रमदानां हर्षाणां कुलालः कुम्भ-कारः । अर्थात् निर्माता ।

कुलालः कुम्भकारे स्यात् कुङ्कुमे कौशिकेऽपि च (१५७-१०८)

इति विश्वः ॥

४३० प्रतिमठतालप्रभृतिविशाल

प्रतिमठसंज्ञकः यः तालः तत्प्रभृतीन् विद्यालयति विस्तारयति ।

तालः करतलेऽङ्गुष्ठमध्यमाभ्यां च सम्मिटे ।

गीतकालक्रियमाने करस्फाले द्रुमान्तरे ।

वाद्यभाण्डे च कांस्यस्य त्सरौ ताल्यजटौषधौ ।
 क्लीपं तु हरिताले स्यात् । (१४६-२३, २४)
 इति मैदिनी ॥

४३१ प्रविजितताल

प्रकर्षेण विजितः उच्चत्वेन तालः तालवृद्धाः येन ॥

४३२ ध्मापितताल

ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः (१. ९७४) शिजन्तः । ध्मापितः शब्दा-
 पितः तालः कांस्यनिर्मितवाद्यविशेषः येन ॥

४३३ ग्लेवितताल

ग्लेष्टु सेवने (१. ५३२) ग्लेवितः सेवितः तालः नृत्यसमये
 करस्फालं येन ॥

४३४ प्रियहिन्ताल

प्रियाः हिन्तालाः वृद्धविशेषाः यस्य ॥

४३५ प्रतिपातालप्रणिहितखाल

प्रतिपातालं प्रणिहितं प्रेषितं खालं खलसमूहः येन ॥

४३६ म्लक्ष्यपियाल

म्लक्ष्य अदने (१०. १२०) म्लक्ष्यः भक्ष्यः पियालः पियालस्य
 राजादनवृक्षस्य फलं यस्य । फले लुक् (४. ३. १६३) इत्यणो लुक् ।

राजादनं पियालः स्यात् ।

इत्यमरः (७१८) ॥

४३७ स्थगितज्वाल

स्थगिताः संवृताः ज्वालाः । अर्थात् अग्नेः । येन । स्थगे संवृता
 (१. ८२७) ।

४३८ ध्रुवसुरशाल

ध्रुवः निश्चलः सुराणां शालः प्राकारः । तद्रूपः ।

प्राकारो घरणः शालः ।

इत्यमरः (५६६) ॥

४३९ द्रुमसुखशाल

द्रुमाणां वृक्षाणां सुखं शालयति गमयति । धर्पकत्वात् । शल
गता (१. ५१९, ५८२)

४४० क्षपितमृणालछविकणिशाल

क्ष जये (१. ९६१) शिजन्तः । क्षपिता । निरस्तृता इति यावत् ।
मृणालस्य विसस्य छविः दीप्तिः येन । अनिशुभ्रत्वात् । तादृशः यः
फल्गो शेषः तेन शालते शोभते । शाङ्गु श्लाघायात् (१. ३०९) डलयोः
ऐक्यात् धातूनां अनेकार्थत्वात् शोभार्थः ॥

४४१ प्रकटशिखाल

शिखा चूडा अग्निशिखा वा अस्ति अस्य शिखालः । प्राणिस्था-
दानो लज्जन्तरस्याम् (५. २. ९६) इति लच् । प्रकटं शिखालः ।
सुप्सुपा (२. १. ४) इति समासः ।

शिखा शिखायां चूडायां ज्वालायामग्नमात्रके ।

लाङ्गल्यां चापि शाखायां चूडायां च शिखण्डिनि (२२-५) ।

इति विश्वः ॥

४४२ प्रथितरसाल

प्रथ प्रख्याते (१. ८०२, १०. १९) प्रथितः विख्यातः रसालः
रक्षुः । तद्रूपः ॥

४४३ प्रचुररसाल

प्रचुरा भूयसी रसाला जिह्वा यस्य ।

रसाला मार्जितायां स्याज्जिह्वादूर्वाविदारिषु ।

रसालं सिद्धके घाले रसालश्चेक्षुचूतयोः (१५९, १२३)

इति विश्वः ॥

४४४ श्रीफलशाल

श्रीफलाः मालूरवृक्षाः । तद्युक्ता शाला अगारैकदेशः यस्य ।

मालूरश्रीफलानुभौ (७१२)

इत्यमरः ।

शालो हालनृपे मत्स्यप्रभेदे सर्जपादपे ।

शाला गृहतस्स्कन्धे शाखागारैकदेशयोः (१५०-१४)
इति विश्वः ॥

४४५ द्रुहिणविडाल

द्रुहिणः ब्रह्मा । तस्य विडालः मार्जारः । भक्षकत्वात् ॥

४४६ प्रतिहतकाल

प्रतिहतः तिरस्कृतः कालः मृत्युः येन । मृत्युंजयत्वात् ॥

४४७ स्थिरतम

अतिशयेन स्थिरः स्थिरतमः मोक्षः । तद्रूपः ।

स्थिरो निश्चलमोक्षयोः (१३२-८७)

इति विश्वः ॥

४४८ कालद्युतिधर

काला श्यामला या द्युतिः शोभा तस्याः धरः धारकः
द्राभैर्यरूपित्वात् ॥

४४९ काल

कालः महाकालः ॥

४५० द्योतितकाल

द्योतितः द्योमितः प्रलयकाले कालः यमः येन

४५१ क्षेपितकाल

क्षिप प्रेरणे (४. १४, ६. ५) क्षेपितः गमितः

कालो मृत्यो महाकाले समये यमवृणयोः
इति विश्वः ॥

४५२ श्लिक्वाचालप्रमथकुपाल

श्लिक्वः भृत्याः । चाचालः धकारः । ईदराः ये प्रमथाः गग्गाः
तेषां कुपालः राजा । कुं पृथ्वीं पानयति इति कुपालः ॥

४५३ प्रेषितहाल

अतिरायेन प्रिया प्रेषा । प्रेषा कृता प्रेषिता हालः सुरा येन । प्रेषा-
यम्दात् तत्करोति इति रिजन्तात् कर्मणि कः ॥

४५४ श्रेष्ठितहाल

अतिरायेन प्रसस्यः श्रेष्ठः । तादृक् कृतः हालः नृपनिविशेषः येन ।
हाला सुरायां नृपती च हालः (१५२. ४५)
इति विश्वः ॥

४५५ श्यावनिगाल

श्यावः श्यामः निगालः गलोद्देराः यस्य ।
निगालस्तु गलोद्देराः (१५६३)
इत्यमरः ॥

४५६ क्षरदघजाल

क्षरत् दूरीभवत् अघजालं पापसमूहः यस्मात् ॥

४५७ प्रार्द्धितजाल

अधु बृद्धौ (४. १३५, ५. २४) प्रार्द्धिताः प्रवार्द्धिता जालाः
कदम्बवृक्षाः येन ॥

४५८ क्षेवितजाल

क्षिबु निरसने (१. ५९९) शिजन्तः । क्षेवितः निरसितः जालः
दम्भः येन ।

जालं गवाक्ष आनाये क्षारके दम्भवृन्दयोः ।

जालो नीपद्रुमे (१५०-१८)

इति विश्वः ॥

४४४ श्रीफलशाल

श्रीफलाः मानूरवृक्षाः । तद्युक्ता शाला अगारैकदेशाः यस्य ।

मानूरश्रीफलावुभौ (५१२)

इत्यमरः ।

शालो ह्यलनृपे मत्स्यप्रमेदे सर्जपादपे ।

शाला गृहतरुस्कन्धे शाखागारैकदेशयोः (१५०-१४)
इति विश्वः ॥

४४५ द्रुहिणविडाल

द्रुहिणः ब्रह्मा । तस्य विडालः मार्जारः । भक्षकत्वात् ॥

४४६ प्रतिहतकाल

प्रतिहतः तिरस्कृतः कालः मृत्युः येन । मृत्युंजयत्वात् ॥

४४७ स्थिरतम

अतिशयेन स्थिरः स्थिरतमः मोक्षः । तद्रूपः ।

स्थिरो निश्चलमोक्षयोः (१३२-८७)

इति विश्वः ॥

४४८ कालद्युतिधर

काला श्यामला या द्युतिः शोभा तस्याः धरः धारकः । अमिता-
ङ्गाभैरवरूपित्वात् ॥

४४९ काल

कालः महाकालः ॥

४५० द्योतितकाल

द्योतितः शोभितः प्रलयकाले कालः यमः येन ॥

४५१ क्षेपितकाल

क्षिप प्रेरणे (४. १४, ६. ५) क्षेपितः गमितः कालः समयः येन ।

कालो मृत्यो महाकाले समये यमरुपायोः (१४९. ११)

इति विश्वः ॥

४५२ श्लिक्वाचालप्रमथकुपाल

श्लिक्वाचः भृत्याः । वाचालाः यकारः । ईदृशाः ये प्रमथाः गगनाः
तेषां कुपालः राजा । कुं पृथ्वीं पालयति इति कुपालः ॥

४५३ प्रेषितहाल

अतिशयेन प्रिया प्रेषा । प्रेषा कृता प्रेषिता हालः सुरा येन । प्रेषा-
यन्दात् तत्करोति इति सिजन्तात् कर्मणि कः ॥

४५४ श्रेष्ठितहाल

अतिशयेन प्रशस्यः श्रेष्ठः । तादृक् कृतः हालः नृपतिविशेषः येन ।
हाला सुरायां नृपती च हालः (१५२, ४५)
इति विश्वः ॥

४५५ श्यावनिगाल

श्यावः श्यामः निगालः गलोद्देशः यस्य ।
निगालस्तु गलोद्देशः (१५६३)
इत्यमरः ॥

४५६ क्षरदघजाल

क्षरत् दूरीभवत् अघजालं पापसमूहः यस्मात् ॥

४५७ प्रार्द्धितजाल

अधु वृद्धा (४. १३५, ५. २४) प्रार्द्धिताः प्रार्द्धिता जालाः
कदम्बवृक्षाः येन ॥

४५८ क्षेवितजाल

क्षिप्र निरस्तने (१. ५२९) शिजन्तः । क्षेवितः निरस्तितः जालः
दम्भः येन ।

जालं गवाक्ष आनाये चारके दम्भवृन्दयोः ।

जालो नीपट्टमे (१५०-१८)

इति विश्वः ॥

४५९ म्लासिव्याल

दुम्लासु दीप्तौ । धन । म्लासः विद्यते येषां ते म्लासिनः व्यालाः सर्पाः यस्य ॥

४६० स्तब्धव्यालव्यालव्यालव्याल

स्तब्धाः रुद्धाः व्यालाः क्रूराः । व्यालाः दुष्टदन्तिनः । व्यालाः राडाः । व्यालाः श्वापदाश्च येन ।

४६१ करालस्फूर्जज्ज्वालज्वलितपलाल-
छविकालिकाल

कराला भीष्मणा स्फूर्जन्ती देदीप्यमाना ज्वाला शिखा यस्य । तादृशः ज्वलितः उद्दीप्तः यः पलालः तृणविशेषः तद्वत् छविः यस्य ।

करालो दन्तुरे तुङ्गे करालं च कुठारके ।

करालो व्रणतलेऽपि करालो भीषणेऽन्यवत् (१५७-१०६, १०७)

इति विश्वः । कलिः कलहः । तं कालयति नारायति । छविश्चन्द्रान्तेन सह कर्मधारयः । कल शब्दसंख्यानयोः (१. ५२६) इति श्यादिः । हेतुमति च (३. १. २६) इति शिचि । कलिवल्योः कामधेनुत्याव नागनेऽर्थे वृत्तिः ॥

४६२ प्रखरतमाल

प्रखरः तीक्ष्णः तमालः खड्गः यस्य ।

तमालस्तिलके खड्गे तापिन्द्रे सरलद्रुमे (१५७-१०२)

इति विश्वः ॥

४६३ प्रमुखकरालत्रिशिखकराल

प्रमुखं श्रेष्ठं करालं तुङ्गं त्रिशिखानां त्रिशूलानां कर्गलः व्रजः यस्य ।

प्रमुखः प्रथमे श्रेष्ठे (२३. १०)

इति विश्वः ।

त्रिशिखं शिखरे विद्याम् त्रिशूले गच्छमान्तरे (२३. ८)

इति विश्वः ॥

४६४ प्रमुखदरालत्रिशिखकराल

प्रमुखः प्रथमः । अर्धात् मुख्यः । स इव आचरन् प्रमुखन् अरालः
समददन्ती । स इव यः त्रिशिखः नाम राक्षसः तस्य करालः भीषणः ।
कुटारच्छेदनकारी इत्यर्थः । समरूपेण तेनैव मारितत्वात् ॥

४६५ प्रीतकरालक्रौञ्चमरालप्रियकशृगाल

प्रीताः तुष्टाः । करालाः दन्तुराः । ईदृशाः ये क्रौञ्चाः पक्षिचिरोपाः ।
मरालाः हंसाः । प्रियकाः चित्रमृगाः । शृगालाः जम्बुकाः च यस्मात् ।
प्रियकः प्रीतराले स्यात्प्रापे चित्रमृगेऽलिनि (७. ५७)
इति विभ्यः ॥

४६६ ध्रुवसुखधाम

ध्रुवस्य स्थिरस्य सुखस्य धाम स्थानम् ॥

४६७ स्फाटिकधाम

स्फाटिकं स्फाटिकरचितं धाम गृहं यस्य ॥

४६८ द्युतिपतिधाम

द्युतिपतः सूर्यस्य धामानि किरणाः । तत्तुल्याः किरणाः यस्य ॥

४६९ व्यलीकधाम

व्यलीकं अनृतं धाम जन्म यस्य ।

व्यलीकं त्वनृतं प्रिये (२३५६)

इत्यमरः ॥

४७० त्रिवर्गधाम

त्रिवर्गः सत्त्वरजस्तमांसि धाम देहः यस्य ॥

४७१ स्वतन्त्रधाम

स्वतन्त्रं अनन्याधीनं धाम प्रभवः यस्य ।

धाम देहे गृहे रश्मौ स्थाने जन्मप्रभावयोः (पृ. ८०)

इति मेदिनी ॥

४७२ प्रलयनिराम

प्रलये निरामः निर्गतः आमः रोगः यस्मात् ।

आमो रोगे तद्विशेषेऽप्यामोऽपकेऽपि वाच्यवत् । (११०. ८)
इति विश्वः ॥

४७३ श्रियाभिराम

श्रिया विभूत्या अभिरामः मनोहरः ॥

४७४ स्वनिहितराम

स्वस्मिन् निहितः रामः । रमन्ते अस्मिन् योगिनः इति रामः परं
ब्रह्म । येन ।

रमन्ते योगिनो यस्मिन् नित्यानन्दे चिदात्मनि ।
इति । रामपदेन अत्र परं ब्रह्म अभिधीयते ॥

४७५ स्नेहाराम

स्नेहस्य आरामः उपवनम् ।

आरामः स्यादुपवनम् (६५२)
इत्यमरः ॥

४७६ ह्रेपितराम

ह्रेपितः लज्जां प्रापितः दासरथिद्वारा रामः परशुरामः येन ॥

४७७ स्नेहितराम

स्नेहितः स्नेहविषयीकृतः रामः मनोदः जनः येन ॥

४७८ म्लेवितराम

म्लेवृ सेवने (१. ५३५) म्लेवितः सेवितः रामः दासरथिः येन ॥

४७९ प्रतिसृतराम

प्रतिश्रुतः अनुश्रुतः रामः हलायुधः येन ॥

४८० प्रणयितराम

प्रणयः संजातः ययोः तौ प्रणयिनौ रामौ मितास्त्रिनौ येन ॥

४८१ श्रद्धितराम

श्रद्धितो श्रद्धां प्राप्नो रामो पक्षिविशेषो पशुविशेषो वा यस्मिन् ।

रामा स्त्री जामदग्न्यश्च रामो रामो सितासितो ।

रामः पशुविशेषं च रामो दशरथात्मजे (६०)

इत्यनेकार्थः ।

रामः पशुविशेषे स्याज्जामदग्न्ये हलायुधे ।

राघवे चासिते श्वेते मनोज्ञेऽपि च वाच्यवत् (१११. २१)

इति विश्वः ॥

४८२ स्वक्तविराम

सुष्ठु अक्तः व्यक्तः विरामः अन्तः यस्मात् । अञ्जु व्यक्तिप्रक्षाल-
कान्तिगतिषु (७. २१.)

४८३ द्रावकवाम

द्रावकः विदग्धः वामः ह्रस्वः । कर्मधारयः ।

द्रावकस्तु शिलामेदे विदग्धे घोषकेऽपि च (९. ८२)

इति विश्वः ॥

४८४ प्रार्पितवामच्योतितवाम

प्रकर्षेण अर्पितं वामं द्रविणम् । तेन । च्युतिर् आसेवने (१. ४०)
च्योनिताः आसिकाः वामाः सुन्दराः भक्ताः येन ॥

४८५ इच्योतितवाम

इच्युतिर् क्षरणे (१. ४१) इच्योतिताः क्षारिता वामा मेघा येन ।

४८६ स्फोटितवाम

स्फिट स्नेहने (१०. ३६) स्फोटिता स्निग्धा वामा पार्श्वेर्ता यस्मिन् ॥

४८७ स्मेडितवाम

स्मिद् अनादरे (१०. ३७) स्मेडिताः अनाहताः वामाः प्रतीपाः
येन ।

वामं सव्ये प्रतीपे च द्रविणे चातिसुन्दरे ।
पयोधरे हरे कामे विद्याह्वामापि च स्त्रियाम् । (१११. २२, २३)
इति विश्वः ॥

४८८ स्फोटितकाम

स्फोट हिंसायाम् (१०. ९१) स्फोटितः हतः कामः येन ॥

४८९ स्मायककाम

स्मायकः विस्मयकारकः कामः रेतः यस्य ॥

४९० त्र्यक्षरकाम

त्रीणि अक्षराणि यस्मिन् तत् त्र्यक्षरकम् । शेषाद्विभाषा
(५. ४. १५४) इति कप् । अमति गच्छति । अम गत्यादिषु (१. ४९३)

४९१ त्रिलोककाम

त्र्यवयवः लोकः त्रिलोकः । तं कामयते । कमु कान्तौ (१. ४७०)
कान्तिः इच्छा ॥

४९२ प्रपठितसामद्विजकृतकाम

प्रपठितं अधीतं साम वेदविशेषः यैः तादृशाः ये द्विजाः तेषां कृतः
कामः अभिलाषः येन ।

कामः स्मरेऽभिलाषे च कामं रेतोविलासयोः (११०. ९)
इति विश्वः ॥

४९३ क्ष्वेलितभाम

क्ष्वेल् गता (१. ५७२) क्ष्वेलितः गमितः भामः सूर्यः येन ॥

४९४ द्राघितभाम

द्राघृ सामर्थ्यं (१. ११५) द्राघितः समर्थः भामः क्रोधः यस्य ॥

४९५ व्यापितभाम

व्यापिता व्याप्ति प्रापिता भामाः दीप्तयः यस्य ॥

४९६ स्कुन्दितभाम

स्कुदि आप्रवणे (१. ९) आप्रवणं उद्धारणम् । स्कुन्दिताः उद्धताः भामाः नगराणि येन ॥

४९७ भ्राशितभाम

भ्राशिताः दीप्ताः भामाः घट्टाः घण्टाः वा यस्य ।

भामः क्रोधे रवी दीप्ता धूमे नगरघण्टयोः ।

घट्टयोरिति वा ।

इति विश्वः ॥

४९८ स्तावितनाम

स्तावितं स्तुनिविपयीकारितं नाम येन ॥

४९९ प्लीपरिणाम

प्ली गर्ता (९. ३२) प्लीनाति इति प्लीः । किप् । गतः परिणामः यस्मात् ॥

५०० प्राणायामप्रवलक्षाम

प्राणायामः योगाङ्गविशेषः प्रवलक्ष्य अर्सा क्षामश्च ॥

५०१ प्रत्तललाम

प्रकर्षेण दत्तानि प्रत्तानि । अत्र उपसर्गात्तः (७. ४. ४३) भूपणानि येन ॥

५०२ श्वेतललाम

श्वेतं शुभ्रं ललामं पुण्ड्रं यस्य ॥

४०३ श्वलललाम

श्वलन् शीघ्रं गच्छन् ललामः केतुः ग्रहोत्पातलक्षणं यस्मात् ॥

५०४ स्फीतललाम

स्फीतं प्रवृद्धं ललामः प्रधानं यस्य ॥

५०५ श्वल्लललाम

श्वल श्वल्ल आशुगमने (१. ५८२, ५८३) पचाद्यच् । श्वल्लाः
आशुगामिनः ललामाः वाणाः यस्य ॥

५०६ द्रल्लललाम

द्रु संवरणे (१. ९८१) द्ररन्तः संबृण्वन्तः ललामाः प्रभावाः यस्य ॥

५०७ स्थलितललाम

स्थलितं स्थलीकृतं ललामं शृङ्गम् । अर्थात् कैलासशृङ्गम् । येन ॥

५०८ द्वेपललाम

द्वेपु शब्दे (१. ६५३) पचाद्यच् । द्वेपाः शब्दायमानाः ललामाः
वाजिनः यस्य । नृरूपत्वात् ॥

५०९ स्वभूललाम

स्वभूः गोविन्दः ललामं प्रधानं च इति कर्मधारयः । तद्रूपः ।

स्वभूर्वेधसि गोविन्दे (६८५)

इति शाश्वतः

५१० प्रेजिललाम

पजृ दीर्घा (१. १९२) प्रकर्षेण पजते शोभते । तच्छीलं ललामं
वालधिः । अर्थात् चामरम् । यस्य ॥

५११ जयल्ललाम

जि अभिभवे (१. ९९४) जहन्ति देवान्तरलक्षणानि पराभवन्ति
ललामानि लक्ष्माणि यस्य । लडनं लड । लड वाल्ये । संपदादिक्लिप् ।
डलयोरेकत्वम् । लडाममेव ललामम् । अम गत्यादौ (१. ४९३) कर्म-
एयण् । बाहुलकात् कनिनि नान्तोऽपि ।

प्रधानध्वजशृङ्गेषु पुण्ड्रवालधिलक्ष्मसु ।

भूषावाजिप्रभावेषु ललामं स्याल्ललाम च ।

इति रुद्रः ।

ललामं पुच्छपुण्ड्राश्वभूपाप्राधान्यकेतुषु (२६२२)

इत्यमरः ॥

५१२ व्यापितयाम

व्यय गर्तो (१. ९३०) व्यायिताः व्ययं प्रापिताः यामाः प्रहराः येन ॥

५१३ त्रोपितयामव्याघ्रस्थामक्षोभणशाम

शुप हिंसायाम् (१. ४३३) त्रोपितः नाशितः यामः रोगादिशेषः येन । तादृक् व्याघ्राणां स्थाम यलम् । तस्य क्षोभणः क्षोभकारकः शामः आलोचनं यस्य । शम लक्ष् आलोचने (१०. १५६, १५७) यामान्तेन कर्मधारयः ॥

५१४ प्रेरितसाम

प्रेरितं साम सामप्रयोगः येन ॥

५१५ ह्यदुद्धामस्तापितदाम

ह्येत् स्पर्धायां शब्दे च (१. १०५७) ह्यन्तः स्पर्धमानाः ये उद्धा-मानः उद्धृष्टाः तेषु । एतै वेष्टने (१. ९७०) शिजन्तः । स्तापितं वेष्टितं दाम रज्जुः येन ॥

५१६ स्वर्णग्रामप्रकुलग्राम

स्वर्णानां ग्रामः समूहः । तेन प्रकुलः सुन्दराकारः ग्रामः नगरं यस्य ।

ग्रामः स्वरे संवसथे घृन्दे शब्दादिपूर्वके (१११. १४)
इति विश्वः ।

प्रकुलः सुन्दराकारे प्रकुलश्चात्मदेहयोः ।
इति विश्वः ॥

५१७ प्रभवद्ग्राम

प्रकर्षेण भवन्तः ग्रामाः नन्दिग्रामादयः यस्मात् ॥

५१८ प्रससंग्राम

प्रस विस्तारे (१. ८०३) अच् । प्रसः विस्तारयुक्तः संग्रामः
आहवः यस्य । यद्वा प्रकर्षेण संग्रामसहितः ।

अभ्यामर्दसमाघातसंग्रामाभ्यागमाहवाः (१६७८) ।

इत्यमरः ।

५१९ स्वपत्प्रणामस्वःशुभदा

स्वस्य यः पादः तंये प्रणमन्ति तेषां स्वःशुभं परलोककल्याणं
ददाति । अन्येभ्योऽपि दृश्यते इति क्विप् ।

५२० म

हे शिव ।

मः शिवे मा रमायां च मा निषेधेऽव्ययं पदम् (११०. १)
इति विश्वः ॥

इति जगद्धिजयच्छन्दः
समाप्तम् ।

APPENDIX I.

जगद्विजयच्छन्दः

सटीकम् लघु

श्रीगणेशाय नमः

१ जय जय धीन

हे राजन् जय सर्वोत्कर्षेण वर्तस्व । कथंभूतः । धीनः धिय इनः
सूर्यः प्रकाशकत्वात् ।

इनः सूर्ये नृपे पत्यौ ।

इति विश्वः ॥

२ त्रिजगदधीन

त्रिजगत् अधीनं यस्य ।

अधीनो निम्न आयत्तः ।

इत्यमरः ॥

३ प्रमुदितदीन

प्रमुदिताः दीनाः ददिताः यस्मात् ।

दीना मूषकयोषायां दुर्गते कातरेऽन्यथत् ।

इति विश्वः ॥

४ प्रशमनदीन

प्रशमस्य शान्तेः नदीनः समुद्रः ॥

५ क्षितिधरलीनप्रचकितचीनप्रचुरमहीन

क्षितिधरेषु लीनाः प्रचकिताः चीनदेशीयाः प्रचुराः महीनाः
पशानो यस्मात् ॥

६ स्वमतिनवीन

स्वस्य आत्मनः मत्या नवीनः । आत्ममतिकरणाकनूतनत्वाश्रयः ।
स्वस्मिन् आत्मनि या मतिस्तत्र नवीनः इति वा ॥

७ ध्वनिजितवीण

ध्वनिना जिता वीणा येन ॥

८ प्रतिहतजीनप्रतिसृतमीनध्वजसुकुलीन

प्रतिहतः निरस्तः जीनः जीर्णः प्रतिस्तुतः व्यापकः मीनध्वजः
येन । तादृशश्चासौ सुतरां सुकुलीनश्च ॥

९ प्रसरदहीनप्रतिभटपीनद्युतिभुजरीणप्रखलधुरीण

प्रसरन् यः अहीनः अहीनां हनः प्रभुः शेषः तस्य प्रतिभटौ
पीनद्युती यौ भुजौ ताभ्यां रीणाः हताः प्रकृष्टखलधुरीणाः येन ॥

१० स्फुटमभिराम

स्फुटं प्रव्यक्तं अभिरामः रमणीयः ।

स्फुटं प्रव्यक्तमुद्बलम् ।

इत्यमरः ।

११ ध्रुवसुखधाम

ध्रुवं स्थिरं सुखकारि धाम आलयो यस्य ।

ध्रुवः शङ्को हरे विष्णो वटे चोत्तानपादजे ।

वसुयोगमिदोः पुंसि ध्रुवं खेऽजस्रतर्कयोः ।

स्त्रीमूर्वाढ्योः सालपर्यायौ गीतुस्त्रग्भेदयोस्त्रिषु ।

स्थिरे नित्ये निश्चले च ध्रुवं क्लीयं प्रकीर्तितम् ।

इति मेदिनी ॥

१२ द्युतिपतिधाम

द्युतीनां पतिः सूर्यः । तस्य धाम इव धाम यस्य ॥

१३ स्वनिहितराम

स्वस्मिन् आत्मनि निहितः स्थापितः रामः दायरथिः येन ॥

१४ प्रपठितसामद्विजकृतकाम

प्रकर्षेण पठितानि सामानि यैः ते तादृशाः ये द्विजाः तेषां कृताः
कामाः मनोरथाः येन ॥

१५ व्युपरतभाम

व्युपरतः भामः क्रोधः यस्य यस्माद्वा ॥

१६ प्रमितललाम

प्रमितं ललामं प्राधान्यं यस्य । लोके इत्यर्थः ।

ललामं पुच्छपुण्ड्राश्वभूषाप्राधान्यकेतुषु ।

इत्यमरः ॥

१७ स्तुतपरिणाम

स्तुतः परिणामः परिपाकः यस्य ॥

१८ त्रिभुवनधामप्रविदितनामत्रिगुणितदाम

त्रिभुवनमेव धाम स्थानं गृहं वा ।

धाम गेहे गृहे रश्मौ स्थाने जन्मप्रभावयोः ।

इति विश्वः । तस्मिन् प्रविदितं यत् नाम तस्य त्रिगुणितं दाम
माला यस्य ॥

१९ द्युतिजितकाम

द्युत्या कान्त्या जितः कामः येन ॥

२० प्रियतमवाम

प्रियतमाः वामाः यस्य ॥

२१ प्रणिहितवाम

प्रणिहिताः वामाः प्रतीपाः येन ।

वामं सव्ये प्रतीपे च ।

इति विश्वः ॥

२२ प्रलयितयामव्यथ

प्रलयं प्रापिता यामी यमसंबन्धिनी व्यथा येन ॥

२३ गतकामप्रकृति

गता कामप्रकृतिः अभिलापस्वभावता यस्य ॥

२४ निकामस्खलितविनाम

निकामं अत्यर्थं स्खलितः विनामः विकारः यस्य ॥

२५ प्रचलसमीरप्रतिगतनीरप्रकलकुलीर-

प्रसृमरमीरश्रितजलतीरप्रकटपटीर-

चञ्चुरितकुटीरक्षितिपकरीरप्रवलशरीर-

प्रणिहितचीर

प्रचलसमीरेण प्रतिगतं व्याप्तं यत् नीरं तत्र प्रकटाः प्रकृष्टं कला-
घन्तः ये कुलीराः तैः प्रसृमरः प्रसरणशीलः यः मीरः समुद्रः तस्य
श्रितजलं जलयत् यत् तीरं तत्र प्रकटा ये पटीराः तैः व्याप्ताः ये
कुटीराः तेषु निवसन्तः ये क्षितिपकरीराः नृपवंशीयाः तेषां प्रवल-
शरीरेषु प्रणिहितानि दृष्टानि चीराणि चारादिद्वारा येन ॥

२६ ध्वनितगभीर

ध्वनितेन गभीर । गम्भीरभ्यन्याध्यय ॥

२७ स्फुटकरवीरच्छविकर

स्फुटा करवीरस्य इव सुतिः ययोः तादृशौ कर्तुं यस्य ॥

२८ वीरक्षितिपतिहीर

वीराः ये क्षितिपतयः तेषु हीरः इव ॥

२९ प्रघृणितभीर

प्रघृणिताः अनुकम्पिताः भीराः भयशीलाः येन ॥

३० प्रतिकृतसीरध्वज

प्रतिकृतः अनुकृतः सीरध्वजः येन ॥

३१ वरकीरस्वनुकृतनास

वरकीरयत्त सुष्ठु अनुकृता नासा यस्य ॥

३२ स्फुरदणुहास

स्फुरन् अणुहासः मन्दहासः यस्य ॥

३३ प्रेमनिवास

स्नेहस्थान ॥

३४ प्रियविश्वास

प्रियः विश्वासः प्रत्ययः यस्य ॥

३५ व्रणितपलाश

व्रणः संजातो येषां ते व्रणिताः। पलं मांसं ये अश्नन्ति ते पलाशाः व्याघ्रादयः। व्रणिताः मारिताः पलाशाः येन। मृगयाप्रिय-
त्वात् ॥

३६ प्रहतखलाश

बुष्टायानिहन्ता ॥

३७ प्रजितदशाश

प्रजिताः दशसंख्याकाः आशाः दिष्टाः येन ॥

३८ प्रकटितरासप्रकरविलास

रासप्रकरः क्रीडासमूहः । तस्य विलासः उल्लासः । प्रकटितः
रासप्रकरविलासः येन ॥

३९ प्रणयितदास

प्रणयं प्रापिताः दासाः येन ॥

४० द्युसदधिवास

दिवि सीदन्ति इति द्युसदः देवाः । तेषु अधिवासः यस्य ॥

४१ द्विजगणभास

द्विजगणान् भासयति तेषु भासते इति या ॥

४२ व्यपगतनाश

व्यपगतः नाशः यस्य ॥

४३ च्युतपरिहास

च्युतः परिहासो यस्य ॥

४४ प्रतिसभकाश

प्रतिसभं काशते इति ॥

४५ स्थलदवकाश

स्थलम् तिष्ठन् बदार्थगुणानां अवकाशः यस्मिन् ॥

४६ प्रहुतहुताक्ष

प्रहुतः यथोक्तविधिना हुतः हुतायः येन ॥

४७ प्रचितसमास

प्रचितः समासः प्रकार्यमावः येन ॥

४८ प्लुतरिपुचण्ड

प्लुताः पलायिताः रिपुषु चण्डाः यस्मात् ॥

४९ द्विद्यदचण्ड

द्विद्यतां स्निह्यतां अचण्डः शान्तः ॥

५० प्रणुदितचण्ड

प्रणुदिताः चण्डाः यमदासाः येन । सर्वप्राणिनां स्वर्गगामित्वात् ॥

५१ भ्रंशितचण्ड

भ्रंशिताः चण्डाः कोपाः येन ।

चण्डो दैत्यान्तरे तीव्रे चण्डो दासे यमस्य च ।

चण्डा धनहरीराक्षपुण्योश्चण्डोऽतिकोपने ॥

इति विश्वः ॥

५२ स्फुरत्प्रचण्ड

स्फुरत् शोभमानं प्रचण्डं उदरं यस्य । सामुद्रिकलचणोपेतत्वात् ।

प्रचण्डमुदरे विद्यात् परोरवयवेऽपि च ।

प्रचण्डो दुर्वहे श्वेतकरवीरे प्रतापिनि ॥

इति विश्वः ॥

५३ श्रीभुजदण्डश्रयिकोदण्डग्राहितदण्ड

श्रीः सरलद्रुमः । तदाकारो यो भुजदण्डः तं श्रयति । ईदृशो यः
कोदण्डः तेन ग्राहितः प्रापितः दण्डः करः येन ।

श्रीर्वैपरचना शोभा मारुती सरलद्रुमः ।

इति विश्वः ॥

५४ प्रवलितदण्ड

प्रवलितः संज्ञातप्रकर्षयत्नः दण्डः सैन्यं यस्य ॥

५५ प्लुतमहिदण्ड

प्लुताः प्राप्ताः मद्याः पृथिव्याः दण्डाः कोणाः येन ।

दण्डो यमे मानमेदे लगुडे यमसैन्ययोः ।

व्यूहमेदे प्रकारेडेऽश्वे कोणमन्थानयोरपि ॥

इति विश्वः ॥

५६ स्थितजगदण्ड

स्थितं जगदण्डं ग्रहण्डं यस्मिन् ॥

५७ द्रवदहदण्ड

द्रवन्ति द्रवीभवन्ति अहदां शत्रूणां अण्डानि मुक्ताः यस्मात् ॥

५८ प्रवलदुदण्ड

प्रकर्षेण बलत् बहूभवत् उत्कृष्टं अण्डं वीर्यं पराक्रमः यस्य ।

अण्डं खड्गादिकोशे स्यान्मुक्ते वीर्येऽपि च क्वचित् ।

इति ।

५९ श्रितनखण्ड

श्रिताः आश्रिताः नवावयवाः खण्डाः भारतादयः यम् ॥

६० प्रगलितखण्डस्फिरमणिखण्डप्रविहितगण्ड

प्रकर्षेण गलितः गतः खण्डः मणिदोषः येषां ते । ईदृशः स्फिराः स्फिराः स्फाराश्च ते मणयः च । तेषां खण्डः समूहः । तेन प्रविहितः कृतः गण्डः अश्वभूपणं येन ॥

स्यात् खण्डः शकले चेत्तुविकारमणिदोषयोः ।

खण्डं पद्मादिसंघाते खण्डः स्यात् पुंसि गोपनी ॥

गण्डः प्रवीरे चिह्ने स्यादश्वभूपणबुद्धिदे ।

इति च विश्वः ॥

६१ द्युतखलखण्ड

द्युतः अभिगतः खलानां खलकर्मणां खण्डः खण्डनं येन ॥

६२ त्रिजगदखण्ड

त्रिजगति अखण्डः । अप्रतिहतशसनत्वात् ॥

६३ श्लथरिपुगण्ड

श्लथाः रिपूणां गण्डाः अश्व्याः यस्मात् ॥

६४ प्रविजितगण्ड

प्रकर्षेण विजिताः गण्डाः खड्गिनो येन ।

गण्डः स्यात् पुंसि खड्गिनि ।

प्रहयोगप्रमेदेऽपि वीर्यद्वेऽपि च ॥

चिह्नवीरकपोलेषु हयभूषणबुद्बुदे

इति मेदिनी ॥

६५ त्रिदशभरण्डश्लाघितपण्ड

त्रिदशानां ये भरण्डाः स्वामिनः तैः श्लाघिता स्तुता पण्डा
बुद्धिः यस्य ।

पण्डः शुण्डे घियि स्त्रियाम् ।

इति मेदिनी ॥

६६ त्रस्यदपण्ड

त्रस्यन्तः त्रासं प्राप्नुयन्तः अपण्डाः वीराः यस्मात् ॥

६७ प्रमदवरण्ड

प्रमदानां हर्षाणां वरण्डः सन्दोहः । तद्रूपः ।

वरण्डोऽभ्यन्तरे वेदी सन्दोहमुखरोगयोः ।

इति विश्वः ।

वरण्डा सारिकावर्तिस्रग्धेनुषु कथ्यते ।

इति मेदिनी ॥

६८ क्षितिसुवरण्ड

क्षितेः सुवरण्डः अभ्यन्तरः । अन्तरा धारक इति याचत् । अथवा
क्षितिरेव शोभना वरण्डा घेनुः यस्य । अथवा क्षितौ शोभना वरण्डाः
घेनवः यस्य ॥

६९ प्रहतवितण्ड

प्रहता दूरीकृता वितण्डा वादविशेषः येन ॥

७० क्षतजलरुण्ड

क्षताः जलरुण्डाः सर्पाः तत्तुल्याः क्षताः येन ।

जलरुण्डो जलावर्ते पयोरेणौ भुजङ्गमे ।

इति विश्वः ॥

७१ प्रवरितकुण्ड

प्रवरितानि प्रकर्षेण भृतानि कुण्डानि मग्न्याख्या येन ॥

७२ व्युदसितकुण्ड

व्युदसिताः दूरीकृताः कुण्डाः जारजाः येन । धर्मेण स्वपश्य-
पाक्षनात् ॥

७३ प्रभारितकुण्ड

प्रभारितानि पूरितानि कुण्डानि जलाशयाः येन ।

कुण्डमग्न्यालये मानभेदे देवजलाशये ।

इति मेदिनी ।

कुण्डं देवजलाधारे ।

इति विश्वः ॥

७४ द्विदलितमुण्ड

द्विदलिता मुण्डाः मुण्डसदृशाः येन ॥

७५ प्रगलितशुण्डभ्रमिधरशुण्डप्रसभसशुण्ड-

द्विपवरमुण्ड

प्रगलिताः । शुण्डाः मदनिर्भराः येषां ते च ते भ्रमयः भ्रमणानि ।
तेषां धराः धारकाः शुण्डाः भ्रमराः येषु तादृशाः । प्रकर्षेण भ्रमिः
सदृताः प्रसभाः । तादृशाः ते च ते । शुण्डाभिः सदृताः सशुण्डाः ।
द्विषेयु धराः श्रेष्ठाः ते च । तेषां मुण्डानि शिरांसि येन । रिपुणा-
मिति भावः ॥

७६ क्षितपरतुण्ड

क्षितानि हतानि परेषां तुण्डानि मुद्धानि येन ।

वक्त्रास्ये घदनं तुण्डम् ।

इत्यमरः ॥

७७ त्रिगुणनिर्दान

त्रयो गुणा यस्मिन् निर्दानं आदिकारणम् । त्रयाणां गुणानां
समाहारः त्रिगुणम् । तस्य निर्दानं इति वा ॥

७८ स्तकदुपमान

स्तकान्ति प्रतिघातं प्राप्नुवन्ति उपमानानि सादृश्यानि यस्य ॥

७९ श्रुतियुतगान

श्रुतिभिः स्वरारम्भकाद्यैः युतं गानं यस्य ।

प्रथमाच्छ्रवणाच्छ्रुतः श्रूयते द्वस्वमात्रकः ।

सः श्रुतिः संपरिच्छेया स्वराद्यवच्छ्रवणा ॥

इति ॥

८० ध्वनितपुराण

ध्वनितानि कथितानि पुराणानि येन ॥

८१ प्रथितपुराणं

प्रथितो विख्यातः । पुराणः अनादिः । कर्मधारयः ॥

८२ अदितविगान

अदितं मर्दनविषयीभूतं विगानं निन्दा यस्मात् ॥

८३ त्रिपथपुनान

त्रयाणां पथां समाहारः त्रिपथम् । तस्य पुनानः ॥

८४ त्रिपुरधुनानप्रत्ययधान

तिष्ठणां पुरां समाहारः त्रिपुरम् । तस्य धुनानः शिवः । तस्य प्रत्ययः । तस्य धानः विश्वासाघायकः ।

प्रत्ययः शपथे रन्ध्रे विश्वासाचारहेतुषु ।
इति विश्वः ॥

८५ भ्रमदपदान

भ्रमत् प्रचरत् अपदानं मदत् कर्म ।

अपदानं मदत् कर्म ।

इत्यमरः ॥

८६ स्वतः प्रमाण

स्वतः स्वस्मादेव । न तु विषयेन्द्रियसन्निकर्षादिगुणजन्यत्वादिना । प्रमाणं प्रमितिः यस्मिन् ॥

८७ प्रकृतिवितान

प्रकृतिः पौरुषगः । तस्य वितानः विस्तारः यस्मात् ।

वितानो यद्यविस्तारोद्बोचेषु क्रतुकर्मणि ।

इति विश्वः ॥

८८ क्रमजुपमाण

क्रमः शक्तिः । तस्याः जुपमाणः सेयमानः ॥

८९ ग्रन्थिलवाण

ग्रन्थिलाः ग्रन्थसहिताः पाशाः शराः यस्य ।

ग्रन्थिलो ग्रन्थसहितः ।

इत्यमरः ॥

९० द्रमितनिमान

द्रमितं गतं निमानं मूल्यं यस्य । द्रम गतौ ॥

११ प्रशितकृपाण

प्रशितः तीक्ष्णोक्तः कृपाणः खड्गः यस्य । शीघ्रं निघाने ॥

१२ व्रजपरमान

व्रजे निवहे परं उत्कृष्टं मानं प्रवृत्तं यस्य ।

गोष्ठाध्वनिवद्वा व्रजाः ।

इत्यमरः ।

मानं प्रमाणप्रशयाने मानश्चित्तोन्नतौ ग्रहे ।

इति विश्वः ॥

१३ धृतपरिमाण

धृतं गतं परिमाणं इयत्ता यस्य ॥

१४ श्रुतबहुमान

श्रुतानि श्रुतौ उक्तानि बहूनि मानानि यस्य ॥

१५ स्यन्दितवान

स्यन्दितानि भार्द्रिक्तानि वानानि शुष्काणि येन ॥

वानं शुष्कफले शुष्के कटे सेवनकर्मणि ।

इति विश्वः ॥

१६ ज्वलदभिधान

ज्वलत् त्रिषु लोकेषु देदीप्यमानं अभिधानं नाम यस्य

१७ प्रणयगृणान

प्रणयस्य प्रेम्णाः गृणानः उपदेश ॥

१८ ध्रुवलभमान

ध्रुवाणां यद्भूनां यद्वस्यानां यजमानानां यज्ञकारिणां च प्रति-

लभमानः प्राप्नुवन् । शेषपक्ष्या समासः ॥

११ त्रिपदविवार

त्रयाणां पदानां समाहारः त्रिपदम् । तत् विद्वद्भ्योति प्रकाशयति
स्वकीर्तिप्रतापाभ्याम् ॥

१०० स्वभ्यवहार

सुष्ठु अभ्यवहारः भयं यस्य ॥

१०१ श्रमपरिहार

श्रमस्य परिहारकर्ता ॥

१०२ स्थितिगतहार

(न व्याख्यातम्)

१०३ द्रुणदभिचार

द्रुणन्तः गच्छन्तः अभिचाराः हिंसाकर्माणि यस्मात् ।

हिंसाकर्माभिचारः स्यात् ।

इत्यमरः ॥

१०४ कथितविचार

कथितः परिपक्वः विचारः यस्य ॥

१०५ व्यपगतपार

व्यपगतः विशेषेण अपगतः पारः परतटः । अर्थात् संसारान्धेः ॥

१०६ स्मृतवरनार

नराणां समूहः नारम् । यत् च तत् नारं च वरनारम् । स्मृतं
वरनारं येन ॥

१०७ क्षपणकमार

क्षपणकान् बौद्धविरोधान् मारयति इति ॥

१०८ प्रसुतकुमार

प्रसुताः उत्पादिताः कुमाराः युधराजानः येन ॥

१०९ श्रीमदुदार

कर्मधारयः ॥

११० प्रतिभटदार

प्रतिभटान् प्रतिकूलभटान् दारयति इति ॥

१११ प्रभुतागार

प्रभुतायाः अगारं गृहम् ।

११२ क्षयदभिसार

क्षयन् नश्यन् अभिसारः परस्त्रीगमनानुकूलो व्यापारः यस्य ॥

११३ प्रतिसरसार

प्रतिसरो नियोज्यः सारः न्याय्यः यस्य ॥

११४ स्तुतगुणतार

स्तुताः विस्तृताः गुणा एव ताराः दाराः यस्य ॥

११५ प्रलयकुठार

प्रलयः आपात्तिः । तस्य कुठारः । तरसाम्यात् तद्विचारकः ॥

११६ त्रिभुवनपाल

त्रिभुवनपालकः ॥

११७ प्रगुणकपाल

प्रगुणां भूयसीं कृपां लाति आदत्ते । अर्थात् स्वीयेषु ॥

११८ प्रसरदरालप्ररुचितवाल

प्रसरन्तः अराखाः कुटिखाः प्ररुचिताः शोमिताः घाखाः केयाः यस्य ॥

११९ प्रभवरवाल

प्रकृष्टा भा यस्य इति प्रभः । घरः उत्कृष्टः । बालः शिशुः यस्य ॥

१२० क्लुतकरवालध्वनितविडाल

क्लुङ् गतौ । क्लुतः प्राप्तः, यः करवाढः खड्गः तेन ध्वनिताः
विडालाः विदलनानि येन ॥

१२१ द्विजपतिभाल

द्विजपतिः भाले यस्य । द्विजपतिवत् भावं यस्य इति वा । द्विज
पतिमां लाति इति वा ॥

१२२ प्रतिहतकाल

प्रतिहतः निरस्कृतः कालः मृत्युः येन । पूर्णायुपत्वात् ॥

१२३ क्षरदधजाल

स्पष्टम् ॥

१२४ प्रमुखकरालद्रुहिणविडालप्रखरतमाल

प्रमुखाः श्रेष्ठाः कराढाः भयानकाः द्रुहिणाः शत्रवः । तेषां विडाढः
भक्षकः प्रकरः तीक्ष्णः तमालः खड्गः यस्य ॥

१२५ ज्वलितपलालच्छविकलिकाल

ज्वलितः पलाढच्छविः कलिकालः येन ॥

१२६ प्रतिमठतालप्रभृतिविशाल

प्रतिमठसंघकः यः तालः तत्प्रभृतीन् विशालयति विस्तारयति
इति ।

तालः करतलेऽङ्गुष्ठमध्यमाभ्यां च सम्मिने ।

गीतकालक्रियमाने करास्फाले द्रुमान्तरे ।

याद्यभाण्डे च कांस्यस्य तस्य ताल्यजर्ग्यार्थो

ज्ञेयं तु दरिताले स्यात् ।

इति भेदिनी ॥

१२७ स्मयितसुधर्म

स्मयिता स्मयं विस्मयं ईपद्धासं वा प्रापिता सुधर्मा देवसभा येन ।
स्यात् सुधर्मा देवसभा ।
इत्यमरः ॥

१२८ प्रविहितधर्म

प्रविहिताः धर्माः पुण्यानि येन ।
धर्मः पुण्ययमन्यायस्वभावाचारसोमपाः ।
इति विश्वः ।
धर्मोऽस्त्री पुण्य आचारे स्वभावोपमयोः कर्तौ ।
अहिंसोपनिषन्त्याये ना धनुर्यमसोमपाः ।
इति मेदिनी च ॥

१२९ त्रिदशसधर्म

त्रिदशैः देवैः सधर्मा तुल्यः ॥

१३० प्रविदितमर्म

प्रविदितानि मर्माणि रहस्यानि येन ॥

१३१ प्रचरदधर्मप्रमथनकर्म

प्रचरन्तः ये अधर्माः तत्प्रमथनानि कर्माणि यस्य ॥

१३२ ध्रुवकृतकर्म

ध्रुवाणि नित्यानि कृतानि कर्माणि येन । क्रियते इति कर्म । कृत्रो
भावे कमणि च मनिन् ।
कर्म व्याप्ये क्रियायां च पुंनपुंसकयोर्मतम् ।
इति रुद्रः ॥

१३३ द्विपततिचर्मश्रयिपरिकर्मक्षणगणनर्म

द्विपततिचर्मश्रयी महादेवः । तत्परिकर्म सेवा । तत्र यः क्षणः
उत्सवः तस्य गणः समूहः । तत्र नर्म क्रिया यस्य ।
परिकर्माङ्गसंस्कारः ।
इत्यमरः ॥

१३४ क्षितितिलवर्म

भूतलकवच ॥

१३५ श्रुतिशतशर्मप्रद

श्रुतिशतानां शर्मप्रदः कल्याणप्रदः ॥

१३६ वितरयर्मः

शुभं भर्म सुवर्णम् ।

तपनीयं शातकुम्भं गाङ्गेयं भर्म कर्तुम् ।

इत्यमरः । तस्य प्रवितरः प्रधितरणम् ।

तेन घर्मस्य तापस्य क्षयकरः शान्तिकरः ॥

१३७ पाहि स्वकजनमेतं

APPENDIX II.

जगद्भिजयच्छन्दः

बृहत् मूलम्

[Variants in reading found in the manuscript with the text alone are given in the foot-notes. The figures there refer to the line numbers above. The figures on the left of the column refer to the section number in the body of the book and those in the right of the column refer to the lines].

खण्ड १.

१	जय जय चण्ड		भ्रमिकोदण्ड	
	द्युतिजयचण्ड		द्रुतकोदण्ड	
	प्लुतरिपुचण्ड		प्रयलितदण्ड	
	भ्रंशितचण्ड	४	प्रोहितदण्ड	२०
	प्रणुदितचण्ड		आसितदण्ड	
	चोमितचण्ड		स्वीरुतदण्ड	
	व्यासितचण्ड		दमातलदण्ड	
	द्विचयदचण्ड	८	स्कन्दनदण्ड	२४
	स्फुरत्प्रचण्ड		प्रोद्धुरदण्ड	
	शुटत्प्रचण्ड		मुतमहिदण्ड	
११	समाप्रचण्ड		२१ प्रोद्धुदण्ड	
	भ्यसत्प्रचण्ड	१२	ग्लायितदण्ड	२८
	धुचप्रचण्ड		स्तिमिजलदण्ड	
	ध्रीभुजदण्ड		द्रावकदण्ड	
	अधिकोदण्ड		क्षितिमार्तण्ड	
	प्रादितदण्ड	१६	स्तुतमार्तण्ड	३२

१३४ क्षितितलवर्म

भूतलकवच ॥

१३५ श्रुतिशतशर्मप्रद

श्रुतिपतानां शर्मप्रदः कस्याणप्रदः ॥

१३६ शुभभर्मप्रवितरघर्मक्षयकर

शुभं भर्म सुवर्णम् ।

तपनीयं शातकुम्भं गात्रेयं भर्म कर्तुरम् ।

इत्यमरः । तस्य प्रवितरः प्रधितरणम् । घञर्थे कविधानमिति कः ।

तेन घर्मस्य तापस्य क्षयकरः शान्तिकरः ॥

१३७ पाहि स्वकजनमेतं भक्तिसमेतम् ॥

APPENDIX II.

जगदिजयच्छन्दः

बृहत् मूलम्

[Variants in reading found in the manuscript with the text alone are given in the foot-notes. The figures there refer to the line numbers above. The figures on the left of the column refer to the section number in the body of the book and those in the right of the column refer to the lines].

खण्ड १.

१	जय जय चण्ड		भ्रमिकोदण्ड	
	द्युतिजयचण्ड		द्रुतकोदण्ड	
	प्लुतरिपुचण्ड		प्रवलितदण्ड	
	भ्रंयितचण्ड	४	प्रोहितदण्ड	१०
	प्रणुदितचण्ड		आसितदण्ड	
	चोमितचण्ड		स्वीकृतदण्ड	
	व्यासितचण्ड		दमातलदण्ड	
	क्षिद्यदचण्ड	८	स्कन्दनदण्ड	१४
	स्फुरत्प्रचण्ड		प्रोद्धुरदण्ड	
	हृष्टप्रचण्ड		श्रुतमहिदण्ड	
११	क्षमाप्रचण्ड		२१ प्रोद्धुदण्ड	
	श्वसत्प्रचण्ड	१२	भ्लाथितदण्ड	१८
	ध्रुवप्रचण्ड		स्तिमिजलदण्ड	
	श्रीभुजदण्ड		द्रावकदण्ड	
	भयिकोदण्ड		क्षितिमार्तण्ड	
	माहितदण्ड	१६	स्तुवमार्तण्ड	१२

	स्थितजगदण्ड		भ्रस्तसरण्ड	
	द्रवदहदण्ड		द्वेपिसरण्ड	
	प्रबलदुदण्ड		चुरणसरण्ड	
	श्रितनवखण्ड	३६	म्लक्षितमण्ड	६८
	प्रगलितखण्ड		स्वर्दितमण्ड	
	स्फिरमणिपण्ड		व्यञ्जनमण्ड	
	प्रविहितगण्ड		प्रपीतमण्ड	
३१	द्युतखलखण्ड	४०	व्यञ्जनमण्ड	७२
	स्वादितखण्ड		६१	भ्राशिशिरण्ड
	त्रिजगदखण्ड		त्रिखितशिरण्ड	
	स्फुरितगुणौघ		प्रियतमरण्ड	
	श्रीभीखण्ड	४४	स्खलदेरण्ड	७६
	व्यवसितपण्ड		द्रुमसमवैरि	
	क्षितपाखण्ड		प्ररुदितरण्ड	
	स्तावकगण्ड		क्षारितरण्ड	
	भ्राजितगण्ड	४८	क्षोणिवरण्ड	८०
	स्तोचितगण्ड		प्रमदवरण्ड	
	व्यापृतगण्ड		श्लिष्टप्रत्यण्ड	
	श्लथरिपुगण्ड		स्तुप्रत्यण्ड	
४१	श्वसनितगण्ड	५२	प्रण्ड्वरण्ड	८४
	द्रावितगण्ड		प्रशितवरण्ड	
	ह्लादकगण्ड		७१	त्रातवरण्ड
	प्रविजितगण्ड		प्रेष्ठवरण्ड	
	क्षोदितगण्ड	५६	स्येष्ठतरण्ड	८८
	क्षितपोगण्ड		म्लक्षितफण्ड	
	क्षितपोगण्ड		व्यापत्तिनी	
	क्षितपोगण्ड		प्रौढतरण्ड	
	त्रिदशभरण्ड	६०	प्रहृतवितण्ड	९२
	श्लाघितपण्ड		न्यस्तवितण्ड	
	त्रस्यदपण्ड		प्रस्तवितण्ड	
५१	त्यक्षितभण्ड		प्रसितवितण्ड	
	न्यफरुतभण्ड	६४	भ्रियमार्तण्ड	९६

८१	श्लिष्टमार्तण्ड		प्रदलितमुण्ड	११२
	प्रभुमेरुण्ड		प्रमथनरोद्र	
	स्तुप्तेरुण्ड		प्रक्षरशुण्ड	
	पुद्मेरुण्ड	१००	भूमिधरशुण्ड	
	क्षितिषारुण्ड		प्रसमसशुण्ड	११६
	च्युद्धारुण्ड		द्विपवरमुण्ड	
	प्रियजलरुण्ड		स्मितचामुण्ड	
	क्षितजलरुण्ड	१०४	त्याजितशुण्ड	
	स्वृतजलरुण्ड		प्रीणितशुण्ड	१२०
	प्रभरितकुण्ड		घ्रापितशुण्ड	
	प्रपिच सुकुण्ड		क्षितपरतुण्ड	
	व्युदसितकुण्ड	१०८	व्यपहतमुण्ड	
९१	प्रवरितकुण्ड	१०१	व्युपरतकुण्ड	१२४
	द्रुभृतकुण्ड		द्रवसितमुण्ड	१२६
	प्रद वरशुण्ड			

SECTION I.

- ६, ७. व्यासितचण्डसोमितचण्ड
 ८. भ्राजदचण्ड instead
 १५. स्थितकोदण्ड
 २७. म्नायितदण्डप्रस्तुतदण्ड instead
 ३१, ३२. omitted.
 ५९. omitted. There is क्षितपोगण्ड repeated only once.
 ६३. व्यायितभण्ड instead.
 ६५. ध्वस्तसरण्ड
 ७२. स्रस्तभरण्डभ्रष्टसरण्ड instead
 ७३. घ्राजिरिषण्ड
 ७४. घ्रापितशिलण्डस्फुरदेरण्ड instead
 ८२. द्विदप्रचण्ड
 ८३, ८४. प्रक्षवरण्डप्लिदप्रत्यण्ड instead
 ८७. धेष्टवरण्ड
 ९४. व्ययितयितण्ड instead
 ९५, ९७, ९८. क्षितमार्तण्डस्तुतमार्तण्ड instead

१००. omitted

१०५, १०६, १०७. क्षतजलरुण्डप्रभरितकुण्डप्रधिवसुकुण्ड instead

१०९. द्राधितकुण्डस्थापितकुण्ड instead

१२२. छुटदरितुण्ड instead

१२३. व्युपहितमुण्ड instead

१२५. प्रमृदितमुण्ड

खण्ड २.

प्रोन्निद्राण		स्मृतविज्ञान	
क्षिप्रविमान		स्तरितग्लान	
छर्पितयान		स्फुटमम्लान	
प्राचरायान	४	स्मितपरिधान	२८
क्षमायितहान		स्फुटदुधान	
प्रहसमान	१३१	अदितविगान	
प्रमासमान		त्रिपथपुनान	
व्योमसमान	८	द्विपल्लुनान	३२
१११ त्रिगुणनिदान		त्रिपुरधुनान	
प्रलयितदान		स्वभूदधान	
प्रायितदान		स्वर्गददान	
क्षितिनिधान	१२	ब्रह्मोद्यान	३६
द्रुमसन्तान		ब्रह्मोद्यान	
त्रिजगत्प्राण		ब्रह्मोद्यान	
स्तकदुपमान		ब्रह्मोद्यान	
स्वरदनुमान	१६	१४१ श्रेष्ठोद्यान	४०
स्मयगीर्धराण		स्वव्युत्थान	
श्रुतियुतगान		द्रुड्व्युत्थान	
ध्वनितपुराण		व्यूढपिधान	
१२१ प्रथितपुराण	२०	व्यूढनिधान	४४
प्रसिताधान		प्रत्ययधान	
प्रसिताधान		अमदपदान	
त्रिविधज्ञान		स्वतःप्रमाण	
कथिताज्ञान	२४	प्रावनिपान	४८

	सुखप्रज्ञान		ग्रजपरमान	
	श्रीप्रज्ञान		स्वरसन्धान	
१५१	प्रणयाद्धान		क्रियाविधान	
	श्रेयःस्थान	५२	त्रिपुरामान	८४
	प्रकृतिस्थान		संसनमान	
	प्रकृतिचितान	१८१	द्रविणस्थान	
	मातचितान		द्रविणस्थान	
	क्षेत्रचितान	५६	ध्वस्तविगान	८८
	त्रिदिचचितान		द्रमितनिमान	
	चीरचितान		क्रमसंस्त्यान	
	क्षतचितान		धृतपरिमाण	
	स्तोत्रचितान	६०	श्रुतबहुमानं	६२
१६१	प्रोदिततान		प्रणतत्राण	
	त्वगधिष्ठान		स्यन्दितवान	
	प्रपदत्राण		प्राप्तविषाण	
	ग्रहगृहस्थान	६४	१९१ व्यायितपान	६६
	व्यवहितकाण		ध्वजनिःस्थान	
	प्रोषद्गाण		भ्यसगृहस्थान	
	क्रमजुपमाण		स्तोमितगाण	
	द्रविपापाण	६८	ज्वलदभिधान	१००
	ध्रममुष्णान		ललदभिमान	
	ध्रमपुष्णान		मुनिर्वाण	
	ग्रहसंस्त्यान		क्रमितध्राण	
१७१	द्रवविद्राण	७२	क्षरितद्राण	१०४
	श्रेयःस्थान		द्वेडप्सान	
	प्रनिधलयाण		सृष्टितध्यान	
	द्वयनिर्माण		स्विरसापान	
	स्फायितयाण	७६	व्यानसमान	१०८
	ध्वनदालान		स्फुटितोदान	
	द्विपरुन्धान		ध्राजिप्राण	
	प्रसितरुपाण		२०१ श्रेयप्राण	
	द्वेदितयाण	८०	श्रद्धोष्णचिदान	११२

क्षमनिस्वान		व्याचक्षाण	१३२
स्वरुनिर्माण	२२१	त्रिःपद्यमान	
स्मयविश्राण		प्रसंस्तवान	
ख्यापितदान	११६	ध्रुवजरसान	
द्रमदभिमान		स्वव्यवधान	१३६
प्रखदभिमान		प्रतिसन्धान	
स्पृहाभिमान		स्वारभमाण	
प्रहाभिमान	१२०	क्षमराचसान	
स्तोकखगान		प्रणययगृणान	१४०
२११ ध्रुवसन्तान		प्रणयबुधान	
ध्रुवसन्तान		प्रणयद्वसान	
ध्रुवविदधान	१२४	प्रप्लवमान	
ध्रुवपचमान		प्रक्रममाण	१४४
ध्रुवजुहुराण		ध्रुवयजमान	
ध्रुववृधसान		प्रतिजभमान	
स्वमज्जसान	१३८	२३१ प्रसमिन्धान	
ध्रुवसहसान		प्रमन्दसान	१४८
ध्रुवयुज्जान		व्याजुक्षान	
ध्रुवमीयान		दुग्धयुधान	१५०

SECTION II.

३. स्तोचितयान instead.
 १५. ध्रुवदुपमान instead.
 १७. स्फिरगीर्वाण instead.
 १८. श्रुतिरुतगान
 २०. omitted
 २४. स्तलदक्षान
 ३०. क्षमपरिमानश्रुतविमान instead.
 ३३. त्रिदशदधान instead.
 ५६. स्तम्भवितान
 ६६, ६७. प्लीहदकाणद्वन्द्वजुपाण instead.
 ६६. ध्रमणमुपाण
 ७०. प्रीतिपुपाण instead.

	प्रसुतकुमार			
	प्रभुतागार			छातर
	प्रगुगृङ्गार			
	भीमदुदार	४४	२९१	५७
	व्योमोदार			
	क्षमाधरधार			५१५
	क्रीडितदार			
	स्रस्तविदार	४८		
	प्रतिभटदार			
	प्रमुदिततार			
	श्रद्धाधार			५२५
	स्म। दुदार	५२		
२७१	श्रितजलधार			
	क्लीवनिवार			
	स्वःप्राचार			७
	व्रजिततुषार	५६	३०१	मुम३
	प्रोषितजार			
	व्रजिज्वार			
	प्रेक्षितवार			
	स्त्रीगणधार	६०		
	प्रत्ययधार			
	क्षयदमिसार			
	क्षयसंधार			
२८१	श्रीघनसार	६४		
	प्रतिसरसार			२५६
	प्रतिसरसार			
	प्रतिमरसार			
	प्रतिमरसार	६८	३११	
	प्रतिसरसार			
	प्रतिसरसार			
	स्वःप्राकार	७२		२५८

कर्मसंतारः		प्रदामदार	
कैषाङ्कार		प्रदामदार	११२
अन्यितवार	३२१	द्योतिकङ्कार	
स्फोटकवार	१०८	प्रदामकुठार	
दुतकेदार		प्रदामकुठार	
ज्वलनकङ्कार		स्वादुकुठार	११६

SECTION III.

१. Omitted. This omission is along with the end of the last section.
३. प्रसितविकार instead.
- ४, ५. व्यपहतभार extra between the two.
१५. Omitted
२३. स्वजलदमिचार
२४. कुशितविचार
- २४, २५. कयदुपचार extra between the two.
२६. स्थितसंचार
२८. स्थापितसार
२९. सुतसंसार instead
- ४८, ४९. प्रतिमददारस्तविदार
५६. प्लविततुपार
५८. धतितज्वार
५९. श्लाघितवार instead
६१. Omitted
- ६२, ६३. क्षिप्तादार extra between the two
६४. सुतिघनसार
८३. Omitted
- १०४, १०५. भ्राजितदार extra between the two.
१०६. The section ends here. All the other lines omitted.

	प्रसुतकुमार		क्षपुरस्कार	
	प्रभुतागार		क्षतिरस्कार	
	प्रगुशृङ्गार		क्षन्मस्कार	
	धीमदुदार	४४	क्षपुरस्कार	५६
	व्योमोदार		स्वकफूत्कार	
	दमाधरधार		क्षविनिष्कार	
	क्रीडितदार		प्रसमुत्सार	
	स्रस्तविदार	४८	प्रसंप्रकार	८०
	प्रतिभटदार		कलत्प्रकार	
	प्रमुदिततार		प्रतिद्वितार	
	श्रद्धाधार		चयगणतार	
	स्म। दुद्धार	५२	श्रिदलंकार	८४
२७१	श्रितजलधार		ध्वदहंकार	
	झीबनिवार		स्रभिर्धार	
	स्वःप्रावार		द्रुमसहाकार	
	व्रजिततुषार	५६	द्रुमदुर्वार	८८
	प्रोषितजार		श्र। द्वरींकार	
	मञ्जिन्वार		कीर्त्तनकार	
	प्रेक्षितवार		हर्षहर्षकार	
	स्त्रीगणहार	६०	स्वरुवारवार	९२
	प्रत्ययहार		स्वरुपरिवार	
	क्षयदभिसार		स्वरुपरिवार	
	क्षयसंवार		प्रस्तरवार	
२८१	श्रीघनसार	६४	प्रस्तरवार	९६
	प्रतिसरसार		स्वरुपरिवार	
	प्रतिसरसार		श्रीप्रस्तार	
	प्रतिसरसार		श्रीदोदार	
	प्रतिमरसार	६८	प्रद्विलाकार	१००
	प्रतिमरसार		स्पृष्टव्याहार	
	प्रतिसरसार		स्तुतगुणतार	
	प्रतिसरसार		स्फुण्डिततार	
	स्वःप्राकार	७२	क्ष। तिततार	१०४

कर्मसंसार		प्रदग्मदार	
केगाङ्गार		प्रदग्मदार	११२
अन्यितवार	३२१	द्योतिकङ्गार	
स्फोटकवार	१०८	प्रदग्मदार	
हुतवेदार		प्रदग्मदार	
ज्वलनफदार		स्वादुकुङ्गार	११६

SECTION III.

१. Omitted. This omission is along with the end of the last section.
३. प्रसितविकार instead.
- ४, ५. व्यपहतमार extra between the two.
१५. Omitted
२३. स्वलदमिचार
२४. रुशितविचार
- २४, २५. क्रयदुपचार extra between the two
२६. स्थितसंचार
२८. स्थापितसार
२९. सुतसंसार instead
- ४८, ४९. प्रतिभङ्गदारस्त्रस्तविदार
५६. प्लविततुपार
५८. धतिसञ्चार
५९. श्लाघितवार instead
६१. Omitted
- ६२, ६३. क्षिप्तद्वार extra between the two
६४. द्युतिघनसार
८३. Omitted
- १०४, १०५. अज्ञितद्वार extra between the two.
१०६. The section ends here. All the other lines omitted.

खण्ड ४.

	सम्भितदास		कुरास	
	स्थितिकैलास		श्यापितकास	१३
	सम्भितदास		मदितश्वास	
	प्रेमनिवास	४	स्यमिताश्वास	
	शोरितपाश		प्रस्तोज्जास	
	व्यथितहास		स्वादितघास	१६
	क्रान्तविवास		स्वतनुम्लास	
३३१	कृमिकीनास	८	त्रौकितमास	
	कथनविलास		श्वेतितवास	
	द्वलदम्यास		परप्रकाश	४०
	स्फूर्च्छितरास		३६१ स्वपत्रकाश	
	द्राडितवाश	१२	त्विडिजतकाश	
	स्थलदयकाश		कथितायास	
	प्रेपिनिकाश		शुथद्विजास	४४
	स्त्यापितभास		विद्रुहकजास	
	क्रोधितभास	१६	भ्रूव्यत्यास	
	हरणप्रास		प्रपितव्यास	
	मनातन्यास		शुफितव्यास	४८
३४१	क्षुरसङ्काश		स्तरणहास	
	स्रवितप्रास	२०	प्रियविश्वास	
	स्थापिश्वास		प्रणितपलाश	
	ध्यातविकाश		३७१ छन्नपलाश	५२
	ज्ञातविभास		ज्ञातपलाश	
	स्थापितवास	२४	प्रेप्सितकाश	
	ध्यातदुताश		श्रोण पलाश	
	प्रातबुधास		प्रणितव्याश	५६
	स्वयंनिराश		स्तनितसलाश	
	प्रायितरास	२८	द्रोहिनिरास	
३४५१	त्यक्तोच्छ्वास		कुरपरास	
	स्पर्धिविनाश		स्निग्धाभ्यास	६०

	स्तुक् सन्न्यास		सुसदधियास	५०
	स्वःपतिरास		द्वीच्छितदास	
	प्रमाप्रकाश		चोदितदास	
३८१	व्यातदरास	६४	प्रचितचकास	
	द्विष्टदरास		४०१ प्रीणितदास	५४
	क्लिष्टदरास		भ्रजितस्पास	
	प्रायितलास		ध्वजितस्पास	
	स्वरितविमास	६८	ध्वजितकास	
	भ्रेजितनास		द्रवदितिहास	५८
	ग्लपितपिपास		सुदुर्वासः	
	प्रहतयियास		कृतपरिहास	
	स्यूतसमास	७२	प्रकरविलास	
	स्नपितविपास		प्रद्रुतकास	६२
३६१	हसिताकास		ह्लादकरास	
	सूकार्पास		प्रफुल्लयास	
	ज्युतदुर्वास	७६ ४११	व्यंसककास	
	सुगुह्ययास		व्यञ्जकयास	६६
	सर्गादगवास		प्रचरद्रास	
	व्रजदधियास		प्रसयप्रास	६८

SECTION IV.

३. भ्राजितहास instead.
 ५, ६. स्वीकृतपास extra between the two lines.
 २२. स्नातप्रमास
 २९. त्यजदुच्छयास
 ३१. द्रातत्रास
 ३४, ३५. स्तब्धदुल्लास extra between the two lines.
 ३५. प्रसितोज्जास
 ३७, ३८. स्तमितव्रास extra between the two lines.

५९. क्लेषापरास
 ६३. स्वयंप्रकाश
 ६६. omitted.
 ६७, ६८. क्षितप्रयास extra between the two lines.
 ६९, ७०. ब्रह्मविभासक्रमविन्यास extra between the two lines.
 ७५. ब्रह्माभ्यास instead.
 ७६. श्रुतदुर्वास instead.
 ७६, ७७. क्षपनिभासत्यजदधिवास extra between the two lines.
 ८०. omitted.
 ८२, ८३, ८४. ग्लुचितचकासहादकभास instead.
 ८५. ध्वजितस्पाय
 ८७, ८८. स्कन्दितासक्वचिदितिहास instead.
 ८९, ९०. श्लिलदुर्वास extra between the two lines.
 ९१, ९२. प्रवलप्रास extra between the two lines
 ९३, ९४, ९५, ९६. omitted.
 ९८. omitted.

खण्ड ५.

प्रधृतकपाल	४२१	अंसितथाल	
त्रिभुवनपाल		प्रभवरयाल	
प्रगुणकपाल		भ्राजन्माल	१२
प्रकृतसमाल	४	फलुतकरवाल	
प्रसादराल		ध्वनितविदाल	
प्ररुचितवाल		च्युतजम्भाल	
प्रियतमवाल		स्फुटशैवाल	१६
प्रवलितवाल	८	प्रतिमितवाल	
श्लोणितवाल		स्फुलितजटाल	

	द्विजपतिभाष		द्योतितकाष	४४
	द्युतिनिधिभाष	२०	द्येपितकाष	
	प्रमदकुञ्जाल		श्लिङ्गुवाचाष	
	प्रतिमठताष		प्रमथकुपाल	
	प्रभृतिविद्याष		प्रेष्टितहाष	४८
४३१	प्रविजितताष	२४	श्रेष्टितहाष	
	ध्मापितताष		श्याघनिगाष	
	ग्लेवितताष		क्षरदधजाल	
	प्रयहिन्ताष		प्राधितजाल	४२
	प्रतिपाताष	२८	द्येवितजाल	
	प्रणिहितखाल		म्लासिव्याष	
	म्लक्षपियाष		स्तब्धव्याष	
	स्थगितज्वाष		व्यालव्याष	४६
	ध्रुवसुरगाल	३२	व्यालकराल	
	द्रुमसुखगाल		स्फूर्ज्ज्याष	
	क्षपितमृगाष		ज्वलितपलाष	
	क्षयिफणियाष		क्षयिकलिकाष	१०
४४१	प्रकटयिखाल	३६	प्रखरतमाल	
	प्रयितरसाष		प्रमुखकराल	
	प्रचुररसाष		त्रियिखकराष	
	श्रीफलगाल		प्रमुखदराल	६४
	द्रुहिणविडाष	४०	प्रिशिखकाष	
	प्रतिहतकाष		प्रीतकाष	
	स्थिरतम काष		कौञ्चमराष	
	द्युतिधरकाष		प्रियकशृगाल	६८

SECTION V.

१. प्रणुतकपाल
७. omitted.
१३. द्रुतकाषाळ instead.
- २५, २६. स्वीकृतताळ instead.
- २६, ३०. प्रीतशृगाल extra between the two lines.
३६. त्रिदशमराल instead.

४६. चतचण्डाल instead.
 ४७, ४८. प्रभवाचालस्तुतसंचालच्चवितविचाल extra between the two liens.
 ४९. omitted.
 ५०. भ्राजिनिगाल
 ५१, ५२, ५३. कमडुलाल instead.
 ६१. All lines from this (inclusive) omitted.

खण्ड ६.

	ध्रुवसुखधाम		स्मायककाम	२४
	स्फाटिकधाम		त्र्यक्षरकाम	
	द्युतिपतिधाम	४६१	त्रिलोककाम	
	व्यलीकधाम	४	प्रपठितसाम	
	त्रिवर्गधाम		द्विजकृतकाम	२८
४७१	स्वतन्त्रधाम		क्ष्वेलितभाम	
	प्रलयनिराम		द्राघितभाम	
	श्रियाभिराम	८	व्यापितभाम	
	स्वनिहितराम		स्फुन्दितभाम	३२
	स्नेहाराम		भ्राशितभाम	
	द्वेषितराम		स्तावितनाम	
	स्नेहितराम	१२	प्लीपरिणाम	
	म्लेवितराम		प्राणायाम	३६
	प्रतिस्तराम		प्रवलक्षाम	
	प्रणयितराम	५०१	प्रत्तललाम	
४८१	श्रद्धितराम	१६	श्वेतललाम	
	स्वकविराम		श्वलललाम	४०
	द्रावकधाम		स्फीतललाम	
	प्रापितधाम		श्वल्लललाम	
	श्व्योतितधाम	२०	द्वरलललाम	
	स्फेदितधाम		स्थलितललाम	४४
	स्मेदितधाम		द्वेपललाम	
	स्फेदितकाम		स्वभूललाम	

	प्रेज्जितलाम		स्तापितदाम	
५११	प्रयत्नलाम	४८	स्वर्णग्राम	२९
	व्यापितयाम		प्रकुलग्राम	
	श्रोपितयाम		प्रमवदग्राम	
	ध्याग्रस्थाम		प्रससंग्राम	
	चोभणग्राम	१२	स्वपन्नग्राम	९०
	प्रेरितसाम	५२०	स्वःशुभदाम	९१
	द्वयदुदाम			

SECTION VI.

The variants are so many part 7 have to give this section as found in the manuscript.

धुव नुलधाम	कृतविनाम
स्काटिकधाम	स्तापितनाम
पुतिपतिवान	श्लोकपरिणाम
प्रलयनिगम	मुटपरिणाम
स्नेहितराम	प्राणायाम
द्वेष्टितराम	प्रयत्नग्राम
श्लेष्टितराम	प्रेरितसाम
प्रतिष्ठितराम	प्रेरितसाम
प्रसरितराम	प्रत्तललाम
श्रियाभिगम	द्वयदुदाम
स्वनिहितराम	स्तापितदाम
स्नेहागम	त्रिपःग्राम
श्लेष्टितवाम	व्यासंग्राम
स्नेष्टितवाम	क्षुण्णश्याम
श्रुतिनवाम	चालिलसाम
हमयितनिकाम	घाटितसाम
प्रमदितकाम	द्वेष्टितसाम
प्रपठितसाम	हमयविधाम
द्विजकृतकाम	द्वेष्टविधाम
व्यापिनयाम	व्यापितयाम
स्वच्छविगम	प्रयितापान

श्लाघितयाम
 प्रत्तललाम
 श्वेतललाम
 हरेडितलाम
 वषाघ्नस्थाम
 क्षोभणशाम
 धौत्रनिराम
 घ्राह्यणक म
 धेयस्काम

स्निहातलाम
 स्त्रीव्यायाम
 क्षुत्त्रियाम
 श्लेषश्याम
 ह्रीच्छद्राम
 द्रादेतलाम
 स्फूर्च्छितलाम
 स्वःसुखलाम

APPENDIX III.

जगद्विजयच्छन्दः

लघु मूलम्

खण्ड १.

१	जय जय धीन		ध्वनिजितवीण	
	त्रिजगदधीन		प्रतिहतमीन	
	प्रनुदितधीन		प्रतिसृतमीन	
	प्रणमनधीन	४	ध्वजसुकुलीन	१२
	क्षितिधरलीन		प्रसरदधीन	
	प्रचकितवीन		प्रतिभटवीन	
	प्रचुरमधीन		सुनिभुजरीण	
	स्वमतिनधीन	=	प्रखलधुरीण	१६

खण्ड २.

	स्फुटमभिराम		प्रविद्धितनाम-	
११	ध्रुवसुखधाम		त्रिगुणितदाम	१२
	सुतिपतिधाम		सुतिजितकाम	
	स्वनिहितराम	४	प्रियतमचाम	
	प्रपठितसाम	२१	प्रणिहितयाम	
	द्विजकृतकाम		प्रलयितयाम-	१६
	दुपरतभाम		व्यथ गनकाम-	
	प्रमितललाम	=	प्रकृति निकाम-	
	स्तुतपरिणाम		स्खलितविनाम	१८
	त्रिभुवनधाम-			

खण्ड ३.

	प्रचलसमीर-		धितजलतीर-	
	प्रतिगततीर-		प्रकटपट्टीर-	
	प्रकलकुलीर-		सुगितकुटीर	
	प्रणमरमीर-	४	क्षितिपकटीर-	=

प्रयत्नरीर-
प्रणिहितचीर
प्रमदितधीर
ध्वनितगभीर
स्फुटकरवीर-

१२

हृषीकर चीर-
क्षितिपतिरीर
प्रघृणितभीर
प्रतिहृतसीर
ध्वज वरकीर-

१६

१८

खण्ड ४.

स्वनुवृत्तनास
स्फुरदणुदास
प्रेमनिवास
प्रियविश्वास
अणितपलाय
प्रहतखलाय
प्रजितदशाय
प्रकटितरास-
प्रकरविलास

४

प्रणयितदास
द्युसदधियास
द्विजगणभास
व्यपगतनास
च्युतपरेहास
प्रतिसभकाय
स्थलद्वकाय
प्रदुतदुताय
प्रचितसमास

४१

१२

१६

१८

खण्ड ५.

प्लुतरिपुचण्ड
क्षिप्रचदचण्ड
प्रणुदितचण्ड
५१ चंचितचण्ड
ध्रुवप्रचण्ड
स्फुरत्प्रचण्ड
श्रीभुजदण्ड-
अधिकोदण्ड-
प्राहितदण्ड
प्रवलितदण्ड
प्लुतमहिदण्ड
स्थितजगदण्ड
द्रवदहदण्ड
प्रवलदुदण्ड
श्रितनवखण्ड
प्रगलितपण्ड-

४

१२

१६

स्फिरमणिखण्ड-
प्रविहितगण्ड
६१ द्युतखलखण्ड
त्रिजगदखण्ड
श्लथरिपुगण्ड
प्रविजितगण्ड
त्रिदशभरण्ड-
श्लाघितपण्ड
अस्यदपण्ड
प्रमदवराण्ड
क्षितिमुवराण्ड
प्रहतवितण्ड
क्षतजलवण्ड
७१ प्रवरितकुण्ड
म्युदसितकुण्ड
प्रभरितकुण्ड

६१

२०

२४

२८

३२

द्विदलितमुण्ड	प्रसभसशुण्ड	१६
प्रगलितशुण्ड-	द्विपचरमुण्ड	
भमिधरशुण्ड	क्षितपरशुण्ड	३५

खण्ड ६.

त्रिगुणनिदान	क्रमगुणमाणा	
स्तकदुपमान	गन्धिलघाणा	
श्रुतियुतगान	द्रुमितनिमान	
घनितपुराण	प्रशितरूपाणा	१६
५१ प्रथितपुराण	व ३५१ मान	
प्रदितत्रिगान	धुतपरिमाण	
त्रिथपुनान	श्रुतयः मान	
त्रिपुरधुनान	स्यन्दितवान	२०
प्रत्ययधान	ज्वलदमिधान	
भमदपदान	प्रणायगृणान	
स्वतःप्रमाण	धुचलभमान	२१
प्रकृतिवितान	१२	

खण्ड ७.

त्रिपदविचार	प्रभुतकुमार	
स्वभ्यवहार	श्रीमदुदार	
१०१ धर्मपरिहार	प्रतिभट्टदार	१२
स्थितिगतद्वार	प्रभुतागार	
द्वुणदभिचार	क्षयदमिसार	
कथितविचार	प्रतिसरसार	
व्यपगतपार	स्मृतगुणतार	१६
स्मृतवरनार	प्रलयकुठार	१७
क्षपणकमार		

खण्ड ८.

त्रिभुवनपाल	प्रभवरवाल	
प्रशुणकपाल	फलनकरवाल	
प्रसरदराल	घनितविदाल	
प्रदचितवाल	४ १२१ द्विजपतिभाज	५

प्रतिहतकाल		ज्वलितपलाल-	
क्षयकाल		क्षयिकलिकाल	
प्रमुखकाल		प्रनिमठताल	१६
द्रष्टव्यविडाल	१२	प्रभृतिविशाल	१७
प्रखरतमाल			

खण्ड ९.

स्मयितसुधर्म		क्षयगणनर्म	
प्रविहितधर्म		क्षितितलवर्म	
प्रिदरासधर्म		श्रुतिशतराम-	१२
प्रविदितधर्म	४	प्रद शुभधर्म-	
१३१ प्रचरदधर्म		प्रवितर धर्म	
प्रमथनकर्म		क्षयकर पाहि	
ध्रुवकृतकर्म		स्वकजनमेतम्	१६
क्षिपततिचर्म-	८	भक्तिसमेतम् ॥	१७
अधिपतिचर्म-			

Variants in the manuscript with the text alone:

1. In the third section, the line प्रमदिनधीर (L. 11), and in the fifth section, the line ध्रुवप्रचण्ड (L. 5) and in the ninth section the final portion पाहि स्वकजनमेतं भक्तिसमेतम् are found only in this manuscript.

2. In the sixth section, all the lines from प्रशित-
कृपाण (L. 16) to the end and in the seventh section
all the lines except the last, प्रलयकुडार are missing in
this manuscript.

APPENDIX IV.

Common Passages.

(a) Identical

पृष्ठ	लघु	पृष्ठ	लघु	पृष्ठ	लघु
३	४८	१५४	८७	४५६	१२३
४	५१	१६६	८८	४५५, ४६२. }	१२
५	५०	१७३	८९		
८	४९	१७७	९१	४६६	११
९	५२	१७९	९२	४७५	१३
१५	५३	१८५	९०	४८६	१२
२६	५६	१८६	९३	४९२	१४
२७	५७	१८७	९४		
२८	५८	१८९	९५		
२९	५९	१९५	९६		
३०	६०	२२६	९७		
३१	६१	२४३	९९		
४०	६३	२४५	१००, १०१	१६	५५
४४	६४	२५०	१०३	२०	५५
४९	६५	२५१	१०४	३३	६२
५०	६६	२५२	१०५	९४	७५
६७	६७	२६१	१०७	११९	७९
७६	६९	२६५	१११	२३०	९८
८७	७०	२७९	११२	२५८	१०६
९०	७२	२८४	११३	२६३	१०८
९१	७१, ७३	३१२	११४	२६६	१०९
९९		३२७	३३	२६९	११०
१११	७७	३३५	४५	३४७	४६
११७	७८	३६९	३४	३८१	३७
११९	७९	३७०	३५	४१८	११८
१२०	८०	३९७	४०	४६१	१२५
१२१	८१	४१५	११६	४७३	१०
१३१	८२	४१६	११७	४८६	२०
१३२	८३	४२४	१२०	४८७	२१
१३३, १३५	८४	४२७	१२१	४८८	१९
१४६	८५	४३०	१२६	४९५	१५
१४७	८६	४४६	१२२	५०४	१६

(b) Similar

INDEX.

अक्षयड	३३ see खयड	अभ्यास	पौनःपुन्य ३३३; संमुखोपवेशन ३७७
अगार	गृह २६४	अम	अमति गच्छति इति ३९०
अघ	पाप ४५६	अम्लान	हृष्ट १२८
अङ्गार	३१६	अराल	कुटिल ४१८; सम- ददन्ती ४६४
अचयड	शान्त ८ see चण्ड	अल	४१७ see प्रकृत- तमाल
अज्ञान	अविद्या १२५	अलंकार	२९७
अण्ड	२६ see जगदण्ड; मुक्क २७; वीर्य, परःक्रम २८ see उदयड	अवकाश	आकाश ३३५
अधिकार	२३९	अवनार	२५९
अ.प.वास	धूपनादिभिः सं- स्कार ३९६ see वास; निवास ३९७	अथ	यः श्रेष्ठः । तन्निष्ठः ३७६ see य.
अधिष्ठान	स्थान १६२	अस	न विद्यते सः कोपः ३७७ see स; ३८३ see दशास; ४१० see व्यंस- क.कास; ४१३ see प्रवरप्रास and अस
अनुमान	११८	अइंकार	२९८
अपण्ड	वीर ५०	अहत्	शत्रु २७
अपदान	मःत् कर्म १४६		
अपान	२०० see सापान		
अभिचार	हिंसाकर्म २५०		
अभिधान	नाम १९२; हिंसा १९५, २०७; गर्व २०६; क्षान २०८; प्रणय २०९		
अभिराम	मनोहर ४७३		
अमितार	परस्त्रीगमनानुकु- लन्यापार २७९	आकार	२३८; इद्वित ३११
अभ्यवहार	२४५ see स्वभ्य- वहार	आकाश	३९१
		आणा	१६१ see अगणा
		आस	१९० see प्रास

आधान	स्थान १२२; अ- ग्न्याधानादि १२३;	उदसित	९० see व्युदसित
आन	२१० see खगान	उशन	२००
आम	४७२ see निराम	उदार	महान् २६६; दाता २६६; दक्षिण ३१०
आयान	परिश्रम ३६३	उदित	१६१ see प्रोदित
आरभमाण	२२४ see स्वारभ- माण	उद्गार	फूत्कार २४४
आराम	उपवन ४७५	उद्गम	उद्भट ५१५
आनान	गजवन्धन १७६	उद्धार	२७०
आय	आं ब्रह्माणं श्र्यति- तनूकराति इति ३७५ see श	उद्यात	उपवन १३०; नि- स्सरण १३७; उ- द्देश्य १३८;
आरा	३४८ see बुधारा; ३४९ see निरारा; ३८१ see दूरा	उन्निद्राण	१०३ see प्रोन्नि- द्राण
आश्वास	व्यसन ३५५	उपमान	सादृश्य ११७
आसार	प्रसार २६०	उपगन	१०१ see व्युपगत
अ द्वार	२४१	उपहत	१०० see व्युपहत
अ हान	अ. करण १५१		
इत	३८५ see स्वरित	ऋगाण	ऋचां आण ऋक्- प्राणभूत वेदान्त- समूह १६५ see आण
इतिहास	पुरावृत्त ४०५;	ऋत	८८ see ऋचुत
ईप्सित	३७३ see प्रेप्सित	परण्डद्रुम	६४ see द्रुम
ईशान	२२०	ओंकार	२३९
उच्छ्वास	निश्वास ३५१	कडार	पिङ्गल ३१९; दास ३२१;
उजास	३५६ see अस्तो- जास	कपाल	शिरोऽभ्यन् ४१४
उत्थान	तन्त्र १३९; उत्थम १४०; पौष्ट्य १४१	करवाल	४२४ खड्ग
उदयड	उत्तर घण्ट २८ see अण्ड	कराज	भीषण ४६१, ४६४; प्रज, तुङ्ग ४६३; वन्तुर ४६५

कलिकाल	कलि कलहं काल- यति नाययति इति ४६१ see काल	कुपाल कुमार	९०; अग्न्यालय ९१; मानमेद ९२; राजा ४५२ पृथिव्यां माययति दुष्टान् इति २६३; स्वामिवातिरेय २६३;
काण	शब्द १६५		
कान्तार	२६० see प्रतिका- न्तार		
काम	कामदेव ४८८; रेतः ४८९; कामयने इति ४२१; अमि- लाप ४९२;	कुलाल	कुम्भकार (निर्मा- ता) ४२९
कार	२३९ see छन्द- रकार	कुकलास	सरट ३६५
कार्पास	वस्त्र ३९२	कुत्	१९२ see म्यस- कुत्
काष्ठ	मृत्यु ४४६; श्या- मल ४४८; महा- काल ४४९; यम ४५०; समय ४५१, ४६१ see कलि- पाल	कृन	४०६, ४९२
काश	तृणविशेष ३६२; काश्यां भव लोक ३७३;	कृपाण	खड्ग १७७
कास	रोगविशेष ३५३; कुत्सितशब्द ४०४. शासन ४०७	कृपाल	कृपां लानि आदत्ते इति ४१६ see ल
कासार	सरसी २५६	केदार	पर्यन्त ३१८
कीनाथ	यम ३३१	कैलास	३२५
कुटार	कपट ३२२; छेदन- कारि अस्त्रविशेष ३२२; मैथुन ३२३	कोदण्ड	कामुक १४; भ्रूता १५; देशमेद १५;
कुण्ड	पिठर ८८, ८९ see सुकुण्ड; जारज	क्रनु	यज्ञ २५९
		क्रयन	हिंसन ३३२
		क्रयित	नाशित १२५; दूरी- कृत ३६३
		क्रम	शक्ति १६६; परि- पाटी १८५
		क्रमित	प्रयतित १९७
		क्रान्त	प्राप्त ३३०
		क्रिया	१८०
		क्रीककार	३०२ see क्रीकार
		क्रीडित	विहायुक्त कृत २६८
		कूर	३७७

धूरप्रास	धूरान् नृशंसान् प्रासयति इति ३५२ see प्रास	चिति	विशिष्ट ४८; ना- शित ८७; इत ९९ पृथिवी २४; निवा- स ८४
कैकार	३०२ see कैकार	क्षिप्त	२४४
कोशित	आह्वयित ३३८	क्षिप्र	शीघ्रगामी १०४
कौञ्च	पक्षिविशेष ४६५	क्षीर	१५८
क्रम	हर्षक्षय ३१५	क्षुण्ण	अभ्यस्त ५५
क्रमिन्	ग्लानियुक्त ३३१	क्षुर	शस्त्रविशेष ३४१
क्षिप्र	क्षेपयुक्त ३८३	क्षेत्र	शरीर १५६
क्षीय	अपौरुष २७२	क्षेत्रिय	अमाध्यव्याधि २४६
क्षुत्	प्राप्त ४२४	क्षेपित	गमित ४५१
क्षेय	पञ्चक्षेपा अविद्या- स्मितारागद्वेषमो- हरूपाः ३१६	क्षेपित	निःसित ४५८
क्षयित	परिपक्व २५१	क्षोभित	क्षिप्त ३९९
क्ष	वयुः २९१; राक्षस २९२	क्षोणो	पृथिवी ६६
क्षण	व्यापारस्थिति २९६	क्षोदित	संपेषित ४५
क्षणिक	२६०	क्षोभण	क्षोभकारक ५१३
क्षणिक	बौद्धविशेष २६१	क्षोभित	क्षोभयुक्त कृत ६
क्षपित	तिरस्कृत ४४०	क्षणत्	उत्तेजयित ३९४
क्षम	समर्थ २०२; हित २२५;	क्षमातल	पृथ्वीतल १८
क्षमा	पृथ्वी ११	क्षमाधर	क्षमायाः पृथिव्याः धराः धारकाः शेषादयः २६७ see धर
क्षय	रोग २८०	क्षमायित	विघ्नित १०७
क्षयत्	नश्यत् २७९	क्षिप्रत्	स्निह्यत् ८
क्षरत्	दुर्गभवत् ४५६	क्षेड	विष १९९
क्षरित	गलित १९८	क्षेदित	मोचित १७८
क्षाम	५००	क्षेदित	गमित ४९३
क्षान्त	दुर्गकृत ६५	क्षगान	क्षगं पक्षिणं चा- तकं क्षानयति इति २१० see क्षान
क्षित	क्षयं प्राप्त ३५; नि- वासं प्राप्त ४६; गत ४७; ऐश्वर्य-		

खण्ड	भारतादयः २९, see नवखण्ड; मणि- दोष ३०; खण्डन ३१; शर्करा ३२; ३३ see अखण्ड	गृहगान	गृहणीते अनगृह- णीते इत १६४
खल	खलकर्मन् ३१; दुष्ट ३७६	ग्रन्थिल	ग्रन्थयुक्त १७३
खाल	खलसमूह ४३५	ग्रसित	गृहीत ७९
ख्यान	प्रथम १७२	ग्रस्त	भक्षित ७८
ख्यापित	प्रसिद्धीकृत २०५	ग्रस्तोज्जास	प्रस्तान् व्याध्या- दिना उज्जापय- ति मन्त्रयति इति ३५६ see उज्जास
गया	समूह २७७ see चारुप्रोगण; २९६	ग्रह	सूर्यादि १६४; अ- नुग्रह १७०; रणो- द्यम २०९
गयह	भूषण ३०; प्रथीर ३६; कपोल ३७; चिह्न ३८; योग- भेद ३९; अश्व ४० see रिपुगण्ड; बुद्बुद (शरीर- घकारणीभूतसां- ख्यप्रसिद्ध) ४१; रोगविशेष ४२; नदविशेष ४३; खड्गी ४४; प्रति कुलग्रह ४५ ११६ see भिजगत्	ग्रहिल	निर्बन्धयत् ३११
गत्	११६ see भिजगत्	ग्राम	नगर ५१६; समूह ५१६; नन्दिप्रा- मादि ५१७
गाय	प्रमथसमूह १९३	ग्राचन्	पर्वत १०६; पाग- रा १४८
गान	गीत ११९	ग्रास	३३९ see दारण- ग्रास
गीर्वाण	देव ११९	ग्राहित	प्रापित १४
गुण	३१२	ग्लपित	ग्लानि प्रापित ३८७
गुणीय	गुणसमूह ३३	ग्लान	ग्लानि १२७
गुणान	उपदेश २२६	ग्लेयित	सेयित ४३३
		घनसार	पर्युसदय २८१
		घास	३२७ see स्वादि- नघास
		घुण्ड	अमर ९४
		ग्रहिन	गत २७६
		ग्रहितव्य	पाच्य ३७५
		ग्रापित	प्राणविषयं कारि- त ९८

चक्रास	दीप्ति ४००	जञधारा	गङ्गाप्रवाह २७१
चण्ड	तांय २; दैत्य ३; यमदास ४; को- पन ६, ८ ६००	जलरुण्ड	६०० धारा सर्प ८६; पयोरेणु ८७; जलप्रवाह ८८
चण्डद्युति	सूर्य २	जार	जरयां जीर्णता यस्य २७५
चण्डा	शङ्खगुप्पी ५; घ- नहरी ७	जाल	समूह ४५६; कद- म्बवृक्ष ४५७; दग्ध ४५८
चामुण्डा	देवा ९५	जित	३६२
चार	२५४	जुपमाण	सेवमान १६६
च्युत्	च्यवते इति ८५	जुहुराण	२१५
च्युत	गन ४२५	जुहान	२३१ ६०० व्याजुहान
च्योतित	आसिक ४८४	ज्ञप्त	ज्ञापित १५६
छ	निर्मल २८८; तर- ल २८९; छेदक २९०	ज्ञप्ति	ज्ञान ११४
छन्दःकार	छन्दांसि करोति २३९	ज्ञा	युद्धि २४७
छन्न	अप्यारित ३७१	ज्ञान	१२४
छरित	संदीप्त १०५	ज्ञेय	२०१
छवत्	छलमिवाचरति इ- ति २९५	ज्यत	गत ३९३
छवि	दीप्ति ४४०, ४६१	ज्यत्	अभिभवत् ५११
छात	(छिन्न) ३७२	ज्यलत्	देदीप्यमान १९४
		ज्यलन	आग्न ३१९
		ज्यलित	उदीप्त ४६१
		ज्यार	रोग २७६
		ज्याला	४३७; शिखा ४६१
जगदण्ड	धत्ताण्ड २६ ६०० अण्ड	तटिनी	नदी ७५
जटाल	जटालदिक् ४२६	तनु	३५७ ६०० स्यतनु
जम्बाख	कर्म ४२५	तमात्र	राश ४६२
जय	१, २	तरण्ड	भद्रयस्तु ७३; नौ ७५
जगसान	पुरुष, अतमा २२३	तान	१६१
जब	२३		

नार	अत्युच्चैःस्था २७०; हार ३१२; रजत ३१३; नक्षत्र ३१४ ३१५ see संनार	त्रिदिव	स्वर्ग १५७
ताल	४३०; तालवृत्त ४३१; वाद्यवि- शेष ४३२; करा- स्फालन ४३३	त्रिपथ	त्रयाणां पथां स- माहार १३२
तिरस्कार	दूरं करोति इति २८९	त्रिपद	त्रयाणां पदानां स- माहार २४३
तुण्ड	मुख ९९	त्रिपुर	त्रयाणां पुरां स- माहार १३४
तुषार	हिम २७४	त्रिपुरा	देवां १८०
त्यक्त	३५१	त्रिमुचन	त्रयाणां भुवनानां समाहार ४१५
त्यजिन	त्यागविषयीकारित ९६	त्रिलोक	त्र्यवयव लोक ४६१
प्रखत्	गच्छत् २०७	त्रिर्घा	सत्त्वरजस्तमांसि ४७०
प्रखित	प्राप्त ६२	त्रिविध	भूतभविष्यद्वर्तमान- वस्तुविषयक १२४
प्रपित	लज्जित ३६६	त्रिशिख	त्रिरु । ४६३; (रा- क्षस) ४६४
प्रस्यत्	प्राप्तं प्राप्नुवत् ५०	त्रुटत्	द्विघ्न १०
प्राण	रक्षण १६३; रक्षित १८८	त्रुमित	नाशित ३६७
प्रात	रक्षित ७१	त्रोटित	छेदित ३२८
प्राप्त	३५२ see मूरप्राप्त	त्रोपित	नाशित ५१३
प्रासित	१६	त्रोक्षित	गोमत् ३५८
प्रिः	पारप्रगम् २२१	त्र्यक्षरक	त्रींशु अक्षरांशु यस्मिन् ४६०
प्रिगुण	प्रयो गुणः प्रया- णां गुणानां स- माहारो वा १११	त्वक्	१६२
प्रिजगत्	३३; प्रिभ्यो जाय- इति प्रिजाः । तान् गच्छति इति ११६ see गत्	त्वक्षित	तनूकृत ५१
प्रिदय	देय ४६	त्वष्ट	तनूकृत २३५
		त्वद्	२४२, ३६२
		रक्ष	राङ्गमुष्टि ३०४
		द	३१० see श्रीद
		दण्ड	पर १४२ see भुजदण्ड; सैन्य,

व्यूहभेद, यम १६३; संयम १७; प्रशस्त १८; अ- भिमान १६; अ- श्व, कोण २०२; लगुड २१; च- ण्डाशोः पारिषा- श्विक २२; मन्था- न, कलापरिमाण- भेद २३२	विध्यासा दुर्वार दुर्वास दुर्वासस्त्र दृशान द्युत् द्युत द्युति द्युतिनिधि द्युतिपति द्युमत् द्योतित द्योतिन् द्रमत् द्रमित द्रव द्रवत् द्रवसित द्रविण द्रविन् द्राघित द्राडित द्राण द्रावक द्रावित	ध्यानेच्छा ३९४ अनिघार्य ३०१ दुष्ट वास वाचना ३६३ see वास (ऋषि) ४०६ लोकपाल २२८ अभिगत ४०६ अभिगत ३१ शोभा ४४८ सूर्य ४२८ सूर्य ४६८ देव ३९७ प्रकाशित ३१४; शोभित ४५० द्यौनः अस्ति (प्र- काशित) ३२१ गच्छत् २०६ गत १८४ गति १७१; सुख- रूप २५३ द्रवीभवत् २७; प्र- चात् ४०५ परिचरणं प्र स १०२ काञ्चन १८१; प- राक्रम १८२ द्रव अस्य अरित १६७ समर्थ ४९४ शुष्क ३३४ कुत्सा १९८ लोभक २३; विद- ग्ध ४८३ गमित (नाशित) ४२
वदान	दत्ते असौ (दाता) १३६	
दधान	धत्ते असौ (धारक) १३५	
दशाराः	दशसंख्याका दिशः ३८१ see आरा	
दशास	शयादिदशाः स्य- ति नाशयति ३८३ see अण	
दा	५१९ see स्वः शु- भदा	
दान	खण्डन ११२; वि- तण ११३ शु- द्धि २०५	
दाम	रज्जु ५१५	
दार	दारयति इति २६६	
दागाः	(पार्यन) २६८	
दाय	दाता ३९८; कर्त ३९९	
दास	३२४; दानपात्र ४०१	
दिग्वास	दिशा वस्ने आ- च्छादयति ३६५ see वास	

द्रुघण	द्रुः संसारवृत्तः ह- न्यते अनेन इति २३२	घार	२६७, २७०
द्रुद	द्रोही १४२	घारा	२७१ see जल घाग
द्रुणत्	गच्छत् २५०	धुनान	कम्पनकाती १३४
द्रुत	प्राप्त १५	ध्मात	प्रज्वालित ३४७
द्रुम	६४ see पण्डित म; वृत्त ११५, ३००, ४३९; सूर्य ३०१	ध्मापित	शब्दापित ४३२
द्रुहिण	ब्रह्मा ४४५	ध्यात	ध्यान ३४४
द्रु	दिग्गज ९२	ध्यान	१९९
द्रोहिन्	शत्रु ३७६	ध्रजित	गत ४०२
द्वय	प्रपञ्च १७४	ध्रजित	प्रापित २५४
द्वत्	संवृण्वत् ५०६	धृत	गत १८६
द्वार	अभ्युप, य २३७	ध्रुव	मरुतरहित १३
द्विज	४२२		विष्णु २११; यांग २१२; धनुमेद २१३; निश्चय २१४; ख २१५; नित्य २१६; आत्मानपादि २१८ अजल २१९; तर्क २२०; हर २२३; शङ्कु २३०; निश्चल ४३८; स्थिर ४६६
द्विजपति	चन्द्र ४२७	ध्वज	खड्ग १९२
द्विद्	शत्रु ३६५	ध्वजित	गन ४०३
द्विप	हस्ता ९४, १७६	ध्वजित	गन ४०४
द्विपत्	शत्रु १३३	ध्वत्	नष्ट २९८
द्विपद	द्विष्टान् घति य- ण्डयनि ३२२	ध्वनत्	१७६
द्वेपी	अप्रिय ५४	ध्वनित	कथित १२०, ४२४
घर	घागक ९४, २६७ see द्वाघर, ४४८	ध्वस्त	अधरीभूत १८३
घान	पोषण १७५	ध्वान	शब्द १९३
घाम	स्थान ४६६; गृह ४६७; दिग्गज ४६८; जन्म ४६९; देह ४७०; प्रमाय ४७१	नमस्कार	२९०
		नयनण्ड	नवाययवाः यण्डाः २९, ६०० अण्ड

नाम	४९८	न्यस्त	दुरीकृत ७७
नाट	नराणां समूह २५८	नास	मातृकादिन्यास
नाना	हारा धर्मदारु ३८६		३४०, ३७८ see
निकाट	परिहार २३६		संन्यास
निकारा	उपमा ३३६		
निगल	गलोद्देश ४५५	पचमान	पाचक २१४
निदान	छेदन २०२; आदि- का शा १११	पण्डा	बुद्धि ४९
निधान	निधि ११४ १४४	पत्	५९० see स्वपत्
निपान	आहाव १४८	पद्	१६३ see प्रपद्
निमान	मून्य १८४	पर	रात्रु ९९; उत्कृष्ट १७९, ३६०; अन्य ३७७
निराम	निगतः काम रंगः यस्मात् ४७२ see आम	परिणाम	४९९
निगाय	इच्छारदिन ३४६ see आरा	परिधान	आच्छादन १२९
निगम	निराकाशा ३७६	परिमाण	इयत्ता १८६
निर्धार	निश्चय २९९	परिवार	परिजन ३०४; प- रिच्छद ३०५; कांश ३०८
निर्माण	निर्मिति १७४; सा २०३	परिहार	२४५
निर्वाण	अस्तगमन १९६	परिहास	४०६
निवार	निवार्यनि पूजक- त्वेन न अङ्गीक- रति २७२	पलाल	तृणविशेष ४६१
निवास	स्नान ३२७	पलारा	व्याघ्रादि ३७०; राक्षस ३७१; पत्र ३७२; ब्रह्मवृक्ष ३७४
निःशान	सीदणीकरण १९२	पवमान	पवने इति २२१
निस्तार	२५८ see प्रतिनि- स्तार	पाखण्ड	दाम्भिक ३५
निस्त्रान	शब्द २०२	पाताल	४३५ see प्रतिपा- ताल
निद्रित	४७४	पान	रक्षणा १९१
नीद्वार	तुद्दिन २४२	पार	परतट २५२
न्यकृत	तिरस्कृत ५२	पाज	४१५
		पाय	घन्यन ३२८

पाषाण	(चन्द्रकान्त) मणि १६७	प्रक्षर	प्रकर्षेण क्षरति इति ९४
विधान	आच्छादन (अपहृ- तिमात्रक) १४३	प्रखर	तीक्ष्ण ४६२
विषासा	पातुमिच्छा ३८७	प्रगलत	प्रकर्षेण गत ३०
विद्याल	विद्यालस्य राजा दनवृक्षस्य फल ४३६	प्रगु	राजा २६५
पुनान	पुनीत असौ १३२	प्रगुण	भूयस् ४१६
पुत्स्कार	अङ्गीकार २८८; संस्कार २२१	प्रचण्ड	उद' ९; पञ्चययव १०; दुर्वह ११; श्वेतकरवार १२; प्रतापी १३
पुण्य	१२०; अनादि १२१	प्रचम्	४१२
पुष्पान	१६९	प्रचित	संचित ४००
पोगण्ड	मोर ४६; विकला- ङ्ग ४७; राजसुनु ४८	प्रचुर	भूयस् ४४३
प्यायित	वधित १९१	प्रशान	बुद्धि १४९; चिह्न १५०
प्रकट	४४१	प्रणद्	प्रकर्षेण नश्यति इति ६९
प्रकर	समूह ४०६	प्रणत	१८८
प्रकार	२९४ ६०० प्रसप्र- कार; प्रकृष्ट कृति २९५	प्रणय	प्रसाद १५१; प्रेम २२६; याच्या २२७; विश्रम्भ २२८
प्रकाय	प्रदास ३६०; आ- तप ३६१, ३८०	प्रणयित	संजातप्रणय ४८०
प्रकुल	सुन्दराकार ५१६	प्रणाम	५१९
प्रकृततमाज	अनिशयेन प्रकाश- यिष्यीकृतं फल ति भूययति ४१७ ६०० आज	प्रणिहित	प्रेषित ४३५
प्रकृति	गुणसाम्य १५३; पौरवर्ग १५४	प्रणु दत्त	प्र' षेण उ'श' दत्त ५
प्रक्रममाण	प्राप्तमाण २३०	प्रतिकान्ताट	प्रतिघन २६० ००० यान्ताट
		प्रतिनिस्तार	निर्घाट २५८ ६०० निस्तार
		प्रतिपाताज	४३५ ६०० पाताज
		प्रतिभट	प्रतिकूलभट २६९
		प्रतिभट	(ताल) ४३०
		प्रतिमित	सदृशीकृत ४२५

प्रतिलभमान	प्राप्नुवन् २३० see लभमान	प्रसवमान	प्रवेष्टेण भवते स- ' चित्र २२९ see भवमान
प्रतिसन्धान	स्मरण २२४	प्रफुल्ल	विकसित ४०९
प्रतिसर	मन्त्र २८२; मान्य २८३; नियोज्य २८४; फलकण २८५; चमूपृष्ठ, मण्डल, करसूत्र २८६	प्रफल	५००
		प्रयत्नित	प्रयत्न १६
		प्रभ	प्रकृष्टा भाः यस्य ' ४२२
		प्रभरित	प्रवेष्टेण भरित (पू- र्ण) पद see भरित
प्रतिस्मृत	अनुस्मृत ४७९	प्रभत्	प्रकरेण भवत् ५१७
प्रतिहत	तिरस्कृत ४४६	प्रभा	३८०
प्रतिहत	२९५	प्रभु	राजा ८१
प्रच	प्रकरेण दत्त ५०१	प्रभुता	ऐश्वर्य २६४
प्रत्यण्ड	गन्धहीट, गन्ध- मृग ६८	प्रभृति	४३०
प्रत्यय	प्रथितत्व १४५; म न्त्र २७८	प्रमथ	गण ४५२
प्रथम	२३९	प्रमथन	प्रमथनति इति ९४
प्रथित	विख्यात १२१, ४४२	प्रमद	हर्ष ६७, ४२९
प्रद	दाता ९२	प्रमन्दसान	प्रकृष्टमन्दसान अ- ग्नि २३१ see मन्दसान
प्रदर	केश ३१९; भङ्ग ३२०; वाण ३२२; नारी- रुक् ३२२	प्रमा	व्यथार्य ज्ञान १०९
प्रदलित	९४	प्रमाण	प्रमिति १४७
प्रदूत	प्रचक्षित ४०७	प्रमुख	धेष्ट ४६३
प्रधृत	४१४	प्रमुखत्	प्रमुखः प्रथम इवा- चरति इति ४६४
प्रपठित	अपीत ४९२	प्रमुदित	' प्रहृष्ट' २७० see मुदित
प्रपद	प्रकृष्टं पदं स्थानं येषाम् (इन्द्राद- यः) १६३ see पद	प्ररुचित	शोभिन ४१८
प्रपिब-	प्रकरेण पिबति पद	प्ररुदित	प्रकरेण रुदित रो- दनवत् ६४
प्रपीत	५९	प्रलय	प्रलयकाल २३८, ४७२

प्रलयित	नाशित ११२	प्रसित	प्रकर्षेण सित श्वेत १२२; प्रकर्षेण सित बद्ध १२३; see सित
प्रवरप्रास	उत्कृष्टान् प्रासयति विस्तारयति ४१३ see अस and प्रास	प्रसुत	उत्पादित २६३
प्रशङ्गित	प्रकर्षेण वरित भू- त ०.१ see वरित	प्रस्तर	यद्य ३०६, पापाण (मणि) ३०७
प्रवक्षत्	प्रकर्षेण बहूभक्त २८	प्रस्तार	प्रस्तारयति ३०९
प्रवर्तित	प्रवृद्ध ४१९	प्रहत	दुर्गकृत ७६, इन्द्र आबुति २८७
प्रविजित	४४, ४३१	प्राकार	११६, २००, २०१
प्रविहित	कृत ३०	प्राणायाम	यागाङ्गविशेष ५००
प्रशित	प्रकर्षेण धित ती- दणीकृत ७०, १७७ see शित	प्रात	पूरणीकृत ३४८
प्रसंस्तवान	प्रकर्षेण संस्तवान यागमी २२२ see संस्तवान	प्रात	प्रकर्षेण आत्त गृ- हीत १९० see आत्त
प्रस	विस्तारयुक्त ५१८	प्रात	१५५
प्रसप्रकार	प्रकर्षेण प्रकार भेदाः देवतिय ड्मनुष्यादि । तैः सहित २९४ see प्रकार	प्रा.यत	प्रातिविषयीकारित ११३; प्रातिविष- यीकृत ३५०; प्र- कर्षेण अयित प्रात ३८४
प्रसम	प्रकर्षेण भाभिः सति ९४	प्राद्धित	प्रवद्धित ४५७
प्रसमिन्धान	प्रकर्षेण सम्यक् इत्ये अर्त्ता २३१	प्रापित	४८४
प्रसमुत्सार	प्रकर्षेण समुत्सार- यनि सवान् २९३ see समुत्सार	प्रावार	उत्तरासङ्ग २७३
प्रसरत्	४१८	प्रास	कुन्त ३४२; ४१३ see प्रवरप्रास and अस
		प्रिय	हृद्य ८६, ३६९, ४३४
		प्रियक	विप्रमृग ४६५
		प्रियतम	६३, ४१८
		प्रीणित	तं पित ९७; तपित ४०१

प्रीत	तुष्ट ४६५	प्लोमित	दाहित २६२
सुद	सृष्ट्याति इति (स्ने- हयुक्त) ८३	प्लान	१९९
पुत्	गत १९६	फणिन्	(शेष) ४४०
पुन	प्राप्त २०	फण्ड	उदर ७४
प्रेक्षित	दृष्ट २७७	फूत्कार	२९२
प्रेजि	प्रकर्षेण शोभते इति ५१०	वहुमान	(बहुनि मानानि) १८७
प्रेप्सित	३७३ see ईप्सित	वाण	शर १७३; असुर- विशेष १७५; का- ण्डावयव १७८;
प्रेम	स्नेह ३२७	वाल	मूल ४२१; शिशु ४२२
प्रेरित	५१४	वाला	स्त्री ४१८
प्रेष्ठ	अतिशयेन प्रिय ७२	बुधान	बोद्धा २२७;
प्रेष्ठित	अतिशयेन प्रियकृत ४५३	बुधारा	बुधानां पण्डिता- नामारा इच्छा ३४८ see आरा
प्रोथन्	पय प्लुचन् १६५	ब्रह्म	शुद्ध चैतन्यम् १०८; वेद १३७; तपस् १३८; विप्र १३९; प्रजापति १४०
प्रोदित	प्रकर्षेण उदित उ- क्त १६१ see उ- दित	भण्ड	वृद्धनाभि ५१; पा- मरजाति ५२
प्रोद्धुर	प्रचण्ड २०	भरण्ड-	स्वामी ४९
प्रोद्धुट	२१	भरित	८८ see प्रभरित
प्रोद्धिद्राण	प्रकर्षेण उन्निद्राण जागरक १०३ see उन्निद्राण	भान	शोभा १८०
प्रोषित	प्रवासं प्राप्त २७५	भाम	सूर्य ४६३; क्रोध ४९४, दीप्ति ४९५;
प्रोहित	प्रकर्षेण ऊहित त- कित १६		नगर ४९६; घट्ट and घण्ट ४९७
प्रौढ	उत्कृष्ट ७५; श्रेष्ठ २६३		
प्लवमान	२२९ see प्रप्लव- मान		
प्लो	गत ४९९		
प्लुत	गत ३		

भार	२३४	मण्ड	राकविशेष ५६;
भाल	मस्तक ४२७; ते-		सार ५८; पकथ-
	जस् ४२८		कजल ५९; भु-
भास	दीप्त ३३७; शृङ्ग		पण ६०
	३३८	मण्डा	घात्री ५७
भुजदण्ड	१४ see दण्ड	मदार	हस्ता ३२०; घूर्त
भृत्	पूर्ण ९२		३२०
भेदण्ड	म.मदर्शन ८१; दे-	मन्दसान	२३१ see प्रमन्द-
	यताविशेष ८२		सान
भेदण्डा	यक्षणाविशेष ८३	मण्डल	हंस ४६५
भ्यसकृत्	भयकृत् १९२ see	मही	पृथिवी २०
	कृत्	मान	प्रधान १७९, १८०
भ्रंशित	नाशित ४	मार	२६१; कन्दर् २६२
भ्रंशित	दूरीकृत ४२१	माल	जन ४२३
भ्रम	अमान २३४	मार्तण्ड	सूर्य २४, ८०; श्रोत्र
भ्रमत्	प्रवरत् १४६		२५, ८०;
भ्रमि	१५; भ्रमण ९४	मास	वालमेद ३५८
भ्रष्ट	गत २४१	मुण्ड	दैत्य ९४२; राहु
भ्रस्त	४ घ.पतित ५३		१००; संन्यासी
भ्रातृ	शोभमान ४२३		१०२
भ्रातृ	शोभन ३७	मुद्रित	२७० see प्रमुद्रित
भ्रात्रिन्	द्वैत २००	मुष्णान	नागनगील १६८
भ्रायि	य भमान ६१	मृगाल	द्विस्त ४४०
भ्राशित	द्वैत ४२७	ग्नान	अम्यरत ३४०
भ्रा	भयवान् २५५	घ्नदित	मर्दनविपर्याय ४८
भ्रूयत्यास	३६६ see व्यत्यास		१३१; नाशित ३५४
भ्रूजत	शोभित ३८६	घ्नदित	मर्दित ५६
भ्रूनि	गच्छत्	ग्लद्य	भव्य ४३६
		ग्लायित	ग्लानि प्रादित २२
		ग्लोशित	यंमित ७४
		ग्लोस	ग्लानयति दीपयति
म.	शिव ५२०		इति ३५७
मञ्जसान	मेघ २१७		
मणि	३०		

म्लानि म्लेचित	दीप्तिमत् ४५९ सेवित ४७८	सन्धान रौद्र	रोधनकर्ता १७६ ९४
यत्नमान	यज्ञकारी २३०	ल	४१६ see कृपाल
यान	गति १०५	लभमान	२३० see प्रतिल-
याम	प्रहर ५१२; रोग- विशेष ५१३	ललाम	भमान भूषण ५०१; पुण्ड्र ५०२; वेतु ५०३;
यियासा	यातुमिच्छा ३८८		प्रधान ५०४, ५०९,
युञ्जान	यागं कुर्वाण २१९		वाण ५०५; प्रभाव
युन	११६		५०६; शृङ्ग ५०७;
युधान	यन्त्रा २३३		घाता ५०८; वा
			लधि ५१०; ल-
रयडा	मूषिकपर्णी (श्रोप- धि विशेष) ६३; विधवा ६४; पां- सुला, स्त्रैरिण ६५	लास लुनान	दम ५११ नृत्य ३८४ लुनाते घर्षा १३३
रसाल	इन्दु ४४२; जिह्वा ४४३	वर	उत्कृष्ट ९३, २५८ ४२२; श्रेष्ठ ९४, ३०३
राम	परं ब्रह्म ४७४; पर- शुराम ४७६; म- नोश्च जन ४७७; दारारि ४७८; ह- लायुध ४७९; स- तासित) ४८०; प- क्षिविशेष and पशुविशेष ४८१	वरण्ड	अभ्यन्तर ६६; स- मूह ६७; मुपरे ग ६९; यद्ग ७०; सा रेका ७१; घेनु ७२
रास	कं डा ३३३; म्याद ३५०; ध्व न ४०८; भाषाप्रबन्ध ४१२	वर्तित वाचाल वान वाम	९१ see प्रयति यता ४५२ शुष्क १८९ हर ४८३; द्रविण, समुद्र ४८४; मे- घ ४८५; प्रतीप ४८७
रिपु	शत्रु २		
रिपुगण्डा	४० see गरुड		
रक्षित	६४ see प्ररक्षित		

वामा	पार्वती ४८६	वितण्डा	कथाविशेष ७६;
वार	समूह ३०३; संभ- क्ति ३०६; द्वार ३०७; अचसर ३१६; द्वार ३१७	वितान	विस्तार १५४; य- द्वा १५५; तुच्छ १५६; उल्लोच (र- क्त) १५७; कतु- कर्म १५८; वृत्त- मेद १५९; अच- सर १६०
वारस्त्रीगण	वारस्त्रियाणां गणि- कानां नर्तकीनां गणः समूहः २७७ see गणा	विदधान	कर्ता २१३
वारण्ड	सेकपात्र ८४; द- ष्कर्ममल ८५	विदार	रण २६९
वाल	केरा ४१८, ४२५; घल ४१९; वेग ४२०	विदाल	विदलन ४२४
वारा	इच्छा ३३४	विद्राण	पलायन १७१
वास	व्यवस्था ३४६, ३९३ see दुर्यास; ३९५ see दिग्वा- स; ३९६ see द्वि- ग्वास; आटरूप- क ४ ९; गृह ४११	विधान	यन्त्र १८०
वासस्	वस्त्र ३५९	विनारा	३५१
विकार	२३५	विनिष्कार	निराकरण २९२
विकारा	प्रकारा ३४४	विपारा	(नदी) ३९०
विगान	निन्दा १३१; चिरि- ष्टं गन्धर्वादीनां गानम् १८३	विभास	तीर्थविशेष ३४५; विशेषेण मास- यति इति ३८५
विचार	२५१	विमान	व्योमयान १०४
विज्ञान	शिल्पादिविषयक ज्ञान १२६	विराम	अन्त ४८२
विदाल	मार्जार (भक्षक) ४४५	विलास	भाव ३३२; लीला ४०६
		विचार	विद्युणोति त्रिवि- धः मायतारेण वि- स्तारयति इति २४३
		विवास	समाप्ति ३३०
		विशाल	विशालयति वि- स्तारयति इति ४३०

विश्राण	विशिष्ट आण पाक २०४ see आण	व्यान	२००
विश्वास	प्रत्यय ३६९	व्यापत्	विशिष्टा आपत् ७५
विपाण	शृङ्ग १९०	व्यापित	व्याप्ति प्रापित ४९५
विस्तार	मत्स्य २५६	व्यापृत	लोके प्रसिद्ध ३९; व्याप्त २४४
विस्तार	२५७	व्याप्त	३८१
विहार	कोडा २४८	व्यायित	व्ययं प्रापित ५१२
वृधसान	मानव २१६	व्याज	सर्प ४५९; क्रूर, दु- ष्टदन्ती, राठ, श्वा- पद ४०६ ^४
वैरि	६४	व्यास	(मुनि) ३६६; वि- स्तार ३६७
व्यंसककास	व्यंसककान् धूर्तान् अस्यति क्षिपति इति ४१० see अस	व्यासित	विक्षेपित ७
व्यक्त	स्फुट २५६	व्याहार	उक्ति ३११
व्यञ्जक	विशेषेण कान्ति- युक्त ४११	व्युदसित	विशेषेण उदसित- दूरीकृत ९० see उदसित
व्यञ्जन	अवयव ५८; श्मश्रु ६०	व्युपहत	विशेषेण उपहत ताडित १०० see उपहत
व्यत्यास	चालन ३६६ see भ्रव्यत्यास	व्युपरत	विशेषण उपरत न- ष्ट १०१ see उप- रत
व्यथित	भीत ३२९	व्युत्थान	प्रतिरोध (तिर- स्कार) or स्व- तन्त्रता १४२; वि- रोधाचरण १४२
व्यपगत	२५२	व्योम	आकाश ११०; ज- ल २६०
व्यपहत	नाशित २३४ see हत	व्यूढ	विन्यस्त १४३; पृ- थुतर १४४
व्यलीक	अनृत ४६९	मज	निवह १७९
व्यवधान	विस्मरण २२४		
व्यवसित	व्यवसायं प्राप्त ३४		
व्यवहार	२४७		
व्यवहित	दूरस्थ १६५		
व्याघ्र	५१३		
व्याचक्षाण	व्याख्यानकारी २२०		
व्यामुद्धान	विशेषेण समान्तात् जुहते इति २३१ see जुद्धान		

प्रजत्	गच्छत् ३९६	शैवाल	४२५
प्रजित	प्राप्त २७४	श्च्योतित	चारित ४८५
प्रणित	प्रणाः संज्ञाता यस्य ३७०	श्यायित	गमित ३५३
		श्याव	श्याम ४५५
		श्रद्धा	भक्ति २७०
य	३७५ see आय	श्रद्धित	श्रद्धां प्राप्त ४८१
ययान	येते असौ १०६	श्रन्धित	सिधिलित ३१६
यवसान	पन्था २२५	श्रम	खेद १६८; तपः क्रिया १६६, २४५
याम	आलोचन ५१३	श्रयि	१४
यार	यायु २९५; यवल मिश्रित २९६	श्राण	दान १९७, २०४ see विश्राण
याज	प्राकार ४३८, ४३९ see सुखयाज; याजते शोभते इति ४४०	श्रिद	दाहक ८०
याला	अगारैकदेश ४४४	श्रित	आश्रित २९, २७१
यात	३७९ see स्वःपति- यास; खड्ग ३८२	श्रिया	४७३ see श्री
शिश्रण्ड	चूडा ६१; मयूर- पिच्छ ६२	श्री .	सरलदुम १४; गो- मा ३३; लक्ष्मी १५०; वेप २८१, ३०२; सरस्वती ३०९; विभूति ४७३ see श्रिया; स्वर्गसंपत् ३१० see श्रीद
शिखाल	चूडा अग्निशिखा वा अस्ति अस्य ४४१	श्रीखण्ड	चन्दन ३३
शित	७०, १७७ see प्र- शित	श्रीद	श्रियं स्वर्गसंपत् ददाति इति ३१० see श्री
शुण्ड	मदनिर्मा ९४	श्रीफल	मालूरवृक्ष ४४४
शुण्डा	जलहस्तिनी ९३; मदिरा ९६; वार- योपित् ९७; न- लिनी ६८	श्रीमत्	बुद्धिमत् २६६
शृगाल	जम्बुक ४६५	श्रुत	श्रुतौ उक्त १८७
शृङ्गार	शोभादायक २६५	श्रुति	स्वरारम्भकावयव- शब्दविशेष ११९, २५६

श्रेयस्	मुक्ति १५२; अति- प्रसिद्ध १७२	संस्तवान	२२२ see प्रसंस्त- वान
श्रेष्ठ	अतिशयेन प्रशस्य स्तुत्य १४१	संस्त्यान	सम्यग्घनता १७०; वेदादिशब्द १८५
श्रेष्ठित	श्रेष्ठः कृतः ४५४	सङ्कारा	सदरा ३४१
श्रोण	संघात ३७३	सङ्ग्राम	आहव ५१८ see प्रससङ्ग्राम
श्लथ	शियिल ४०, ३६४	संचार	प्रचार २५३
श्लाघित	स्तुत ४९	सन्तान	अपत्य २११; स- न्तति २१२; क- ल्पवृक्ष ११५
श्लिक्	भृत्य ४५२	संतार	सम्यक् तरणम् ३१५ see तार
श्लिद्	श्लिष्यति सः ६८; दाहक ८०	सन्धान	संघट्टन १८०, २२४ see प्रतिसंधान
श्लोण	संघात २०२	सन्ध्यास	सतः साधून् नित- रां आ समन्ता- द्भावेन असति स्वीयत्वेन आद- त्ते ३७८ see न्यास
श्लोणित	संधीभूत ४२०	सम	६४
श्वयन्	वर्धमान २३९	समान	सम १०८ एक (अद्वितीय) १०९ सन् ११०, २००
श्वलत्	शीघ्रं गच्छत् ५०३	समास	संक्षेप ३८९
श्वल्ल	आशुगामी ५०५	समुत्सार	२९३ see प्रसमु- त्सार
श्वसत्	जीवत् १२	सरण्ड	धूर्त ५३; भूषणान्तर ५४; पन्या ५५
श्वसनित	श्वसनं संजातं यस्य ४१	सशुण्ड	शुण्डाभिः सहित ९४
श्वास	३४३; रोगविशेष ३५४	सहकार	आम्रवृक्ष ३००
श्वित्	वर्धमान २९७	सहसान	यश २१८
श्वेत	शुभ्र ५०२		
श्वेतित	श्वेत ३५९		
पण्ड	समूह ३०; गोपति ३४		
स	३७७ see अस		
संचार	संवृणोति नाश यति इति २८०		
संसार	समूह २३४, २५५		
संस्कार	संस्करंति इति २४०		

सापान	अपानेन सहित २०० ६०० अपान	स्तायित	स्तुतिविषयीका- रित ४९८
साम	वेदविशेष ४६२; सामप्रयोग ५१४	स्तिमि	समुद्र २३
सार	स्थिरांश २५४; बल २८२, २८६; घन २८३; न्याय्य २८४; घर (श्रेष्ठ) २८५; मज्जन जन २८६ ^२	स्तुष्	स्तोचति प्रसीदति इति ३७७
सित	१२२, १२३ see प्रसित	स्तुन्	स्तोति इति ८२
सुकण्ड	सुष्ठु कुण्डानि देव- जलाशया यस्य ८२ see कुण्ड	स्तुत	स्तुतिविषयोक्त २५
सुख	४६६	स्तुत	विस्तृत ३१२
सुखगाल	सुखं गालयति ग- मयति ४३६ see गाल	स्तोक	अल्प २१०
सुर	४३८	स्तोचित	प्रसन्न ३८
स्कन्दन	शोषण १९	स्तोमित	श्लाघित १९३
स्कुम्भित	उद्धृत ४६६	स्तोत्र	स्तुतिकरणीभूत १६०
स्खलत्	नभ्यत् ६४	स्त्यायित	संघातं प्रापित ३३७
स्खलित	अष्ट २३६	स्थगित	संवृत ४३७
स्तकत्	प्रतिघातं प्राप्नुवत् ११७	स्थगन्	तिष्ठत् ३३५
स्तनित	शब्दयुक्त ३७६	स्थलित	स्थलीकृत ५०७
स्तब्ध	रुद्ध ६६०	स्थान	सन्निवेश १५२; स्थायने अत्र (स्थिति) १५३; सादृश्य १८१; अवकाश १८२
स्तरण	आच्छादन ३६८	स्थापित	३४६
स्तरित	आच्छादित १२७	स्थाम	बल ५१३
स्तापित	वेष्टित ५१५	स्यायिन्	३४३
स्तायक	स्तुतिकारक ३६	स्यायुक्त	स्थितिशील २४९
		स्थावर	स्थितिशील २५४
		स्थित	२६
		स्थिति	स्थानमात्र २४०; स्थायते अस्मि- न्निति ३२५

स्थिर	निश्चल २००	स्फुरिदत्	परिहसित ३१३
स्थिरतम	अतिशयेन स्थिर (मोक्ष) ४४७	स्फुरत्	शोभमान ९
स्येष्ट	अनिशयेन स्थिर ७३	स्फुरित	देदीप्यमान ३३
स्तपित	स्तानप्रयोजको व्या- पारो यस्य ३६०	स्फुलित	ज्ञानविषय ४२६
स्नात	स्नातमस्मिन्निति ३४५	स्फूर्च्छित	विस्तारित ३३३
स्निग्ध	स्नेहयुक्त ३७७	स्फूर्जत्	देदीप्यमान ४६१
स्तु	सानु ६८	स्फोटित	स्निग्ध ४८६
स्तू	गत ३९२	स्फोटित	हत ४८८
स्नेह	४७५	स्फोडक	संवरणकारक ३१७
स्नेहित	स्नेहविषयीकृत ४७७	स्मय	गायन ११९ अद्- भुत २०४
सन्धिन्	यन्तु ३५१	स्मरत्	२७०
स्पाय	वाधा ४०२, चार ४०३	स्मायक	विस्मयकारक ४८९
स्पृद्	स्पृशति इति ३११	स्मित	ईषद्धास्ययुक्त ९५ अनाहत १२९
स्पृष्टा	इच्छा २०८	स्मृत	स्मृतिविषयीकृत or स्मृति १२६
स्पृष्टित	स्पृष्टाविषयीकृत १९९	स्मेदित	स्मरणा २५८
स्फुरत्	स्फुरत् २३८	स्यमित	अनाहत ४८७
स्फाटिक	स्फटिकरचित ४६७	स्यन्दित	तर्कं प्रापित ३५५
स्फायित	वृद्धिं प्रापित १७५	स्यूत	आर्द्राकृत १८९
स्फार	विकट २३८	संसन	मिलित ३८९
स्फिर	स्फार ३०	स्रक्	च्युति १८०
स्फं त	प्रवृद्ध ५०४	स्रत्	३९५
स्फुट	प्रव्यक्त १२८ वि- शरणशील ४२५	स्रम्मित	गत २९९
स्फुटत्	विकासं प्राप्नुवत् १३०	स्रवित	विश्वासित ३२४; प्रमादित ३२६
स्फुडित	संवृत २००	स्रस्त	स्रवः स्रवणं सं- जातं यस्य ३४२
		स्रुक्	गत २६९ यशपात्रविशेष १४९

स्व	आत्मा or स्वीय १४२; धन २१७; आत्मा २२४, ४७४	स्वर्ग	५१६
स्वः	स्वर्ग २७३; सुय- विशेष २८७	स्वदित	आस्वादित ५७
स्वःपतिवास	इन्द्रं शास्ति इति ३७९, see घास	स्वःशुभदा	परलोककल्याणं द- दाति इति ५१९
स्वक	आत्मोय २९२	स्वादित	गचिविषयीकारित ३२
स्वक्त	व्यक्त ४८२	स्वादितवास	स्वादितः घासः वृणविशेषः येन सः यलीयर्दः (नन्दी) ३५७ see घास
स्वतः	स्वस्मादेव १४७	स्वादु	प्रिय ३२३
स्वतनु	स्वस्य शरीर ३५७ see तनु	स्वारभमाण	सुतरां आरभते २२४
स्वतन्य	अनन्यापीन ४७१	स्वीकृत	अङ्गीकृत १७
स्वपत्	स्वपति इति ३६१; स्वस्य पादः ५६० see पत्	स्वृत	सुतरां ऋत गत प् see ऋत
स्वम्	ब्रह्मा १३५; गोवि- न्द ५०९	स्वैरम्	स्वैच्छया २४८
स्वभ्यवहार	सुष्ठु अभ्यवहार भय २४५ see अभ्यवहार	दान	दानि १०७
स्वयम्	आत्मना ३४९	हार	हरीणां सर्पाणां समूह २४४; हर- ति इति २४६; मु- क्तावलि २४९; माल्यविशेष २७७; क्षेत्र २७८
स्वर	निपादादि १८०; मन्त्र २५७; उदा- त्तादि ३०८	हाल	नृपतिविशेष ४५४
स्वरत्न	शब्दायमान ११८	हाला	सुरा ४५३
स्वरित	स्वः स्वर्ग इत प्राप्त ३८५ see इत	हास	३२६
स्वय	वज्र २०३; पाण ३०३; यूपखण्ड ३०५	हिन्ताल	वृक्षविशेष ४३३
स्वर्ग	१३६, २३७	हुगड	संघात १०१
		हुत	अपनीत ३१८
		हुताय	अग्नि ३४७

हृत्	२३४ see व्यपहृत;	हेपित	खज्जां प्रापित ४७६
	२९५ see प्रतिहृत	हेप	शब्दायमान ५०८
हृल्लास	रोगविशेष ३६४	हृदक	* सुखद ४३; सुख- कर ४०८
हृलत्	चलत् ३३३	हृयत्	स्पर्धमान ५१५
हसित	हस्यीकृत ३९१	हरणग्रास	हरणं कौटिल्यं ग्र- सति भक्षयति इति ३३९ see
हास	क्षेप ३२९; क्षय ३६८		ग्रास
ह्रींकार	३०२		गच्छत् १९५
हीच्छित	लज्जित ३९८	हृलत्	
हुंकार	३०२ see हेंहुंकार		
हेंहुंकार	३०२ see हुंकार		

NOTES.

Introductory. The commentary begins श्रीगणेशाय नमः. Then follows the verse. It is intact up to विरच्य. The ए mark of the next letter is clear. The letter must evidently be ते. Then there is a big hole in the leaf. After a short space for one letter, bits of two letters are seen on a projection on the top of the hole. The first of them must have an ई mark above and in the next letter there must be a न or च; only a part of the leaf is seen. Then after another break for about two letters a small part of र and the greater part of चि are seen. The ते that follows is intact. I re-constructed the passage as विरच्यते कवीन्द्राचार्यचिन्ते. The last पाद of the verse is written as जगद्धिगयिदण्डके and the इ mark in यि is removed by some colouring matter.

1. Com. After शिव्याचरेत् there is a v mark above the line to mark an insertion and on the top margin of the leaf there is the letter न followed by the figure 2. This indicates the insertion of न instead of the last letter त. The figure 2 indicates that the correction is to be made in the second line. There is म हे शिव. Then the big hole takes away a few letters up to श्व वर्तस्व. Before श्व the letter प is seen. The portion is re-constructed as जय जय सर्वोत्कर्षश्च. The missing portion must be about 8 letters.

2. Text. चण्डश्रुति. Com. After तस्य जये च two letters are torn. The passage is re-constructed as चण्डः तीव्रः. The letters च and द्रः are intact. A part of न in संशोधनम्, the whole of एवम् and the ए mark in

अत्रे taken up in the big hole and lost. The bottom of एवम् is seen. The ms. has तत्संयोजनम् instead of तस्य संवाधनम्.

4. Com. अयु.

5. Com. read चण्डा शङ्खपुष्पी. Ms. reads so.

7. Com. चण्डा before घनहरी missing in ms.

8. Com. Initial जि in जिद्विदा missing in ms. The second line in the ms. शङ्खपुष्पोश्चण्डाऽतिकोपने. The correct reading is अतिकोपने and printed edition too reads so.

9. द्विकल in com. eaten by white ants; can be made out.

10. In com. after नन्दि the letters ना and दु eaten by white ants.

11. Text completely eaten by white ants except the letter क्ष. Com. The sutra is सह सुपा.

12. After the text, about seven letters are eaten by white ants. What begins the commentary is संतो जीवन्तः । What is missing must be the root श्वस and its meaning; perhaps to read श्वस प्राणने श्वसन्तः. That the break is for so many letters was noted only after printing the portion, when the ms. was more closely examined and so the root and its meaning were not given there.

13. After the text, the white ants have eaten about seven letters. It must be the meaning of ध्रुव. This break too was noticed only after printing the portion and hence not indicated there. The missing portion may be ध्रुवः मरुत्तद्विदः. In the quotation from विश्व the letters after प्रचण्डो in second line and before विनि eaten by white ants. The printed edition has

49. Text. Ms. reads श्लाघिता. Com. Printed edition of मेदिनी has पण्डः पण्डे. Ms. reads शंढे for शीण्डे

52. Com. पाम in पामरजातयो broken off. Printed edition of विश्व has गौडः पामरजातौ च.

55. Com. In the quotation from विश्व second line ms. has सरण्ड-डे for सरण्डो द्वे. The printed edition reads the second line मादण्डोऽप्ये भुजङ्गीनाम् for the first half.

58. Com. In the quotation from विश्व there is तेमने for मेदने. This is the ms. reading. Read so.

61. Com. Only ध्राष्ट for दुम्राष्ट.

65. Com. In the quotation from विश्व correct into मृषिकपर्ण्यौ. The printed edition has रण्डा मृषिकपर्ण्यौ च रण्डा विधवयोपिति. The printed edition of मेदिनी has रण्डा तु पांसुदायां स्त्री.

68. Com. Printed edition of विश्व has पूत्यण्डो for प्रत्यण्डो. In अमर it occurs as 2-3-5.

70. Com. Correct into पङ्कः

72. Com. Printed edition of विश्व has चरण्डोऽप्यन्त-रावेदौ for first half and printed edition of मेदिनी has चरण्डा सारिकावर्तिशस्त्रमेदे च योपिति. In the quotation from मेदिनी correct into पङ्कः.

73. Com. स्येष्टाः missing in ms.; added by me. Printed edition of विश्व has षडिरीसूत्रवद् for षडिरीसूत्रे .मद् and मेलके for मेलके। Perhaps this is the correct form.

74. Com. दुम्लाष्ट not seen in चातुपाठ.

75. Note that there is no rhyme in the first part व्यापत्तटिनी in the Text. Com. विणिष्टा या व्यापत्। Then वि and the loop portion of प and the mark v. But no insertion is made in the margin. It is the

31. खलकर्मकः for खलकर्मणां in com. in ms.

33. In the text all letters after त्रिजग and before तगुणौघ eaten by white ants. Com. the letters मूहाः श्रि eaten by white ants. ऊ mark of मू is seen. For quotation see त्रिकाण्डशेष. 2. 6. 40 (p. 55). Correct into विभागात्.

34. Com. व्यव in व्यवसितः eaten by white ants. खण्ड for पण्ड in ms.

35. Com. क्षयं प्राप्ताः eaten by white ants; only a conjecture. Then पा partly seen.

38. Com. प्र in प्रसादे looks more like घ or प्व.

42. Com. रोगविशेषे येन. Then a v mark above शे and in the top margin written पो with the figure 1 following, to show that the insertion is in the first line.

45 Com. correct into क्षुद्रि. In the मेदिनी quotation second line ms. reads पिडके. Printed edition has प्रदयोगप्रमेदे च.

47. Ms. reads text क्षतपोगण्ड. Com. गाः in विकलांगाः eaten by white ants. Correct into शरणाथ.

48. Com घातुण्ड has only क्षि क्षये (1-255) क्षि हिंसायाम् (5-30) क्षि निवासगत्योः (6-114) and क्षिप् हिंसायाम् (9-35). Perhaps 1-255 is what is meant here. In the quotation from विश्व ms. reads पोगण्डो शिशुके. The अनुस्वार above ग for गण्डो and ए mark above डा eaten by white ants. This is given in ms. as from मेदिनी. The passage in मेदिनी (43-38) is अपोगण्डस्तु बलिमे विकलाङ्ग (ङ्गे) शिशावपि. In विश्व there is अपोगण्डस्तु शिशुके विकलाङ्गेऽतिभीरुके. In अमरकोश it occurs as 2-6-46. Ms. reads विगलाङ्गस्तु. The metre shows that the word is पोगण्ड and not अपोगण्ड here.

49. Text. Ms. reads श्रद्धाविता. Com. Printed edition of मेदिनी has पण्डः पण्डे. Ms. reads शंडे for गीण्डे

52. Com. पाम in पामरजातयो broken off. Printed edition of विश्व has गौडः पामरजातौ च.

55. Com. In the quotation from विश्व second line ms. has सरण्डडे for सरण्डो द्वे. The printed edition reads the second line माधण्डोऽण्डे भुजङ्गीनाम् for the first half.

58. Com. In the quotation from विश्व there is तेमने for मेदने. This is the ms. reading. Read so.

61. Com. Only आश्रु for दुःसाश्रु.

65. Com. In the quotation from विश्व correct into मूपिकपर्याय. The printed edition has रण्डा मूपिकपर्याय च रण्डा विधवयोपिति. The printed edition of मेदिनी has रण्डा तु पांसुदायां स्त्री.

68. Com. Printed edition of विश्व has पुन्यण्डो for प्रत्यण्डो. In अमर it occurs as 2-3-5.

70. Com. Correct into खड्गः

72. Com. Printed edition of विश्व has चरण्डोऽन्यन्तरावेदौ for first half and printed edition of मेदिनी has चरण्डा सारिकाचर्तियस्त्रमेदे च योपिति. In the quotation from मेदिनी correct into खड्ग.

73. Com. स्येष्टाः missing in ms.; added by me. Printed edition of विश्व has बडिरीसूचयद् for बडिरीसूचे मद्र and मेलके for मेलके. Perhaps this is the correct form.

74. Com. दुम्लाश्रु not seen in धानुपाठ.

75. Note that there is no rhyme in the first part व्यापत्तटिनी in the Text. Com. चिष्टिष्टा या चापत्. Then चि and the loop portion of प and the mark व. But no insertion is made in the margin. It is the

word व्यापत् that must have been meant here. Read विशिष्टा या आपत् for विशिष्टा आपत्.

81. Com. Correct into पापिनाम्.

83. Com. Printed edition of विश्व has मेरुण्डो for मेरुण्डा in second line and पक्षिणो भिदि for पक्षिणीभिदि; correct here into यक्षिणी.

86. Com. चेति विश्व for चेति विश्वः। Printed edition of विश्व has प्रियो धवे सौहृदे च which is evidently a printing slip.

88. Com. Ms. has ऋणु गतौ. There is repetition of जलरुण्डाः before जलप्रवाहाः in ms.

92. Text. In the initial द्र only a part is seen. Paper eaten by white ants. Printed edition of विश्व has पिठरेऽथ for पिठके च and सुतेऽपि च for सुते पुमान्.

94. Com. तादयानां extra between पचायच् and रुण्डाः in line 3 in ms. The word रौद्र is not explained in com.

98. Com. घाण्विरीकारिता in ms.

99. Com. Only मुनि for मुखानि in ms. The quotation from अमर comes as 2-6-89.

102. Com. द्रवस् does not occur in धातुपाठ. This section ends the rhyme in रुड। The ms. marks this as 121 rhyme units or lines.

104. Com. Correct into शीघ्रगामी The अमर passage occurs as 1-1-48. The ms. reads विमानोऽस्य.

105. Com. Printed edition of विश्व reads वादनेऽपि.

106. Com. The अमर passage occurs as 3-3-106.

110. Com. The printed edition of मेदिनी has ऋत्विग्यान्. This is the correct reading. The अमर passage occurs as 3-3-126. The ms. सत्यमैके.

117. Com. Read प्रतोधानं.

119. Com. In the second line of the quotation the ms. has सा थुतिः instead of स थुतिः। Both are correct. The quotation is not traced.

121. Com. For कर्तरि कः see. आदिकर्मणि कः कर्तरि च (P. 3-4-71)

129. Com. In the अमर quotation परिधानान्यचोद्युके has the ए mark above चो removed by some colouring matter in the ms. The अमर passage occurs as 2-6-117.

130. Com. The अमर passage occurs as 2-4-3.

132. Com. For शेषपृथ्या see पृष्ठा शेषे (P. 2-3-50).

134. Com. After ऋक्ष्णूर read इत्यप्रत्ययः or इत्यः. The termination is only अ.

138. Com. The अमर passage occurs as 3-3-117.

139. Com. Ms has विश्व passage, second line as अंगणे द्रम and printed edition has अङ्गनोद्यम and मल्लवे-गेऽपि.

141. Com. Ms. omits अतिशयेन before स्तुत्यं उत्थानं. The विश्व passage occurs as 94-116.

142. Com. First written विरोधारणं; then a mark v above the line between घा and र and in the top margin there is च followed by the figure 3 to make the insertion in the third line. विकण्ठशेष passage appears as 3-3-259.

143. Com. The first अमर passage occurs as 3-3-45 The second is व्युद्धौ विन्यस्तसंहर्ता in all editions. The second अमर passage occurs as 3-3-125. The edition of क्षोरस्यामिन् has संविधानं which is perhaps a printing error. The घरणिकोष्ठ is not available now.

144. Com. In घाणि passage correct into स्यातो. The घरणिकोष्ठ is not available.

145. Com. printed edition of विश्व has प्रथितत्वे सनादौ चाप्यधीन in the second line.

146. Both in text and com. the ms. has अवदान and अवदानं respectively. The अमर passage is seen in printed editions as अवदानं कर्म वृत्तम् 3-2-3 (2256). Some commentators give अपदान as a variant reading. It is printed as अवदान since that is a better known word in this sense.

147. Com. First written प्रमथं प्रमितिः Then a vertical line after प्रम and the आ mark given below the line.

148. Com. The अमर passage occurs as 1. 10. 26 in भानुदीक्षित and as 1. 9. 26. in क्षीरस्वामिन् since the latter combines व्योम and दिग्बर्ग into one. Correct into दुपक्ष्ण.

149. Com. The two अमर passages occur as 2.7.25 and 3-3-122. Correct into शुभो.

151. Com. Printed edition of विश्व has याच्नाप्रस-स्योरपि as the second half. The अमर passage occurs as 1. 5. 8 in क्षीरस्वामिन् and as 1. 6. 8 in भानुदीक्षित. In क्षीरस्वामिन् व्योम and दिग्बर्ग form one section.

152. Com. Printed edition of मेदिनी has घर्मे for घर्मे which is perhaps a printing mistake. The विश्व passage first written सन्निवेशावकाशयोरिति विश्व and the second of the two ए marks above in यौ removed by some colouring matter.

156. Com. अमर passage read असारं. It occurs as 3. 1. 56.

161. Com. Correct into सन्नी । The quotation is मारदक्षिणा I. ii. 4.

163. Com. First written प्रकृष्टं पदे येषां । Then above the line between पदे and येषां there is the v mark and in the bottom margin स्थानं is written with the figure 1 after it. This correction is in the last line. The अमर quotation occurs as 3 3.93

165. Com. प्र धृ पर्याप्तौ in ms. The धृति passage is Tait. Up 2. 4. 1.

166. Com. Since क्रम is masculine, what follows must be तस्य. But ms. reads तस्याः referring to शक्तिः

168. Com. Join up इत्यनेकार्थेनैव निमज्जति.

173. Com. Correct into ग्रन्थिसहितः. This अमर passage is not seen in the printed editions. There the reading is ग्रन्थिन्तो व्याघ्रपादपि 2.4.38 (723) and कर्चारे कर्चारे तु कर्करग्रन्थिनामुनौ 2-4-77 (802). The quotation is from विश्व and should read ग्रन्थिन्तो ग्रन्थिसहिते (156-88). The ms. reads सहित इत्यमरः

179. Com. The अमर passage occurs as 3. 3. 30. The printed edition of विश्व has मानं प्रमाणे प्रस्थादो.

180. Com. In the printed edition of विश्व the first passage occurs as स्वरोऽकारादिमः प्रासु; the second passage occurs as संघटनेऽपि च; the third passage is not seen in the printed edition.

181. Com. The printed edition of विश्व has द्विविणं च पराक्रमे.

184. Com. द्रम गती repeated in ms

185. Com. धातुगठ has only धै (मै धै) घेष्टने (शोमा-पां च) 1.970.

187. Text धुनवद्मान repeated and separately numbered in ms. But there is only one interpretation.

188. Com. रक्षिताः ये for रक्षिताः येन. The printed edition of विश्व has यथा तु which looks like being the correct reading.

189. Com. Remove अनुस्वार above द्वी । The printed edition of विश्व has कटं सीवनकर्मणि. This is the right reading.

190. Com. Printed edition of विश्व has पयोः शृङ्गे.

192. Com. Correct चिदिति into इति. The printed edition of विश्व reads शौःख्यकशेफयोः । and खदवाङ्गे च Correct श्रिद्धे into चिद्धे. The ms. reads ध्वजश्रिद्धे.

193. Com. Printed edition of विश्व has प्रथमे for प्रमथे.

194. Com. नाम after अभिधानं missing in MS.

195. Com. Printed edition of विश्व has वर्गे for गर्वे; perhaps a printing mistake.

196. Com. After निर्वाणमस्तगमने the word यस्मात् is repeated and then निर्वाणमस्तगमने is also repeated and the rest of the quotation follows. The printed edition of विश्व has निर्वृत्तौ गजमज्जने for the second half of the first line. Perhaps the reading should be गजमज्जनयोरपि.

200. The Text आजिप्राण ends the last but one line on the page. There is a cross mark after this in the right hand side margin and another cross mark on the left hand side margin before the next line. Then the commentary upto स्फुड संवरणे । स्फु. After this there is another cross mark and the figure 1. Then space for about eight more letters left blank. The whole of this line must have been originally left out and then inserted later. In the first quotation from विश्व correct into शालपय्यां.

202. Com. The धमर passage occurs as 3.3. 142.

204. Com. In the quotation from विश्व the reading is घातये for गानये. There is some mark above घा in this घातये. It looks like the first half of ग. Perhaps is a correction of घा into गा.

208. Com. The verse is quoted from महामाय 5. 2 94.

216. Com. Printed edition of मेदिनी has श्रीर्ध निश्चिततकयोः as second half of second line. The fourth line is not seen in the printed edition.

217. Com. Ms has मञ्जसानानोमेध इव. The अमर passage occurs as 3.3.212.

218. Com. सहसो for सहसानः. The end of the Com. on this section ends a page and the space for about eight syllables remaining is filled up with some signs.

220. Com. Correct into ध्रुवं तर्कै. This is how ms. reads. Perhaps ध्रुवं तर्कं हे ईशान is a better reading.

223. Com. सांख्यज्ञः.

226. Com. गृ निगण्यो is घा. पा. 6. 117.

229. Com. प्रकपे लुपते.

230. Com. Correct into ध्रुवाणां. The ms. reads ध्रुवाणां.

233. Com. युधिबुधिद्वयः किञ्च is उक्तादि 2.87. There are various readings of this sutra. किञ्चे ends the last line. Then there is the v mark, and in the bottom margine is added त्वानच् with the figure 1 after it to indicate that the insertion is to be made in the first line from bottom. Here the rhyme आन ends. The ms. notes 151 lines in this section.

234. Com. व्यमहता for व्यग्रहता in ms. Printed edition of विश्व has कुन्दाख्ये शिल्पियन्त्रके as the second half.

235. Com. The अमर passage occurs as 3.3. 15.

236. Com. The printed edition of विश्व has घ.न्य-स्पोत्करणेऽपि च as the second half.

237. Com. The printed edition of विश्व has द्वारं पुनर्निर्गमनेऽप्युपाये.

238. Text. Read स्फुरदाकार for स्फुरदाकार. Com. The printed edition of दिश्व has वनकादेश्व for शफरादेश्व. The अमर passage occurs as 3.3. 163.

239. Text प्रथमोकारटश्वयदधिकार.

240. Text. चितिसंस्कार.

244. Com. The quotation from अनेकार्थे not traced.

246. Com. Printed edition of विश्व has चिकित्सये च for चिकित्साहं

249. Com. The अमर passage occurs as 2. 6. 105. Correct figure into 1283.

250. Com. द्रुणन्तोऽभिधाराः Then there is the v mark above न्तोऽ and against this line in the left hand side margin गच्छन्तो is added; unlike previous corrections this one is in a different ink and different hand. The अमर passage occurs as 3.2. 19.

251. Com. कये निष्पाको कथितः । धा पा. gives the root as कये.

252. Com. The printed edition of विश्व has पाठे परतटे प्रन्ते पाठी पात्रीतडागयोः. Correct पोत्रोपरागयोः into पात्रीपरागयोः The ms has पारः परतटे प्राप्ते पात्रोपरागयोः. Then between प्राप्ते and पात्री there is the v mark above the line and against this line in the left hand side margin is added पारः with the figure 2 after it to indicate that this insertion is in the second line. The correction is in the same ink and hand as the one noted in section 250.

254. Com. The अमर passage occurs as 3.3. 172.

255. Com. Read श्रीणाति.

256. Com. तस्या for तस्यां. The अमर passage occurs as 1.10.17 in मानुदीक्षित and 1.9.17 in क्षीरस्वामिन् । The latter takes व्योम and दिक् as a single वर्ग. Hence the difference in numbering. The printed edition of विश्व has व्यक्तम् for व्यक्तः

257. Com. The printed edition of विश्व has स्वरो-
ऽकागदिमात्रासु as the first half of the first line.

258. Text. Only स्मृतवर. The letters नार missing. The ms. has क्षिग for पिङ्ग and कश्मीरजे for काश्मीरजे.

260. Com. अत इति ठ. The next letter is corrected with some colouring matter and then is the v mark above. It is meant to be corrected into ना. Then चिति ठव follows. Above ठव there is a mark which looks like the figure 3. Then सोरसघ्न आसारः follows. There are two घ letters. The first विश्व quotation is given as from अमर. The अमर passage occurs as 3.3. 47.

266. Com. The printed edition of विश्व has दक्षिणे-
ऽप्यभिधेयवत् as the second half.

270. Com. The printed edition of विश्व has रजतेऽ-
प्युच्च for रजतेऽत्युच्च.

272. Text. Read क्लोचनिचार; ms. also reads thus.

273. Com. The अमर passage occurs as 2.6. 117.

278. Com. The printed edition of विश्व has the second line प्रथितत्वे सनादी चाप्यर्घानञ्जनयोरपि.

279. Com. अभिचारः for अभिसारः

282. Text. Correct into प्रतिसरसार. Com. Read in the first मेदिनी passage चमृष्टे together Ms. has मण्डजे for मण्डने and this is the correct reading; cf section 286. But printed edition of मेदिनी has मण्डन. Ms. reads the second half of the third line as नियोज्ये-
त्यन्यदिगकः and the printed edition has नियोज्ये त्यन्य.

लिङ्गकः । The ms. gives this quotation as from विश्व । Cf. विश्व 144-232. In the second मेदिनी quotation, read मज्झिन्. Ms. reads it as मज्झि perhaps for मज्झि.

286. Com. Read मज्झानः for मज्झानः. The ms. reads मज्झानः । Correct into अर्थमाद्यच्. The printed edition has घने for जने; ms. reads जने; घने is the correct reading; cf. section 283

287. Com. The ms. reads. स्वः सुखविशेषस्य प्राकार आयरक इति यावत् । प्राकार आवृत्तिः

290. Com. The quotation is given in ms. as from घनेकार्यध्वनिमज्झती.

291. Com. परिष्कारः for पुरस्कारः । This quotation is not in विश्व.

292. Com. In the quotation, ms. has युधैः for युधैः । The printed edition has रजसि for रजसि. The reading should evidently be रजसि.

294. Com. The अमर passage occurs as 3.3. 163.

295. Com. छवत् and प्रकारः should be taken as separate words.

300. Com. The quotation may be compared with printed edition द्रुमो वृक्षेषु गेलेषु (209).

303. Com. In the विश्व quotation after हारे the letter that follows looks like an अयग्रह and not like दि. Perhaps what is meant is घारोऽयसरवृन्दयोः which is the reading in the printed edition. The printed edition has हरेर्घारं हारे for हरे घारो घारं.

304. Com. After यस्य a letter written and removed with colouring matter and मय्यम etc. follows. The अमर passage occurs as 2. 8. 91. घरणिकोय is not available.

306. *Com.* The *ms.* reads प्रस्तराणां यज्ञानां वारः संमक्तिः यस्मिन् वृद्ध संमक्तिः यस्मिन् वृद्ध संमक्ती. The printed edition of विश्व has संस्तराध्ययोरपि as the second half of the first line.

309. *Com.* Read वर्णमात्ररूपां. *ms.* reads so

311. *Text.* Correct into स्पृह्याहार. *Com.* the अमर passage occurs as 1. 6. 1 in मानुदीक्षित and 1. 5. 1 in क्षीरस्वामिन्. The latter takes व्योम and दिक् as a single वर्ण and hence the difference in numbering.

313. *Com.* स्फुटि (स्फुटि, स्फुटि, स्फटि) परिहासे 10. 4. The root must be स्फुटि, as the metre shows; but that root does not have this meaning.

317. *Com.* *Ms.* reads वारो हरः

318. *Com.* The root is not found in the धातुपाठ.

319. *Com.* The *ms.* reads अयथा ज्वलनः अग्निरूपः । प्रदाराः पिङ्गलाः कङ्काराः केयवायाः यस्येति पृथक् in the second line.

320. *Com.* इ. हिंसायाम् appears in धातुपाठ as 5. 34. Read श्रद्धोरप्.

321. *Com.* Read the number in the अमर passage as 213. It appears as 1. 3. 35 in मानुदीक्षित and as 1. 2. 35 in क्षीरस्वामिन्. In the latter व्योम and दिक् form a single section.

323. *Com.* Read प्रदर instead of प्रदार in the विश्व passage. *Ms.* had प्रदार; but the आ mark of द is removed by some colouring matter. The first line of this passage is not in विश्व, where there is प्रदरो रोगमेदे स्यात् प्रदरः घरमङ्गयोः (cf. 134. 111). The reference given is only for the second line. The printed edition of विश्व has कुटार for कुठार in both places and केयलेऽपि च for कपटेऽपि च. The first line appears in मेदिनी as मशरो

रोगमेदे स्यात् (135. 178). Here the rhyme चार ends. The manuscript notes 116 lines in this section.

328. Com. The quotation is not from अमर. It is from विश्व (168. 6).

331. Com. In the printed edition of विश्व there is कर्कशे for कर्पके.

332. Text. Ms has only कथविलास.

333. Com. Read स्फूर्च्छितः. The ms. gives the root also as स्फूर्च्छा. The root रास क्रीडायाम् does not appear in the धातुपाठ. The root appears only in other meanings.

334. Com. The roots द्राड ध्राड् विवरणे appear as 1. 307, 308; but the root does not appear in this meaning.

335. Com. Ms. gives the root as छल; but धातुपाठ gives it as प्यल.

336. Com. Read भ्रेप्. First written ईन्; then long mark above इ crossed.

338. Com. Read आह्वपिताः Ms. reads गोष्ठकुङ्कुटगृध्रयोः

343. Com Ms. has ग्रहादिव्याणि नेः

349. Text. Read स्वयं निराय as separate words.

351. Com. Read निश्वासः for विनासः

352. Com. First written आसयतिति; then the first ति removed with colouring matter.

353. Com. Read श्येद् correctly.

362. Com. Ms. reads काश्यदेति विश्वः. Read काश्यपि इति

364. Text. Ms. reads श्रथह्वसा; then the full stop also follows. Com. After श्र, the first half of ए written and scored; then थ follows.

366. Com. Read चालनेन between व्यत्यासेन and अपितः । Ms. has this word.

367. Com. Ms. has झुपितः for झुफितः

370. Com. Ms. has मृगयाप्रियत्वात् immediately after मारिताः in the previous lines. It appears more appropriate at the end of the explanation, as printed.

372. Com. Add द्विजानि after छातानि. The ms. has this word also.

375. Com. Ms. has मृग्य शब्दो. The root does not appear in धातुपाठ. There is only घृणु दीप्तौ 8. 7. One एकाक्षरकोश has आकारस्तु पितामहः (first line in the edition).

376. Com. Read श्रेष्ठे. This citation has not been traced. It should be in एकाक्षरकोश

377. Com. The ms. has the passage as असा न विद्यते सः कोयो येषां ते. Ms. has संमुखोपदेयनेन, which is the better reading. Read स्तोचते. The ms. reads श्लोचते. Ms. has प्लुच; but धातुपाठ has प्लुच । अनेकार्थ is a mistake for एकाक्षरकोश. The passage appears in it.

378. Text. Read सन्यास for संन्यास.

382. Com. First written तादृशताः । Then विसर्गं put above श in तादृश.

384. Com. After प्राप्त there is a letter which appears as रे, removed with colouring matter. There is the ए mark above in fact; what follows is दास; but विसर्गं in प्राप्त is missing. It may be that what was written was प्राप्नो and what was removed was the श्लो । But why should it have been removed?

385. Com. स्वः स्वर्गमिता प्राप्तास्तान्; the विसर्गं of इतः and the word स्वरिताः missing.

387. Com. The roots from घट (1. 800) are मित्, according to the 'sutra घटादयो मितः found in 'धातुपाठ before 1. 800. According to पाणिनि 6. 4. 92 (read 92 instead of 12 in the book) मितं ह्रस्वः, there is no lengthening of the vowel in the consative; hence ग्दपित and not ग्दापित.

390. Com. स्तपितेत्यशाच्चायच्.

392. Com. ज्वरत्वेत्यूढौ स्नीव्यतीति. Read स्नीव्यति and स्न्; correctly.

396. Com. The printed edition of विश्व has घृपकादिभिः

399. Text and Com. The ms. has च्व instead of क्ष in क्षोदित and क्षोट. Com. Read घञ्। Read ऋये for छये. च after वाखा missing in ms. Read वाखा.

403. Com. The छमर passage appears as 2. 8. 13.

406. Com. यः परिहासस्य प्रकरः This reading is enough.

407. Com. Read शासनं; ms. has शातनं and also गतिशातनयोः. But धातुपाठ gives it as गतिशासनयोः.

408. Com. Ms. has सुखकारकः. This too is correct.

409. Com. The printed edition of विश्व has वासो गेहेऽप्यवस्थाने वासा स्यादृष्टरूपके.

410. Text. Read व्यंसककास. Ms. has वास and not कास। Com. Read व्यंसका एव व्यंसककाः

413. Com. Ms. has प्रस विस्तारे; to be read so; this is the धातुपाठ reading also.

414. Com. Printed edition of विश्व has घटादिशकले together. Ms. has घटादेः शकटे.

415. Com. According to द्विगोः (पा. 4. 1. 21) त्रि + भुवन should have the ई (लोप) termination. But

in महाभाष्य under द्विगुश्च (पा. 2. 1. 23) there is the statement द्विगुश्च समासो नपुंसकलिङ्गो भवति । And there is also the वार्तिक under the same: अकारान्तोत्तरपदो द्विगुः स्त्रियाम् । Thus त्रि+भुवन should have स्त्रीप्रत्यय according to पा. (4. 1. 21.) As an exception there is the statement पात्रादिभ्यः प्रतिषेधः and we have त्रिभुवन.

417. Com. अतिशये for अतिशयेन. Then the word प्रकरणविषयीकृतः comes after the word प्रकृततमः

418. Text. Read प्ररुचित for पररुचित.

419. Com. The printed edition of अनेकार्थध्वनिमञ्जरी has बालाः केरो जलं बालम् (87).

420. Com. The passage from अनेकार्थध्वनिमञ्जरी (87).

429. Com. प्रमदसंमदो. The printed edition of विश्व has कुपकुमे for कुङ्कुमे.

430. Com. Read तलेऽङ्गुष्ठ ; करस्फाले । Ms. has only करस्फाले । The ms. has तालीजटौपथी । The Ms. gives it as इति विश्वमेदिन्यौ. But the whole passage is found in मेदिनी. The first line and half of the second line appear in विश्व also (150. 16).

431. Com. उच्चत्वेन तालो वृद्धो येन.

432. Com. शब्दापितः repeated.

433. Com. करस्फालनं.

436. Com. पियाजः extra again after फलं । The अमर passage appears as 2. 4. 35.

437. Com. स्यग संवृत्तौ.

438. Com. The अमर passage occurs as 2. 2. 3.

439. Com. Read figure after शब्द गतौ as 1. 519, 582.

440. Text. Read मृणालच्छवि. Com. Read चै क्षये ।
Ms. too reads so.

441. Com. In the विश्व passage read लाङ्गल्याश्चापि
and शिखण्डिनः । Ms. reads लाङ्गल्यां चापि and शिखण्डिनः

443. Com. In the विश्व passage, ms. reads मूर्वा
for दुर्वा. Read रस्सालं. Printed edition and ms. read बोले
for चाले.

444. Com. The printed edition of अमर reads मालु-
रश्रीफलावपि. The passage occurs as 2. 4. 32. The
printed edition of विश्व has शाला गृहे तरुस्कन्धशालागारै-
कदेशयोः.

448. Com. Read असिताङ्गभैरव.

450. Com. Ms. reads all the four words चोतित
etc. in plural as चोतिताः etc.

452. Text. Ms. has कुलाल for कुपाल. Com. So
also in the first place, but कुपाल at the end.

454. Com. तादृकातो हालः

455. Com. The अमर passage appears as 2. 8. 49.
Edition with चीरस्यामिन् reads गलोदेशे.

457, 458. The passage from Com. on 457 after
ऋघु वृद्धौ and before शिजन्तः in the Com. on 458 along
with the text of 458 omitted at first and inserted later
in the lower margin.

458. Com. Printed edition of विश्व has दन्त for दम्भ.

459. Com. Read दीर्घा.

460. Text. Read स्तब्ध.

461. Com. Printed edition of विश्व has कुठेरके in
the first line and कराबोद्धनतैलेऽपि in the second line.
नाययति repeated. Ms. has only हेतुम शिच्.

462. Com. Printed edition of विश्व has वरणद्रुमे.

463. Com. Ms. has कपालः instead of कराक्षः. It appears as though something is left out. प्रमुखकपाल must qualify त्रिशिखकराल. Perhaps to read प्रमुखं श्रेष्ठं कराक्षं तुह्यं यस्य सः प्रमुखकरालः । तादृशः त्रिशिखानां etc. The printed edition of विश्व has the second passage as त्रिशिखं शिखरे विद्यास्त्रिलेखाराक्षसान्तरे.

464. Com. प्रमुखम् missing.

465. Com. Only पक्षिविशेष in ms. The printed edition of विश्व has पीतशाले.

469. Com. The अमर passage appears as 3. 3. 12. The printed edition has पीडार्येऽपि व्यलीकं स्याद्वलीकं त्वमिये ऽनृते. Perhaps the reading meant in this Com. is व्यलीकं त्वमिये ऽनृते. What is printed must be revised.

471. Com. Read प्रभावः. The ms. gives the मेदिनी quotation as from विश्व.

472. Com. Printed edition of विश्व has आमो रोणे तद्विशेषे आमो ऽपक्वे च वाच्यवत्.

473. Com. The passage is from रामतापन्युपनिषद् 286.

475. Com. The अमर passage occurs as 2. 4. 2.

480. Text. Ms. gives only प्रणयित.

481. Com. The first passage is in अनेकार्थव्यलि-मञ्जरी (60). The printed edition has रामः पशुविशेषश्च. Read दशरथात्मजः at the end. The printed edition of विश्व has राघवे चासितम्बेतमनोक्षेपु च वाच्यवत्.

482. Text. MS. reads स्वस्त्यिराम.

483. Com. The printed edition of विश्व has मोपके for घोपके.

485. Com. Read मेघा for मेघा.

487. Com. MS. had द्रविणो in the विश्व passage; then the line after ऐ removed with colouring matter. In the second line, MS. reads वामामपि for वामापिचः

488. Text and Com. Read स्फेदित.

492. Com. Printed edition of विश्व has रेतोनि-
कामयोः

496. Com. Read उद्युताः

497. Com. The विश्व passage is not seen in the printed edition.

500. Text and Com. Read प्रबल.

501. Com. Add खलामानि before भूषणानि.

503. Read the figure before the text as 503 instead of 403.

504. Com. Read स्फीतः प्रवृद्धः The MS. has स्फीतं प्रवृद्धं.

511. Com. Read ज्वयन्ति । The root खट् घाल्ये is. 1. 320 in the धातुपाठ. Read खट् for खट । The ms. has खलममति खलाम for खलाममेव खलामम् । The रुद्रकोश is not available. The अमर passage occurs as 3. 3. 143. According to the कोश the word खलाम is neuter and खलामन् is an alternative form. But in section 503, 504, 506 and 508, it is used by the commentator as masculine.

520. Com. The printed edition of विश्व has मतम्
for पदम्.

The colophon is not in the MS. The MS. ends in
the first line on the first page of folio 43. It ends
with इति विश्वः

487. Com. MS. had द्रविणो in the विश्व passage; then the line after ये removed with colouring matter. In the second line, MS. reads वामामपि for धामापिच.

488. Text and Com. Read स्फोटित.

492. Com. Printed edition of विश्व has रेतोनि-
कामयोः

496. Com. Read उद्धृताः

497. Com. The विश्व passage is not seen in the printed edition.

500. Text and Com. Read प्रबल.

501. Com. Add खलामानि before भूपणानि.

503. Read the figure before the text as 503 instead of 403.

504. Com. Read स्फीतः प्रवृद्धः The MS. has स्फीतं प्रवृद्धं.

511. Com. Read क्षयन्ति । The root छट् घाल्ये is. 1. 320 in the घातुपाठ. Read छट् for छठ । The ms. has खलममति खलाम for खलाममेव खलामम् । The रुद्रकोय is not available. The अमर passage occurs as 3. 3. 143. According to the कोय the word खलाम is neuter and खलामन् is an alternative form. But in section 503, 504, 506 and 508, it is used by the commentator as masculine.

515. Com. Read तै वेष्टने. MS. reads ऐ वेष्टने.

516. Com. The second passage from विश्व is not in the printed edition.

518. Com. The अमर passage occurs as 2. 8. 107.

519. Text. MS. reads स्वन्तुमक्षम and म is again given as a separate section. The long दा must be प्लुत at the end of the last संयुद्धि. Com. Read तै वे as two words.

520. Com. The printed edition of विश्व has मतम् for पदम्.

The colophon is not in the MS. The MS. ends in the first line on the first page of folio 43. It ends with इति विश्वः
